

مجموعه

فتاویٰ عزیز

جلد دوم

از اساتید محدثین تاج المفسرین زبده ارباب تفسیر

حضرت مولانا شاہ عبد العزیز رحمہ اللہ

بتصحیح تام و تنقیح مالا کلام

باہتمام احقر انام محمد عبدالاحد عفا اللہ عنہ لصد

ماہ صفر المنظر ۱۳۲۶ھ بار دوم

در مطبع مجتہبی واقع دیوبند مطبوع گردید ۱۳۲۶ھ

کتب عالیٰ عزیزی

جلد دوم

مسائل نماز وغیرہ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سوال در کتب فقہیہ کہ انہماے وقت ظہر تا رسیدن سایہ ہر شے بد مثل یا یک مثل سوے فی الزوال
مردم است منشأ این اختلاف صحت معلوم نیست کہ مجتہد دو مثل را از کجا و یک مثل را از کجا آورده است بنیوا توجروا
اجواب قال فی الہدایہ و اول وقت الظہر اذا زالت الشمس لامامۃ جبرئیل النبی علیہ السلام فی الیوم الاول عین
زالت الشمس و آخر وقتہما عند ابی حنیفہ رحمہ اذا صار ظل کل شیء مثلہ سوی فی الزوال قال اذا صار ظل کل شیء مثلہ و ہو
روایۃ عن ابی حنیفہ رحمہ فی الزوال الفی الذی یکون الاشیاء وقت الزوال لہما امامۃ جبرئیل علیہ السلام فی الیوم الاول
فی العصر فی ہذا الوقت ولہ قولہ علیہ السلام ابرد و بالظہر فان شدۃ الحر من فیج جہنم و اشد الحر فی ديارہم فی ہذا الوقت و اذا تعد
الاشیاء فلا ینقضی الوقت بالشک اہی و فی البحر الرائق قال و الظہر من الزوال الی بلوغ کل شیء مثلہ سوی فی الزوال
ہی وقت الظہر اما اول مجمع علیہ لقولہ تعالی و اقم الصلوۃ لہ لوک الشمس ای لزوالہا و اما آخرہ فقیرہ روایان عند ابی حنیفہ رحمہ
رواہ محمد بنہ ما فی الکتاب و الثانیۃ روایۃ الحسن اذا صار ظل کل شیء مثلہ سوی فی الزوال و ہو قولہما لہما امامۃ جبرئیل
فی الیوم الاول فی ہذا الوقت ولہ قولہ علیہ السلام ابرد و بالظہر فان شدۃ الحر من فیج جہنم و اشد الحر فی ديارہم کان
فی ہذا الوقت و اذا تعارضت الاثار لا ینقضی الوقت بالشک ذکر شیخ الاسلام ان الاحتیاط ان لا یؤخر الظہر الی المثل و
ان لا یصل العصر حتی یتبلغ اثنین لیکون سودیا للصلواتین فی وقتہما بالاجماع کذا فی السراج اہی مختصر او فی المشکوۃ

منشأ اختلاف
در سایہ یک مثل
دو مثل -

عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم وقت الظهر اذا زالت الشمس وكان ظل
 الرجل كطوله ما لم يحضر العصر الحديث در ترجمه شیخ عبدالحق محدث دہلوی بذیل این حدیث مرقوم است بدانکہ نماز
 ثلاثہ ابی یوسف دم و محمد دم و زفر دم و جز ایشان اینست کہ آخر وقت ظهر تا رسیدن سایہ شخص است بمثل قامت بی
 و بعد از وی وقت عصر است و این حدیث دلیل ایشان است و بروایتی از امام ابوحنیفہ رحمہ نیز چنین است
 و بعضی گفتہ کہ فتویٰ برہن است و مشہور از مذہب و رضی اللہ عنہ آنست کہ وقت ظهر تا رسیدن سایہ است
 بمثلہ دلیل ایشان در پدایہ گفت کہ حدیث ابرو ابانظر کہ بیاید و لالت دارد برابر او و اشدر در دیار ایشان وقت
 رسیدن سایہ پیش است در حدیثین تعارض آمد و احتیاط در آنست کہ وقت بشک در نگذرد و دلائل دیگر نیز در شرح
 تحریر یافته است و گفتہ اند کہ مختار آنست کہ ظهر از مثل در نگذرانند و عصر پیش از مثلین نمانند و اللہ اعلم انہی و حدیث
 کہ در ترجمہ حوالہ بان کردہ اینست عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم اذا اشتد
 الحر فابروا بالصلوۃ و تمسک بک سحت شوو گرمی پس سردی کنید بنماز یعنی نماز ظهر را تا خیر کنید از اول وقت تا بشکند
 سورت حرارت را و در حدیث بخاری آمدہ است کہ صحابہ ابرار میکردند تا ہمارا سایہ بر زمین سے افتاد و تلہا چون بسط
 است سایہ بعد از زوال در زمان کشیدند بخلاف چیز اسے دراز مانند منار و جز آن کہ سایہ آہناز و وتر نمایان
 گردد و از ابن مسعود رضی تا پنج قدم آمدہ و در بعضی روایات آمدہ کہ در سایہ ہای دیوار نماز میرفتند و دیوار ہا در آن زمان
 ہفت گز بود و بعضی تاسیان وقت گفتہ و حمل ابرو بر وقت زوال بچہت بر وقت و سے نسبت بگرمی وقت
 بستو چنانچہ بعضی شافعی گفتہ اند بعبید است و بودن او سرد تر نسبت باستوا خلاف تجربہ است چہ دوام سبب
 موثر است از قوت آن چنانکہ از سردی وقت صبح نسبت نیم شب بچہت میگردد و ہر چند کہ آفتاب نزدیکتر
 سے آید و نیز در باب موافقت گذشت کہ سرد گیر دو بسیار سرد و در ہدایہ میگوید کہ سحت تر گرمی در آن دیار در وقت
 رسیدن سایہ است بمثل پس ابرو در تاخیر از آن باشد و باجملہ احادیث صحیحہ در مبالغہ بابر او در و شدہ و آنکہ در احادیث
 جناب آمدہ کہ ما شکایت کردیم آنحضرت را از گرمی نیم روز پس قبول نکرد از ما محمول است کہ التماس ایشان
 تاخیر از تمام وقت بود و اللہ اعلم و آنچہ امام شافعی رحمہ میگوید کہ ابرو در سحت است و آن نیز بر اسے کہ سائیکہ و طلب
 جماعت مسجد اسے شباند و مشقت میکشند و ہر کہ تنہا بگذارد و یا در مسجد قوم بگذارد و دست میدارم کہ تاخیر نکند از اول
 وقت مخالف ظاہر حدیث است و ترمذی حدیثی آوردہ کہ دلالت دارد بر آنکہ آنحضرت ص در ستر امر میکرد و ابرو با
 آنکہ ہمہ در یک منزل جمع میبودند و گفتہ است ترمذی کہ قول کسیکہ رفتہ است بسوی تاخیر ظهر در شدت حرارتی

دائشبه داشته است باتباع آتہنی ما فی الترجمة خلاصہ ایست کہ مستند ثنائی رح حدیث امامت جبرئیل علیہ السلام است در وقت مذکور و تمسک ابو حنیفہ رح حدیث ابرار است چنانکہ تفصیلش گذشت واللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب۔

سوال در وقت نماز التیمات راناعبدہ در سولہ خواندہ انگشت سبابہ دست راست بلند میازند این طریق درست است یا نہ **جواب** برداشتن انگشت شہادت وقت خواندن شہادتین سنت است الا احادیث صحیحہ ثابت شدہ و در روایات کتب فقہ معتبرہ نیز صحیح و ثابت است چنانچہ در شرح وقایہ مسطور است و مثل ذاجار عن علمائنا ایضا و نیز امام محمد رح در موطا خود حدیث رفع سبابہ نقل نموده اند و بعد این گفته و بصنیع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ناخذ و ہو قول ابی حنیفہ رح و کسیکہ در بعض کتب فقہ اشارہ این انگشت را این وقت منع میکنند پس قول او مردود است کہ خلاف پیغمبر و خلاف مجتہد خود گفته است پس قول او اعتبار ندارد و بد

ذکر برداشتن
انگشت سبابہ
بر شہادتین

سوال صحت اداے نماز جمعہ و سقوط فرض ظہر درین زمان و درین مکان چه حال دارد۔ حنفیہ سلطان یا نائب سلطان شرط میکنند و آن معدوم است و شافعیہ باین شرط قائل نیستند مگر تعدد جمعہ را در یک بلد انکار میکنند و ثانی را باطل میگویند و جماعت اربعین شرط میکنند و آنچه فقہا تجویز نموده اند کہ فرض ظہر بخواند بعض بعد جمعہ و بعض قبل جمعہ اولی گفته اند خواندن این چهار رکعت ضروریست یا احتیاط است۔ در عالمگیریست اذ اکان فی البلد دلاء کفار فغلی اهل البلد ان یقیموا الجمعة ازین روایت تسلی خاطر میشود و قد استولی الکفار علی بلاد المسلمین فی الزمان السابق من السلاطین المچنگیزیہ و غالب الظن ان المسلمین فی ہذا الزمان کما فی القیمون الجمعة و ما کانوا تارکیہ **جواب** صحت اداے نماز جمعہ نزد قدام حنفیہ مشروط بسلطان یا نائب سلطان است متاخرین ایشان در عہد چنگیزیہ فتویٰ داده اند یا آنکہ ہر گاہ از طرف کفار و اہل مسلمان در شہر متکثر باشند او حکم سلطان دارد و اقامت جمعہ و اعیاد از وی صحیح است و کسانیکہ متاخر تر پیدا شدند ازین قدر ہم توسع کردہ فی العالمگیریہ بلاد علیہا دلاء کفار تجوز للمسلمین اقامتہ الجمعة و یصیر القاضی قاضیا بر رضی المسلمین و یجب علیہم ان یلتسوا و الیہا مسلما کذا فی معراج الدرایۃ انتہی۔ پس اینہا اجماع اہل بلد را قائم مقام تعیین سلطان ساختند بالجملۃ اداے چهار رکعت علی سبیل الاحتیاط ضرور است واللہ اعلم +

شرائط صحت
نماز جمعہ

سوال و **جواب** در باب نماز جمعہ۔ اقامت جمعہ حق سلطان و نائب اوست و متاخرین حنفیہ ہمین قسم نوشته اند کہ مرقوم فرمودند عند الاضطرار عمل بان درست است و روایات فتاویٰ فی الامت

اقامت جمعہ حق
سلطان نائب
اوست +

بجہت کثرت اختلاف محل سخریہ و استہزار جہاں میباشد۔ سبیل تفضی ازین ابتلا از مکتبے مفقود است
 و آن آنست کہ بادشاہ اسلام را میباید کہ علماء معتبرین را جمع نموده روایات سابقہ را بمحکام امتحان زودہ
 سرہ را از ناسرہ ممتاز ساخته مزاج و معمول بہ سازد۔ چنانچہ معمول خلفا راشدین بود خصوصاً حضرت ذی النورین
 در مصاحف ہمین قسم عمل آوردند و درین نزدیک عالمگیر بادشاہ را ہمین توفیق رفیق گشته بود کہ علماء معتبرین
 را جمع نموده روایات معتبرہ از روایات غیر معتبرہ ممتاز ساخته و آن روایات غیر معتبرہ را از محل اعتبار انداختہ
 و معتبرات را در فتاویٰ عالمگیری بدون نموده در ممالک محروسہ خود منادی در دادہ بود کہ ہر کہ خلاف این روایات
 بر روی کار آرد بیاست باوشاہی گرفتار شود چنانچہ تا آخر عہد محمد شاہ درین شہر ہمین طریقہ مسلوک مفتیان
 بود از ان باز کہ اختلاف کلی در امور دین بہر سید و مردم سبب انقلابات و ضعف سلطنت و غفلت
 حکام از پریشانی ہر باب مطمئن شدند باز این اختلاف روایات کہ بیشتر معدن آہنا خزائنہ روایات
 و خزائنہ المفتیین و غیر ذلک است در دعاوی و خصومات خود متک حجتین گرفتند و الی اللہ
 المشتکی و ہوالمستعان ❖

ذکر صلوٰۃ التبیح

ذکر صلوٰۃ التبیح

در حدیث صلوٰۃ التبیح ہر چند مخاطب حضرت عباس اندر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ابا بکر قاعدہ اصول کہ حکمی
 علی الواحد حکمی علی الجماعۃ را شامل است مالم مثبت دلیل تخصیص چنانکہ در حدیث ابوالیسر است کہ آیت
 ان الحسنات یذہبن السیئات را فرمودند لمن عمل بہا من امتی ❖

مداومت سلام علیک

بعد نماز بدعت است

سوال اکثر مردمان بعد نماز صبح سلام علیک میکنند سنت است یا نہ جواب التزام مداومت
 او بدعت است۔

تعمین وقت تہجد

وقت و اول وقت نماز تہجد در قرن صحابہ اختلافی بود بعد از تنقیح مذہب حضرت ابن عباس و عمارہ
 و غیر ہما رضی اللہ عنہم چنین دریافت میشود کہ اول وقتش بعد النوم بعد العشاء است او درین باب متکلم نمونہ
 لعلی تعالیٰ و سن اللیل تہجد بہ و التہجد لغتہ ترک النوم فی وقت یبتدئ فیہ النوم و چون برایشان اشکال لازم
 می آید کہ اگر شخصی احیاء تمام لیل کند باید کہ او را وقت تہجد مسیر نشود و سہولتین مذہب ایشان چنین تعمیم کردند

کہ بعد النوم او بعد وقت یقیناً وہ فیہ النوم و عمدہ تمسکات ایشان حدیث حضرت عائشہ است رضی اللہ عنہا
 من کل اللیل او تر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و انتہی وترہ الی السحر۔ جو پیش آنکہ لفظ او تر محمول بر معنی
 الوقت نیست یعنی تہجد بلکہ مراد وتر حقیقی است کہ وقت آن بعد عشا است بالاجماع و لہذا نہ سب مختار اکثر صحابہ
 و ائمہ کہ بران عمل ساکنان طریق عبادات است ہمین است کہ اول وقت آن بعد از نصف شب است
 سوا سبقتہ النوم ام لا و اکثر احادیث کہ دلالت بر فضیلت این وقت میکنند اشعارے بتوقیت نماز بان وقت
 ے نمایند مثل ای الدعاء افضل قال جوف اللیل الاخر و نیز تاخیر نماز عشا تا نصف لیل بلا کر اہتہ جائز است
 بالاجماع و نماز تہجد از توابع عشا نیست بالاجماع فوجب ان یکون وقتہا بعد وقتہا۔ واللہ اعلم۔

سوال چہ سفر نمایند علماء دین و مفتیان شرع متین بر تقدیریکہ بیکدفع چہار جنازہ آوردہ شدند و بجملة آن
 یک نعش خرد سالہ و یک دختر خرد سال و یک مرد کبیر سن و یک زن بالغہ۔ پس نماز جنازہ ہر چہارشان
 بیک اقامت و جماعت خواندہ خواہد شد نہایت بچہ طور کردہ خواہد شد بینوا فتوحردا۔

جواب اولی آلت کہ نماز ہر یک جداگانہ ادا کردہ شود و اگر جمع کردیم جائز است و بہند ہر چہار را پس
 پیش بطرف قبلہ و رعایت بترتیب کند مثلاً قریب امام جنازہ مرد باشد پس آن جنازہ کو دک عقب آن جنازہ زن
 عقب آن جنازہ دختر نہایت بہمہ بکنند دعای و احد کفایت است کمافی الدر و حاشیۃ الطحاوی واللہ اعلم
الصلوۃ فی المقابر از کلام شرح حدیث کہ در باب نہی نماز در مقبرہ واقع شدہ ارجح ہمین است کہ
 نہی از برائے لزوم توسعہ از مشابہت کفار است در سجود و جمادات و البتہ نماز در مقبرہ مکروہ است بسبب
 کہ مذکور شد و آنچه در کتب فقہانہ حنفیہ مسطور است کہ اگر قبر پیش مصلی باشد است از روئے کراہت و اگر
 راست یا چپ باشد کمتر است از ان و اگر پیش مصلی باشد کمتر از انت اصح و معتد علیہ است و آنچه بعضی
 از شرح سبب نہی نجاست مقبرہ نوشتہ اند قول فقہار شافعیہ است کہ بروجہ صواب نیست ہا

اجابۃ الدعاء در وجوب استجابت دعاء انبیاء علیہم السلام روایات مختلفہ دارد و بعضی بیدل علی الوجوب
 و بعضی علی عدمہ و الذمی تحقق فی مجلس سیدنا الوالد المرہم قدس اللہ عنہ المکتوم بعد طول المراجعتہ
 و الکلام ان دعاء النبی اذا کان بامر اللہ تعالی او الہامہ او ناشیاً من صلب بنوۃ فهو واجب القبول
 و ان لم یکن كذلك لم یجب قبولہ و ان کثر کماید علی ذلک تتبع کتب السیر و ہر وجہ التوفیق بین
 الروایات المختلفۃ واللہ اعلم ہا

حکم نماز جنازہ و تکیہ
 بیکدفع چہار جنازہ
 متفاوت آوردہ شود

کراہت نماز جنازہ
 در گورستان

اجابۃ الدعاء

تفصیل اعمال
فی الاجر

در تفصیل اعمال فی الاجر در تفصیل اعمال در ثواب تحقیقی است نفیس که بسبب آن اشکالات و مانند این اشکالات دفع می شوند اشاره اجمالیه بآن تحقیق در رساله السراج الجلیل فی تحقیق تفضیل به تحریر آمد و ملاحظه باید فرموده مخصوص آنکه عامل را در هر عمل یکی از هفت وجه فضل و زیادت به عامل دیگر حاصل می تواند شد و پس اول با همت عمل یعنی ذات و جوهر عمل مثل نماز از دیگر اعمال دوم کمیت عمل مثل چهار رکعت نماز بر دو رکعت لیکن در صورت استواء و جمیع وجوه دیگر سوم کیفیت عمل یعنی ادا حقوق ظاهره و باطنه آن عمل مراعات آداب و سنن آن و اجتناب از منافیات آن عمل کالتورع و التقوی - چهارم غرض و نیت آن عمل زیرا که اخلاص در عمل اجرا اضعاف مضاعف می سازد - پنجم زمان عمل مثل صدر اسلام و مانند تصدق فی یوم ذی سعته و الیه الاشارة فی حدیث لوان احدکم اتفق مثل احد و هبما مبلغ مداهم و لا نصفه و فی آیه لایستوی منکم من اتفق من قبل الفتح و قاتل اولئک عظیم درجه من الذین اتفقوا من بعد و قاتلوا و کلا و عدل شد الحسنى - ششم مکان عمل صلوة فی مسجدی بذخیر من الف صلوة فیما سواه الا المسجد الحرام - هفتم مصدر عمل و رفق عمل مثل عبادتے که از نبی صادر شود یا همراه نبی کرده آیه از نماز و ذکر و صوم و صدقه و تلاوت اضعاف مضاعف استحقاق اجر پیدا میکند از همان عبادت چون از غیر نبی یا همراه غیر نبی کرده شود چون این وجوه سبب تفضیل عمل بر عمل خاطر نشین شد پس زیادتی لقب و شقت و کثرت و کمیت عمل در رجحان ثواب وقتی فائده میکند که در وجوه دیگر مساوات باشد و الا رجحان آن وجوه تاثیر خواهد کرد و تعارض خواهد شد و معادله فی علم الله تعالی و علوم الملائکه بقوا عتق من رنوده ثواب خواهند داد این یک سخن اجمالیست که بیخ تحقیق این مسلم است، تفصیله لایستسر الآن لانه یقتضی تطویلاً بالغالاینا نتعرض للموارد الثلثة المذكورة فی کلامک الشریف -

در اینجا سه سوال است یکی آنکه در حدیث دارد شده که زنی از صبح تا صبح تسبیح گفت حدیث دوم خواندن سوره اخلاص سه بار ثواب آن معادل ختم قرآن - سیوم کسی که هزار بار درود بخواند و دیگری گوید اللهم علی محمد الف مرة جواب زنی که از صبح تا صبح تسبیح میکرد و بالقطع از عدد خلق الله کمتر بود لیکن ملاحظه عدد خلق الله اجمالاً حاصل میشود و عدد تسبیحات او تفصیلی بود ازین جهت آن تفصیل بر این اجمال چربی میکند اما چون قابل آن اجمال و وسیع الاستعداد و ضبط الذهن باشد این اجمال او تفصیل هزار مرتبه تسبیح است و آید و حضرت صلی الله علیه و سلم آن زن را باین ارشاد تو وسیع حوصله و استعداد عنایت می فرمودند قل هو الله احد بجهت آنکه خاص بتوحید و تنزیه حق است غیر مشوب با حکام و قصص و تحریف و تطبیح حکم ذکر

محض دارد و دیگر آیات که مشابہ احکام و قصص دو عدد و عید الله حکم کتب فقہ و حدیث دارند پس ذات عمل
عند تحقیق مغایرت پیدا کرد و در قرآنیت شریک شوند و عن تغایر الذوات لا عبرة بالمقادیر المتساویة
یا قوت اگر چه از چند سرخ بیش نباشد از چند من آهن و دیگر فلزات نافعه در قیمت افزون می شود و کذا
بزار بار و رو گفتن و اللهم صل علی محمد الف مرة یکبار گفتن از همان عالم اجمال تفصیل است حوصله قابل
و استعداد اورا باید دید و بهر تقدیر اللهم صل علی محمد یکبار گفتن برابر اللهم صل علی محمد الف مرة یکبار
گفتن نمیتواند باشد

سوال هر یک که عملی از اعمال نفل و صدقه و تلاوت قرآن و تلاوت درود و جز این نماید مالک ثواب آن
میشود جواب بمقتضای ای من جاد یا بحسنة فله عشر امثالها و چند آنرا هر یکی در زیاده ازین را بعض
و در بعض مستحق می شود پس تمام را بهر که خواهد بدید اما بمقتضای حساب پس همان ثواب اگر برای جماعت کرد
در آن جماعت مقسوم خواهد گشت و اما بمقتضای فضل حق تعالی مالک است و اگر خواهد مثل این ثواب بهر یکی
که برای ایشان بخشیده است و اصل گرداند لیکن حکم قطعی نیست و این شخص عامل را احتمال است بلکه متوقع
است که به مقابل دادن این عمل که حسنه و دیگر شد سواب این عمل تضعیف دیگر حاصل شود اگر چه صراحت
این مذکورات در روایات بمطالعه نیامده و الله اعلم

نکته در بیان اذکار

قد حقق هذا الفقير في بعض تالیف ان الاذکار الماثورة كلها محصورة في صیغ تسبیح لا نکاد یخطاها و اذکارها
التسبیح و ثانیها الحمد لله و ثالثها التکبیر و رابعها التهلیل و خامسها التفویض و التوکل و سادسها التضرع
و الالتماس و التحصن و سابعمها الصلوة علی النبی المختار و ثامنهما الاستغفار و تاسعها الادعیه الجامعة للمطالب
الکلیة و العجزیة علی حسب الحاجات و الادقات و کل من هذه الصیغ اجمال و تفضیل و آثار فی نفس الذاکر
و نواص فی حصول المطالب و کلمات التفویض و التوکل من التریاق و الجرب عند حصول ایاس
بحسب الظاهر و قد زاد بعض اصحابی صیغة عاشره و هی التسمیة و لکن ملک لیست صیغة مقصودة
عند هذا الفقیر بل هی انما دردت وسیلة لصحة الاحتیاج بحمیع الاذکار اللهم الا فی بعض المواضع کقولہ
بسم الله الذی لا یضر مع اسمه شیء فی الارض و لا فی السماء فییح من صیغ التحصن و التحوذ و الباری فیها
متعلقه بالاستعاذه المقدره فکان یقول اعوذ بسم الله الذی لا یضر الخ هذا هو التحقیق التحقیق بالتصدیق و لا
الهادی الی سوار الطریق

رسالة احکام حج

بسم الله الرحمن الرحيم

بدانکه هر که اراده حج از هندوستان کند و براه سورت در چهار شصت بطرف مکه معظمه رود پس از محاذی
 یلملم احرام به بند بستن احرام بر چهار وجه است اول فقط احرام حج بستن آنرا افراد گویند دوم احرام عمره بستن
 باز در مکه معظمه رسیده افعال عمره براه باس حج نمود و حلال شود باز احرام حج بستن حج ادا کنند این قسم را
 تمتع گویند سیوم احرام عمره بستن در غیر شهر حج و افعال عمره نموده حلال شود چهارم آنکه بر میقات یا محاذی
 آن رسیده احرام حج و عمره هر دو معا به بند پس در این صورت در مکه شریف رسیده افعال عمره بجا آورد
 نشود بلکه محرم بماند هر گاه ایام حج آیند افعال حج ادا نموده از احرام بیرون آید این قسم را قرآن گویند و این
 قسم نزد امام عظیم از تمتع و افراد بهتر و افضل است چون اراده بستن احرام کند با وضو دست و پا و موی مثل
 زیر ناف و شوارب دور کند اگر عادت دور کردن موی سر هم دارد آنرا هم زائل کند و الا شانه نماید اگر زوجه
 یا امه نزد خود داشته باشد صحبت نماید و استعمال خوشبو کند وقت احرام این چیزها کردن مستحب و بهتر است
 از واجبات و ضروریات احرام نیت باز وضو کند و غسل کردن واجب است و لنگ چادر پاکیزه و نو
 پوشد یا شوییده پوشد و دو رکعت نماز نفل بجا آورد و بعد از آن اگر اراده قرآن دارد چنین نیت کند اللهم انی
 ارید الحج و عمره فیسرهما منی و تعبهما منی اگر اراده تمتع باشد چنین نیت کند اللهم انی ارید العمرة فیسر بالی و تعبها
 منی و تعبها تلبيه بنیت حج یا عمره گفت پس محرم گشت الفاظ تلبيه انیت لبیک اللهم لبیک لا شریک
 لک لبیک ان الحمد و النعمه لک و الملک لک لا شریک لک ازین الفاظ کم کند اگر زیاده گوید باک نیت
 بعد ازین اکثر اوقات تلبيه با و از بلند گفته باشد خصوص بعد نماز فرض باشد با نفل دو وقت سحر و وقت ملاقات
 با قافل و وقت بالارفتن بر مکان بلند در صحرای وقت فرود آمدن از بلندی غرض که این سفر احکام نماز است
 چنانچه در نماز وقت اتصالات تکبیر میگویند چنین درین سفر و وقت بلندی و پستی تلبيه ورد زبان نماید
 هر گاه محرم شد لازم است از چند چیز اجتناب سازد از آنجمله پارچه دوخته نبوشد مثل کت و انگ که به جامه و
 نیمه و فرغل و جب و قبای و پاجامه و بارانی و موزه و دستانه و کلاه و مانند آنها و از آنجمله پارچه رنگین برنگ
 زعفران و معضف و رنگی که خوشبو داشته باشد آنرا هم استعمال نسازد و بستن میانی در کمر مضائقه ندارد و از آنجمله

شتر و گاو و گوسفند دوم گو سفند کفایت میکند مگر در دو چیز یکے آنکه طواف فرض در حالت جنب
 نمودن دوم و طی بعد و قوف نمودن درین دو چیز گو سفند جائز نیست بلکه گاو یا شتر فحج باید نمود و از بهی
 قرآن و تمتع خوردن خود را جائز است بلکه مستحب است مثل اضحیه و از بهی نفل نیز خوردن جائز است و از
 غیر اینها خوردن خوردن جائز نیست اگر از بهی قرآن و تمتع عاجز باشد پس بروده روزه لازم است سه روزه
 پیش از یوم نحر باینکه آخر روزه روز عوفه باشد و هفت روزه بعد از فراغ حج هر جا که خواهد بدارد و اگر پیش
 از صلح بموی سر بر بهی قادر شد پس بر و بهی لازم است و این وقت روزه بدل نمیشود و وقتیکه اراده آمدن
 مکه معظمه کند غسل نماید این مستحب است و از جانب بلندی مکه معظمه که سینه علیا است از سینه ابراهیم گویند
 داخل شود در روز بهتر است برای دخول از شب و وقتیکه در شهر مکه داخل شود اول مسجد الحرام برود و بعد از آنکه
 اسباب و متاع خود جا بجا کند و آستن منظور باشد رهنده مستحب است که وقت در آمدن مسجد الحرام بلیه گوید از طرف
 دروازه بنی شیبیه که آنرا باب السلام نیز گویند در مسجد در آید در حالیکه متواضع و خاشع و متذلل و کالامت
 چون معانیه بیت الله کند تهلیل یعنی الله اکبر و لا اله الا الله گوید و چون در مسجد حرام داخل کعبه را ملاحظه
 کرده با لطف و رحمت داخل شود طواف عمره و طواف قدوم که قارن و مفرد غیر کلی راست است بجا آوردن
 طریق که اول استقبال حجر اسود کند و تکبیر و تهلیل بخواند و در وقت استیلام حجر اسود رفع یدین کند چنانچه در وقت
 تکبیر تحریمه رفع میکند و حجر را بوسه دهد بشرطیکه ایذا بکسی نرساند اگر بسبب اثر و حام و مجمع بوسه دادن ممکن نباشد
 دست رسانیده دست را بوسه نماید و اگر این هم ممکن نباشد دیگر چیز را رسانیده بوسه آن چیز بگیرد و اگر این هم ممکن
 نباشد محاذی حجر استقبال نماید تکبیر و تهلیل و حمد و درود بگوید و طواف از جانب حجر اسود شروع نماید و هفت بار
 گرداگرد خانه کعبه بگردد و طواف به تعلیب انطباع کند یعنی چادر خود زیر نعل راست خود انداخته و طرف دیگر را
 بر شانه چپ بنیندازد و باین مهیت هفت بار مع حطیم طواف کند اول سه بار که گردش کند در آن رمل هم کند
 یعنی بسرعت مشی نماید و گفتن رادار شنای رفتن جنبش و بد وقتیکه گذر بر حجر اسود شود همون قسم سابق که مذکور
 شد بجا آورد یعنی استیلام و تهلیل و تکبیر و درود و ختم طواف نیز به تقبیل کند و برکن بیانی که مقابل حجر اسود
 است بوسه دادن بهتر است بعد از آن دو رکعت نماز ادا سازد که نزد حنفیان واجب است این دو
 رکعت را نزد مقام ابراهیم بخواند اگر بسبب اثر و حام در آنجا ممکن نباشد هر جا که در مسجد بخواند بخواند در رکعت
 اول بعد از فاتحه قل یا ایها الکافر دون دو رکعت دوم قل هو الله بخواند و بعد از نماز دعای حاجت خود بخواند

در چاه زمزم رود آب آن به سیری شکم هوشد و باز بمقام ملتزم آید و حجر اسود را قبیل کند و تسبیح کند و دو بار
 بخواند مفرد را بهتر است که بعد طواف زیارت سعی در میان صفا و مروه نماید اگر بعد طواف قدم کرد جایز است
 و از مسجد الحرام بیرون شده بسوی صفا آید و بالای صفا ایستد و بلند شود که خانه کعبه در نظر او اقتدا و استقبال
 بیت و رفع یدین بسوی آسمان و تکبیر و تسبیح و حمد و درود بجا آورد هر چه خواهد عا کند باز بسوی مروه فرود آید
 و بهیئت خود مشی نماید چون در بطن الوادی رسد زمیل اخضر تا میل دیگر سعی نماید یعنی بسعت تمام بگذرد و درود
 و بالای مروه آید و استقبال قبلا ایستاده شود حمد و تسبیح و ثنا درود بجا آورد و تکبیر و رفع یدین همچو صفا نموده بکنین
 قسم هفت بار آید رفت بکنند شروع از صفا ختم بر مروه و شرط سعی آنست که بعد طواف واقع شود و اگر قبل از طواف
 سعی کرد باز اعاده سعی لازم است چهارت برای این سعی ضرورت است اگر چهارت ادا نماید بهتر و اولی است بلکه
 و قوف بعرفه و مزدلفه و رمی جمار را چهارت شرط نیست طواف را چهارت ضرورت است در آشنای طواف و سعی
 سخن گفتن کرده است هر گاه از سعی فارغ شد باز در مسجد الحرام رفته دو رکعت نماز بخواند این بهتر است و حسب نیست
 بعد ازین در مکة معظمه اقامت کند و طواف نفل هر قدر که خواهد بگذارد و اگر حلال شده باشد روزی یعنی ششم
 نهم و دوازدهم حج بندد و اگر نهم و دوازدهم حج اگر امام خطبه بخواند و در آن بیان احکام حج مثل خروج بطن شی و قوف بعرفه
 و مزدلفه و رمی جمار و حلق و بقیع و طواف دماندن و درینا و دیگر احکام بیان میکنند از استماع میکنند بهتر است و همچنین
 در روز عرفه بعرفات و یازدهم در منا احکام حج بیان میشود از اینشود و روز هشتم و نهم حج ابرام بسته بعد فجر و طلوع آفتاب
 در منا آید و اگر ظهر خوانده آید نهم مضائقه نیست و شب عرفه در منا گذارد و نماز فجر در غلغله روز عرفه خواند بسوی
 عرفات رود اگر روز هشتم در منا نیاید و روز عرفه بعرفات رفت جایز است لیکن خلاف سنت است و در عرفات
 هر جا که خواهد نزول نماید مگر در بطن عرفه و فرودش شدن نزدیک جبل فضل بهتر است درین روز بعد زوال
 غسل کند که سنت است و انجا قوف نماید که فرض است بدون آن حج ادا نمیشود و استماع خطبه امام
 کند و همراه امام بشرط احرام نماز ظهر و عصر جمع کند استغفار و تلبیه و تسبیح و ثنا در دو بخشوع
 و تذلُّلِ اخلاص بسیار سازد و حاجت خود طلب نماید و وقت غروب آفتاب همراه امام به مزدلفه آید و در
 آشنای راه استغفار و تلبیه و اذکار و حمد و صلوة بسیار نموده باشد و در مزدلفه آمده همراه امام نماز مغرب
 و عشاء جمع سازد بعد نماز عشاء شب در انجا گذارد و در انجا ماندن واجب است و سحیح است که تمام شب
 به نماز و تلاوت قرآن و ذکر و دعا و احیاء نموده باشد و بجز شدن فجر در غلغله یعنی در تاریکی فجر نماز ادا سازد

و هر جا که خواهد فرزند لطف و قوت سازد مگر در وادی محسّر اگر درین وادی گذر شود بسرعت تمام بگردن شود و بعد
 غیر و قوت نماید تا اسفار و بعد اسفار بسوسه منایید و در مناییده حجره عقبه بهفت سنگریزه رمی کند همراه هر سنگریزه
 تکبیر گوید و قتیکه اول سنگریزه رمی کرد پس تلبیه موقوف شود باز در سجده کند باز خلق کند باز قصر نماید بعد از آن در
 مکه مظلّم آمده طواف زیارت کند اگر سعی سابق نموده است پس اینوقت حاجت سعی نیست اگر سابق اتفاق
 نیفتاده بعد طواف زیارت سعی کند بطوریکه مذکور شد بعد خلق مستحب است که ناخن را تراشد و شوارب را
 درست کند و استحداد نماید بعد خلق هر چیزی که حرام شده باشد بر و حلال شد مگر جماع و توالیح آن بعد طواف
 زیارت آنهم حلال خواهد شد بعد طواف زیارت در مناییده شب باشد تا سه شب باشد و در روز و در مکه رفته
 طواف زیارت کعبه نموده باشد بوقت شب اقامت در منایکند و در روز دوم از یوم النحر هر سه حجرات را
 سنگ اندازی کند اول حجره را که متصل مسجد خیف است هفت سنگریزه بیندازد و بعد حجره را که متصل این
 حجره وسطی نامند بعد از آن حجره عقبه را وقت هر سنگ اندازی تکبیر گفته باشد همین قسم روز سوم هر سه حجرات
 را رمی کند هفت هفت سنگریزه و روز چهارم اگر در آنجا باشد پس بر رمی هر سه حجرات لازم است و اگر
 کوچ کرد پس رمی از وساطت گشت لیکن وقت رمی درین هر سه روز بعد از زوال است لیکن روز چهارم
 اگر قبل از زوال بعد طلوع فجر رمی نموده جائز میشود اگر چه مستحب مسنون بعد زوال است و در روز دوم و
 سیوم قبل از زوال رمی جائز نیست و مستحب است که سنگریزه خورد باشد بسیار کلان نباشد و پاک باشد
 و از نزدیک حجرات نگیرد بلکه از فرزند لطف یا از راه گرفته باشند و در میان سبابه و ابهام گرفته بیندازد و وقتی
 فاصله از حجرات کم از پنج ذراع نباشد اگر زیاد باشد مضائقه نیست رمی که بعد از آن رمی است آنرا پیاده کند
 و هر رمی که بعد از آن رمی نیست پیاده و سوار در آن یکسان است و در وادی ایستاده بطرف بالا رمی کند
 و منار را بجانب راست و کعبه را بجانب چپ دارد و باین سهیت رمی نماید اگر سنگریزه از حجرات دور افتاده
 درست نشد نزدیک آورد تا بر و افتد و از دست راست بیندازد و هر سنگریزه علیحدّه علیحدّه بیندازد
 اگر کثرت همه انداخت جائز نیست مگر یکبار بعد ازین افعال در وادی مخصوص آمده یک دو ساعت قرار
 کرده در مکه براس طواف صدر رود اگر از آنجا رجعت کردن منظور باشد و الا در مکه شریفه رفته اقامت نماید
 و این طواف واجب است درین طواف رمل سعی نیست و بعد از طواف بر چاه زمزم آمده آب بشکم سیری
 نباشد چند بار کرده و هر بار نظر بطرف کعبه کرده باشد و بر روی و سر و بدن خود نیز بمالد و باز بسوی بیت اشرف

آید اگر میسر شود اندرون داخل شود و اگر داخل شدن ممکن نباشد آستانه را و مقام ملتزم را بوسه دهد و
 سینہ دروس خود را بر او اندازد و از ملتزم سینہ را بچسپاند و آستانه کعبه را گرفته گریه و زاری بسیار نماید
 و این وقت ہم در تکبیر و تمهیل و دیگر اشغال اذکار و حمد و ثنا مشغول باشد و حاجت خود از خدا استعالی بطلبد
 دروس خود را بوسه کعبه نموده از مسجد بیرون شود و هر جا که خواهد روانه گردد و عمره سنت است و واجب نیست
 در یکسال مکرر داده شود و وقت آن تمام سال است مگر در ایام حج مکرره است و آن روز عرفه و روز نحر و
 ایام تشریق است و عمره که مکرره است غیر قارن است در احرام عمره طواف است و واجبات آن دو
 چیز است یکی سعی در میان صفا و مروه دوم حلق یا تقصیر و شرائط آن شرائط حج است و سنن و
 آداب آن سنن و آداب حج است و احکام جنایات نیست اگر محرم استعمال خوشبو یک عضو کامل
 را نمود یا خضاب سر خود را بچسپاند یا استعمال زیت نمود یا پوشید پارچه دوخته تمام روز بطوریکه پوشیدن
 آن معتاد است یا پوشید سر خود را تمام روز یا حلق نمود چهارم سر خود را یا یک بغل را یا عانه را یا گردن
 را یا تراشید ناخن هر دو دست یا هر دو پائے یا یک دست و یک پائے خود را یا طواف قدم یا صدر
 و حالت جنب نمود یا طواف فرض بے وضو کرد یا از عرفات پیش از ایام بازگشت یا ترک سعی نمود یا ترک
 وقوف مزدلفه نمود یا همه رمی را ترک نمود یا رمی یک روز را یا روز اول را ترک نمود یا در حالت احرام بوسه
 یا مس زن خود را بشهوت نمود یا تاخیر کرد و حلق را یا طواف زیارت را از ایام نحر یا مقدم کردن کعبه یا
 بیهک دیگر مثل حلق کرد قبل از رمی و حلق کرد قبل از فوج پس در همه اینصورت با دم واجب است اگر قارن
 حلق کرد قبل از فوج پس برود دوم لازم است و اگر محرم استعمال طیب نمود کم از یک عضو یا ستر نمود سر خود را
 یا پوشید پارچه دوخته را کم از یک روز یا حلق کرد کم از چهارم سر خود را یا تراشید ناخن کم از پنج یا پنج خود
 مجالس متفرقه یا طواف قدم یا صدر بے وضو کرد یا رمی یکے از حجرات ثلثه ترک نمود بعد یوم نحر یا غیر آن
 حلق نمود پس در اینصورتها صدقه واجب میشود و صدقه نصف صاع گندم است اگر محرم استعمال خوشبوی
 نمود یا حلق کرد یا پوشید پارچه دوخته بعد بیماری پس در اینصورت بز محرم لازم است که یکے از سه
 چیز بجا آورد فوج کند گو سفند را یا شش مسکین را سه صاع طعام بدید هر مسکین نصف نصف صاع تا سه
 روز متصل باشد یا متفرق یا روزه دارد و اگر محرم شکار جانور نمود یا دلالت بران کرد پس بروی
 جزا لازم گشت و جزا قیمت آن شکار است در متقل آن باز از قیمت خرید بدی نموده در مکة

فبیح کند یا خرید طعام نموده شش سکین را نصف نصف صاع تا سه روز متصل باشد یا منقرو از گندم
یا یک یک صاع از خرما و جو تصدق سازد یا بدل هر طعام سکین روزه دارد و در همه این جنایات عامه
و سایر عالم و جاهل و راغب و مکره یکسانست اگر محرم خوشبوی صرف بقدر کثیر استعمال کرد و لازم شد
و از شمیدن شیئی خوشبو دارد میوه خوشبو در بر محرم بیح واجب نمیشود مگر این فعل کرده است و از کشتن
سپش قدری طعام تصدق کند مثل یک کف دست این در صورتیکه از بدن خود یا از سر خود یا از پارچه خود گرفته
قتل کرده باشد اگر از زمین گرفته قتل نمود واجب نمیشود پارچه را در آفتاب نماند از دبا این نیست که سپش با
بمیزند اگر این قسم نمود و سپش با مردن پس بر و تصدق نصف صاع گندم لازم شد و اگر در آفتاب برای
خشک شدن داشته بود و نیت آن نبود که این جانور بمیرد پس بر و بیح چیز جائز نشود فقط

مسئله قربانی

مسئله قربانی

ما قول العلماء و رحمة الله تعالى عليهم ان درین صورت که عبارت کتاب مفتاح الصلوة اینست که وقت اضحیه
از صبح صادق روز اضحی تا نماز مغرب دو روز دهم ماه مذکور است و نام کتاب و قید مصر و غیر مصر نیست
این مسئله ظاهر اختلاف جهور است آنچه صحیح باشد دستخط فرمایند.

اجواب اول وقت اضحیه برائے ساکنان مصر بعد نماز عید اضحی است و برای اهل بوادى و قری بعد
طلوع فجر روز نحر است یعنی دهم ذیحجه و آخر وقت آن قبیل غروب روز سوم است پس یکروز نحر و دو روز بعد
از آن مدت اضحیه باشد و این در مذاهب حنفی است اما نزد مالک و شافعی پس اضحیه بعد صلوة قبل از نحر امام
جائز نباشد و اضحیه پیش شافعی تا چهار روز یکروز نحر و سه روز بعد از آن جواز دارد قال فی شرح الوقایع
و اول وقتها بعد الصلوة ان فبیح فی مصر شش اس بعد صلوة العید یوم النحر و بعد طلوع فجر یوم النحران فجر
فی غیره و آخره قبیل غروب الیوم الثالث و عند مالک و الشافعی لایجوز بعد الصلوة قبل نحر الامام و یجوز عند
الشافعی فی اربعة ایام و فی الهدایة وقت الاضحیة یخل بطلوع الفجر من یوم النحر الا انه لایجوز لایل الامصار
الذبح حتی یصلی الامام العید فاما اهل السواد فتذبحون بعد الفجر هبی جائزه فی ثلثة ایام فی یوم النحر و یوم
بعده و قال الشافعی فی ثلثة ایام بعده و الله اعلم فقط

بیان حرمت متعه

بیان حرمت متعه

سوال متعه حرام است یا حلال جواب در اجتهاد اسلام شرعاً حلال و حرام آهسته آهسته

نازل میشد چنانچه حرمت شراب و ربوادر سال نسبت و کم ثبوت شد که سال هشتم از هجرت بود پنجمین پیش از نزول حکم الهی مردمان بعبادت جاهلیت متعه میکردند در روز جنگ خیمه متعه حرام شد چنانچه این روایت از جناب امیر المومنین در تفسیر علی کرم الله وجهه صحیح و ثبوت رسیده و این سال منقلم بود از هجرت بعد از آن در او سال هشتم در جنگ او طاس تا سه روز رخصت ماند بعد از آن آنجناب صلی الله علیه و سلم در کعبه برای عمره بجهت آن تشریف آوردند وقت بر آمدن از کعبه هر دو بازوی در کعبه را گرفته بهر دو دست فرمودند که متعه حرام کرده شد تا روز قیامت و تا ابد چون این سخن وقت شب بود اندک مردمان حاضر بودند این حکم چنانچه می باید است بهاز قیامت بود و بعضی مردم بسبب بخیری در خلافت حضرت عمر رضی الله عنه ارتکاب نمودند چون خبر بحضرت امیر المومنین رسید بر سر منبر بر آمده خطبه فرمودند که این متعه گاه گاه در زمان آنجناب شده بود لیکن آخر حرمت این ثابت شد چون پیش ازین این حکم نکرده بودم این با در گذر کردم اما هر که بعد ازین این حرکت خواهد کرد در بر وجه دنیا جاری خواهم ساخت از همان وقت باز این کار موقوف گشت مگر و فرض که از احکام عمر رضی الله عنه گذارند هر گاه قابوی یا بنی مکرزب نادرین پرده میشوند حالانکه چهار آیت از قرآن مجید دلالت واضح بر حرمت متعه میدارند اول

آیت قوله تعالى الذين هم لغروهم حافظون الاعلیٰ از و اجماع و مالک و ما یمن فانیم غیر بلوین من ابغی و را اولک لئک هم العادون - یعنی فلاح و دستگیری زنان راست که شمر گاه خود اینک بهانی میکنند مگر بزوجهای پاکیزگان خود که برایشان ملائمت نیست پس کسیکه بخواد سوای این جماع از حد شرع در گذرنده است و ظاهراً است که زن متعه را نه شیعیه زوج میگویند نه مخالفان ایشان و هیچ حکم زوج از قسم نان نفقه و سکنی و طلاق و عدت و میراث برای او ثابت نیست و کنیز هم گشته پس رغبت با و یقیناً تعدی از حکم شرع است - آیت دوم فان خفتم

ان الاقسطوانی الیتامی فانکوا اطاب لکم من النساء مبتنی و ثلاث و رباع دان خفتم ان لا تعدوا فواحدة او مالک ایمانکم یعنی اگر ترسید که مادر حق زنان یتیمه اگر نکاح کنیم انصاف نخواهم نمود و آنها را بگزاید و نکاح کنید زنان دیگر را خواه یک خواه دو خواه سه خواه چهار پس اگر ترسید که در زنان متعدد نیز انصاف نخواهم کرد پس نکاح کنید یکی فقط یا تصرف کنید کنیزان را هر قدر که خواهید پس ثابت شد که نکاح محصور است تا چهار و ظاهراً متعه هیچ عذاب محصور نیست پس زن متعه که نه منکوحه است و نه کنیز البتة حرام باشد زیرا که اباحت را در آیت محصور در بین دو قسم کرده شد منکوحه و کنیز آیت سیوم و اصل لکم ما و اولکم ان تبتنوا با ما لکم محضین غیر مسافین - حق تعالی بعد شمار محرمات نکاح میفرماید و حلال کرده شد

برای شما آنچه سوای اینها اند نه بآن معنی که هر کس سوای آن محرمات نخواهند و طی کنند بلکه چندین شرط اول
آنکه بپوش مال که مهر نام کرده میشود نخواهند و دوم آنکه آنها را در قید خود و از پس یک زن را زیاده از یک
شوهر نباشد سیوم آنکه تنها ابریزی یعنی منی انداختن از ایشان نخواهند بلکه تحصیل ولد و خانه داری منظور
دارند و ظاهراً است که در متعه فقط ابریزی منظور میباشد و شرط دیگر که حضور شهود است در آیات دیگر بعد ازین
آمده است و لا متخذی اخدان یعنی نگیرنده باشند دوست پنهانی را با این شرط چهار گانه و طی حلال
میشود آیت چهارم قوله تعالی و لیستغف الذین لایجدون نکاحاً حتی یفنیهم الله من فضله یعنی تکلیف بر خود
عفت و عصمت بکنند آنانکه نمی یابند مالی را که بآن توانا شوند بر نکاح از مهر و نفقه تا آنکه غنی سازد و حقیقتاً
ایشان را از فضل خود اگر متعه جائز بود زنی را دو چهار فلوس و دوشه آنه خرج یک شب داده و دو بار و سه بار
و چهار بار و زیاده و طی کرده فراغت می یافتند حاجت استغاف نمی بود و در آیه شرط با وجود عدم قدرت
بر نکاح بجز استغاف روانداشته اند و الله اعلم فقط

عدم اطلاع
ابن عباس
تجویم متعه

و عدم اطلاع ابن عباس تجویم متعه از روی تاریخ دانی و سیر شناسی بسیار قریب بفهم است و اصلاً استعباد
ندارد این استعباد محض کسانی را بهم میرسد که قرب مراتب ابن عباس را با جناب آنحضرت صلی
علیه وسلم میدانند و از کیفیت عمر ایشان و محل سکونت ایشان آگاه میشوند ابن عباس دو سال یا یک
سال پیش از هجرت متولد شده اند و تا هشت سال بلکه نه سال از عمر خود در مکه معظمه سکونت داشتند و در مکه
اصلاً اطلاع بر احکام شرعی کسی را نبود چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم برای غزوة الفتح که در سال ششم از هجرت است
از مدینه منوره برآمدند ایشان همراه حضرت عباس از مکه رسیدند آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت عباس
را همراه گرفتند و ایشان را با جمیع ذریات و ستورات مدینه روانه نمودند پس غزوة خیبر قبل از آمدن ایشان
در مدینه بچند سال گذشته بود و غزوه او طاس که عبارت از غزوه حنین است بعد فتح مکه متصل آن در
عجبت ایشان واقع شده اطلاع و قائل این هر دو غزوه ایشان را اصلاً ممکن الحصول نبود مگر بهماع از صحابی
دیگر تقریب روایت و قائل غزوات میگردند این واقع را چرایی تقریب روایت میگردند مگر بحجت اخذ و
استفاده ابن عباس از آنحضرت صلی الله علیه وسلم دو سال دوران دو سال در باب تجویم متعه تقریب
که مقتضی اعاده تاکید آن باشد و در اولش ناچار ابن عباس را در حضور آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم اصلاً برین امر اطلاع نشد و در وقت حضرت عمر بن الخطاب که این مسئله سبب هجرت آنها گشت ایشان این

آیات را محرم متعه یافتند و اباحتی که در غزوه او طاس نقل صحابہ زوایشان یعنی ابن عباس رسید موجب تخصیص بوقت ضرورت گشت فهمیدند که متعه فی حاله السقه والاختیار حرام است بوقت مقتضای این آیت و عند الضرورت والاحتیاج حلال است بدلیل رخصت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و غزوه او طاس فعل آنحضرت را در رخصت نیز در همین تخصیص عمل نمودند و تحریم دیگر را که بعد از سه روز واقع شده بود بر انقطاع رخصت با ارتفاع ضرورت نمودند بر تحریم موبدین مجموعہ مذہب ابن عباس باین اجتهاد که چندین دور از کار نبود مجموع آیات و قصه او طاس ثابت شد لیکن حقیقت الامر چنین نبود ایشان را درین اجتهاد خطار و داد و بهین تفصیل حضرت علی کرم اللہ وجہہ بعد از شنیدن مذہب ابن عباس بکلمہ مجاہد اشارہ فرمودند کہ انک رجل فائتہ این مقام را بہین طریق در ذہن شریف جایباید داد کہ غایت تحقیق بہین است فقط

بہذا جواب سوال بفہم مضمون السؤال من الجواب و اما الاستدلال بآیۃ المؤمنین والمعارج علی حرمتہ المتعہ فقد نقل بالطرق الصحاح عن اکابر الصحابۃ و فقہار التابعین منہم ابن عباس کما فی مشکوٰۃ و منہم عائشۃ الصدیقہ رضی اللہ عنہا اخرج ابن المنذر و ابن ابی حاتم و الحاکم و صحیح عن ابن ابی بلیکۃ قال سئلت عائشۃ عن متعۃ النساء فقالت بنی دینیکم کتاب اللہ فقرأت والذین ہم لفروہم حافظون الاعلیٰ از وہم

استدلال بآیۃ
سورہ مؤمنون
و سورہ معارج

او مالکت ایما ہم فمن اتبعی و را اذک لے ما زوجہ اللہ او ملکہ فقد عدی و اخرج عبد الرزاق ابو داؤد فی تاریخہ عن القاسم بن محمد انہ سئل عن المتعہ فقال انی لا رای تحریمہا فی القرآن تم تلائذہ الآیۃ و کذا روی عن محمد بن کعب القرظی و عن قتادہ و عن السدی و عن ابی عبد الرحمن السلی و غیر ہم من شاہیر التابعین فلما شبہتہ ان باتین السورین یحکمان ففی الاستدلال بہذہ الآیۃ الواقعہ فیہا علی تحریم المتعہ نوع اشکال و الجواب عنہ من وجہ الاول ان ہذہ الآیۃ مدنیۃ وان کانت السورتان مکتبتین و تو لکم فی الاثقان انہ لیس فیہا آیت مدنیۃ قلنا الصحابۃ و شاہیر التابعین اعرف بالناسخ و المنسوخ و المتقدم و المتأخر فاستدلہم بہذہ الآیۃ علی حرمتہ المتعہ اول و دلیل علی کون الآیۃ مدنیۃ لایعارضہ فی الاثقان التبتہ و لایسما الکی والمدنی عنہم یطلقان باعتبار الغالب فلعن فی الاثقان بنی علی ما روی من الصحابۃ و التابعین من الحکم بکونہما مکتبتین و ہولاینا فی کون بعض آیاتہا مدنیۃ۔ و الثانی سبب ان الآیۃ مکتبۃ لکن فہم تحریم المتعہ منہا متأخر فالناسخ ہذہ الآیۃ بعد حقوق البیان و ہذہ المجموع لکم یکن متحققا قبل التحریم فلا جرم نفی حکم المتعہ علی الاباحۃ الاصلیۃ و تحقیق المقام ان بعض الآیات یدل علی بعض الاحکام بطریق الاشارة فاذا اراد اللہ تعالیٰ و صرح الحکم المدلول علیہ بتلک الطريق و حی الی الرسول

صلى الله عليه وآله وسلم ان بين للناس تلك الطريقة فيصير الآية دالة على ذلك الحكم دلالة الصريح و
 تكلف بالعوام وخواص و متى اراد الله اخفاء ذلك الحكم لم يبين الرسول تلك الطريق وان لفهم الخواص
 والادوية ذلك الحكم فلا يكون التكليف به عاما مثله قوله تعالى يتخذون منه سكرا ورزقا حسنا فان توصيف الرزق
 بالحسن ترك هذه الوصف في السكر يدل اشارة على حرمة الخمر مع ان الآية مكتبة نزلت قبل تحريم الخمر بمدة مديدة وكذا
 قوله تعالى فيها ثم كبير منافع للناس يدل اشارة بل صريحا على حرمتها لان رفع الضرر لا سيما اذا كان اخويا
 واما تقدم على جلب النفع سيما اذا كان عاجلا ونيويا باجماع العقل والشرع ولهذا كان عمر رضي الله عنه يدعوى في هذا الباب
 ويقول اللهم بين لنا في الخمر بينا نشا فيادون ان يقول حرم علينا الخمر فيصح استدلالهم ان هذه الآية بعد بيان الرسول
 يدل قطعا على حرمة المتعة وكانت قبل البيان ليدلنا ان من المحتمل ان يكون المراد مملكت ايمانهم اعم من ملك
 الرقبة وملك المنافع فلا يفهم تحريم المتعة قطعا بلقي بهنا اشكال صعب اصولي وهو انه خلاف ما تقر عندهم اذ تاخير
 البيان عن وقت الحاجة لا يجوز عندهم وفي هذه الآية يلزم ذلك قلنا المحذور من ذلك لولا ان لفهم المعنى التكلف
 باصلا كما قيموا الصلوة بلا بيان بصفة الصلوة اما اذا فهم اصل المعنى ولم يفهم بعض ما يدل عليه الكلام بطريق الاشارة
 فلا محذور في ذلك اصلا والثالث سلمنا ان هذه الآية كانت دالة على حرمة المتعة بلا حاجة الى البيان لكن كان
 حكمها مؤخراني التكليف به الى زمان فلما جاء ذلك الزمان ثبت ذلك الحكم بتلك الآن وكانت الآية
 ناسخة قبل الهجرة ووقع النسخ بها في غزوة خيبر بسبب تاخير حكمها الى ذلك الزمان كما صح عن النبي صلى الله عليه وآله
 وآله وسلم انه قال قوله تعالى يا ايها الذين امنوا عليكم انفسكم ناسخة الامر بالمعروف والنهي عن المنكر في آخر الزمان
 والله اعلم فقط من فتح العزيز تحت قوله تعالى اذفسها في سورة البقرة بعد ذكر قراءة الهزاة من الانسا و هو
 والتحقيق ان الانسا سوا كان مهوراني الاصل محققا اذ ناقصا يائيا من النسيان بمعنى الاغفال والاذبال امر
 غير النسخ مقابل له مقابلة الصعود الهبوط في الحركات ومقابلة السلم والبيع الموجل في المعاملات وهو
 ان يقدم نزول الآية على حكمها و يتاخر حكمها عن تلاوتها الى مدة كما ان النسخ تقدم الحكم على بقاء التلاوة
 و تاخير التلاوة عن مدة بقاء الحكم وهو كثير الوقوع في الآيات وبهذا القسم يرتفع الاشكال عن ما يردى من
 اكابر الصحابة انهم تسكروا في الاحكام المدنية بالآيات الملكية كما روى ذلك بطريق صحيح عن امير المؤمنين
 على كرم الله وجهه في قوله تعالى قد افلح من تزكى وذكر اسم ربه فصلى انه اشارة الى اداء صدقة الفطرة و
 تكبيرات العيد و صلوة العيد وكما روى عن امير المؤمنين عمر رضي الله تعالى عنه انه تمسك في حرمة الصلاة بقوله

فى النخل يتخذون منه سكر اورزقا حسنا و كما روى عن ابن عباس رضى الله عنهما انه تسك فى حرمه المتعة
 بقوله تعالى فى المؤمنین فى المعارج فمن ابتغى وراء ذلك فاو لئلك هم العادون بل هذا القسم واقع فى غير الاحكام
 ايضا كما فى قصة سرية منذر بن عمرو الانصارى فانه نزلت الاشارة اليها بآية فى قوله والعاديات ضحاى الى قوله
 توسطن بجمع و تحقيق هذه الالسا ان النبى صلى الله عليه وآله وسلم والمجاهدين من الصحابة ما كانوا يتفرغون
 لاستنباط احكام الوقائع المفروضة المقدرة بل يكتبون بيان احكام الوقائع النازلة فتمت ما لم يتفق وقوع
 واقعة لم يتوجهوا الى ما خذها ولم يتدلوا به فى استخراج حكمها فلا جرم بقى ما خذها على ما كان عليه من الخمول والخفا حتى
 اذا آن وقت بيان حكمها فى علم الله و وقعت واقعة تقتضى ذلك صرف الله اذبا بهم الى ذلك الماخذ وتسكوا به
 كما وقع ذلك فى قصة تطيف اهل المدينة مكاسبهم وتمسك النبى صلى الله عليه وآله وسلم بصدر سورة التطيف
 ومن معن بهذا الاصل استراح عن كثير من التكلفات اللتى اتركها اهل التفسير اهل الاصول كما لا يخفى على
 المتبحر - ايضا من فتح العزيز تحت قوله تعالى فى المؤمنین فمن ابتغى وراء ذلك فاو لئلك هم العادون فان قالوا
 اى الشيعة قد صح عندكم ان المتعة كانت مباحة الى زمن خيبر بعد نزول هذه الآية فكيف يصح التمسك بهانى
 تحريمها قلنا ان اردتم بالاباحة الشرعية اللتى تتوقف على فعل الرسول او قوله او تقريره مغنا كونها مباحة
 لهذا المعنى بعد نزول هذه الآية اذ لم ينقل لا عندنا ولا عندكم ان النبى صلى الله عليه وآله وسلم اطلع على
 وقعت فقرها او اذن فيها ومعاذا الله ان يفتن هو واصحابه من ذلك شيئا فامى دليل لكم على اثبات
 هذه الاباحة وان اردتم بالاباحة الاصلية اعنى عدم ورود النبى عنها صريحا فذلك انما كان اعتمادا على
 هذه الآيات فانها مصححة بتجريمها وكم من حكم صح فى القرآن ولم توجه النبى صلى الله عليه وآله وسلم الى تأكيده
 وشرحه وبسطه الا بعد سئو الحاجة الى ذلك من وقوع الواقعة او سوال السائل ولما لم يتفق فى باب المتعة
 من هذه الامور الى زمن خيبر لم يتعرض النبى صلى الله عليه وآله وسلم لتأكيد حرمتها كما لم يتعرض لكثر احكام
 النكاح والتزوج الى ان هاجر الى المدينة و وقعت فى ذلك وقائع يقتضى شرحها وبسطها نعم قدر خص
 النبى صلى الله عليه وآله وسلم عام او طاس لاجل الضرورة فى النكاح الموقت لاني المتعة كما صرح بذلك
 رواية عمران بن حصين و ابي موسى الاشعري وغيرهما مما هو فى صحيح مسلم وغيره من الصحاح قد رخص لنا
 رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عام او طاس ان تنكح المرأة بالشوب الى اجل فهذا نص فى ان
 الما دون فيه كان نكاحا موقتا لا متعة وانما سماه من سمي متعة مجازا او تشبيها وانما اذن فيه

بجہا وہ جیت علم انہ نکاح فیہ شرط التاجیل بسبب ذلک الشرطیشاہ المتعہ فلما اوحی الیہ انہ فی المعنی کا لمتعہ
 لایجاب احتمال النسب ضیاع الاولاد و جہالة الوارث والمورث باورالی تحریمیہ ایضا بعد ما ثبت تحریمیا موبدا
 فالمتعہ لم تکن مباحہ قط بعد نزول ہذہ الآیات الامجازہ جیت لم یقع التصریح بتحریمہا من جہتہ النبوی صلی
 علیہ وآلہ وسلم فنبی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عنہا یوم خیبر کنہی عمر رضی اللہ عنہ فی خلافتہ فانہما نہیا
 تاکید لانہما تشریح ہکذا نبی ان یفہم ہذا المقام فانہ من مزال الاقدام فقط
مسئلہ طلاق اگر شوہر زن خود را یک طلاق داد و در حالت غصہ و خشم شہر طیکہ در ہوش خود
 بود آن طلاق واقع شد لیکن باز در نکاح خود میتوان آورد و اگر دو طلاق داد نیز ہمین حکمت و اگر سہ
 طلاق داد خواہ یکبار خواہ متفرق باز در نکاح نمیتواند آورد تا وقتیکہ حلالہ نکند یعنی آن زن شوہر دیگر نکند شوہر
 دوم با و خلوت نماید اورا طلاق دہد بعد از سہ حیض باز شوہر اول برسد و الا نہ فقط

مسئلہ طلاق

مسائل بیع و غیرہ

مسئلہ امر مباح حرام میگرد و ہر گاہ کہ وسیلہ فعل حرام میشود قول الخطابی
 کل امر یتذرع بہ الی امر مخطور فهو مخطور معناه ان المباح اذا جعل وسیلۃ الی امر محرم صار محرما کقبول الہدیۃ فی قصۃ
 ابن ابی لیلی فانہ فی الاصل مباح لکن لما جعل وسیلۃ الی اخذ الزکوۃ لاتبہا بالمحاباۃ والمسامحۃ وهو حرام
 صار حراما لان الوسائل حکم المقاصد فی الحرمتہ قولہ کل ذخیل فی العقود بل کیون حکمہ عند الافراد حکمہ عند
 الاقران امر لامعناہ ان من ادخل عقدا فی عقد اخر کمن ادخل اعارة فی رہن و اجارة فی رہن و قرضانی بیع
 ینظر بل کیون حکم ذلک العقد الداخل عند الافراد عن العقد الذی ادخل فیہ حکمہ فی تعلق بضام المتعاقبین بہ
 عند اقترانہ ہم لا فعلی الاول الصحیح و علی الثانی لایصح کما اذا باع متاعا ثم سیر لبقرضہ الفافلوم توقع البائع منفعة
 القرض لما باع بہذا القدر ولم یرض بہ و کذا لو لم یرض بہن الدار بمبلغ کثیر لم یرض الراہن با جاز تہا شیئ سیر
 ولم یرض با عار تہا فلا یصح ہذا العقود لانہا لم تعلق بہا الرضا وعند الافراد بل عند الاقران فقط ولو کان بین الراہن
 والمرہن صداقۃ تصح الاعارة و الاجارة لشیئ لیرلوم نعقد بہما عقد الراہن صح الاعارة و الاجارة لانہما
 متعلق بہ الرضا عند الافراد لاجل الصداقۃ مثلا فقط

امر مباح حرام میگرد
ہر گاہ کہ وسیلہ فعل
حرام می شود

حکم بیع الوفا

تفتیش مسئلہ بیع از یک مفتی معتبر انجام نموده شد فی الفور گفتند کہ متاخرین بر جواز آن فتویٰ دادند چون
 طلب

حکم بیع الوفا

نقل نموده شد عبارت حمایه نقلاً عن الجواهر نوشته فرستادند و ہی بذات صورت بیع الوفا در فی الباب الاول
 من الجواهر ان یقول بعثت منك علی ان تبعی یعنی حیث بالثمن وحکم حکم الرهن المذكور بهیئنا ان صورتہ آن یقول
 بعثت منك بكذا ویقول الاخر اشتریت ولم ینذرا فی العقد سوی الايجاب والقبول الا انها ذکر قبل العقد
 یرد البیع اذ ارد علیہ الثمن اذا کان قصد ہما ذلک حکم ذاک ان کیون سبباً لازماً فاذا لا یخالف المذکور ہینا
 ازین عبارت جواز بیع و فایہرگز مفہوم نمیشود بلکہ در صورت متعارفہ کہ اولاً مذکور است موافق قاعدہ معروفہ
 کہ العبرة فی العقود بالمعانی لا بالالفاظ عقد رهن منعقد میگردد پس تملیک منافع صحیح نمیشود و در صورت ثانیہ جوہر
 ثابت نمیشود و ظاہر است کہ این معنی یعنی تصحیح بیع و فایہرگز صورت و حکم مخالف اصول مقررہ است و معلوم است کہ جواز
 خیاری فی البیع نیز بصراحت حدیث علی القیاس ثابت کردہ اند و موقت بسہ روز پیش بعضی بکیماہ نموده و نیز
 اگر شرط در بیع را اعتبار و ہند بیع بشرط مذکور شدہ فاسد میگردد فی الحال این رائے سندہ قابل اعتماد
 و نہ وجہ صحت یافته میشود۔

مسائل رهن

سوال چه میفرمایند علماء دین و مفتیان شرع متین اندرین باب کہ زید باغ خور را نزد بکر رهن شد
 و اثمار آن باغ در ہر سال بقیمت بست روپیہ خواہ پانزدہ روپیہ فروخت میشود بکہر مذکور از زید مسطور اول گفت کہ
 اثمار درختان مرا بہ بخش تا روپیہ بدہم و قتیکہ روپیہ من ادا خواہی کرد باغ را واگذاشت خواہم نمود زید بیچارہ
 باعث غرض خود گفت کہ من بکل کردم این بکل جائز است یا نہ یا کہ بکہر گفت کہ یک روپیہ زیادہ از زر
 مقررہ رهن از من بگیر و اثمار باغ با من بیع کن و قتیکہ بعد گذشتن ہر قدر سالہا کہ روپیہ زر اصل من خواہی
 باغ را واگذاشت کردہ خواہد شد پس این بیع شمر درست باشد یا نہ مینوافتی و جا۔

جواب در صورتیکہ راہن اجازتہ دیدہ مرہن را بخوردن اثمار از ضمان براتہ حاصل میشود لیکن خوردن
 آن اثمار و رحق مرہن مکروہ است بروایت معنی بنی الاشباہ والنظائر اباح الراہن للمرہن الثمار و سکنی
 الدار اولین الشاة المرہونۃ فاکلہا لم یضمن و لہ منع ثم افاد فی الاشباہ ان یکرہ للمرہن الانتفاع بذلک فی المضمر
 لو اذن فی ثمرۃ البستان فصار اکلہ کاکل الراہن ثم نقل عن التہذیب ان یکرہ للمرہن ان ینتفع بالرهن
 وان اذن لہ الراہن۔ و در مختار پس و قتیکہ انتفاع مکروہ پس بیع نمودن مرہن از راہ شرط اجازت
 مکروہ خواہد شد بشرط عدم اجازت حرام فی الدر لا الانتفاع بملقاً لا بالاسخدا ام و لا سکنی و لا یس لا اجازتہ

سواکان من راہن او مرتہن الا باذن کل الآخر فقط

سوال چه میفرمایند علماء دین و مفتیان شرع متین در صورتی که عمر دین زمینداری خود را نزد زید بن کر زید مذکور بران بیه مذکور قابض شد تردد و کاشت زمین و تحصیل زر کاشت میکنند و انتفاع موضع میگیرند و در اصل از زمین مجرا نمیدهد و میگوید که انتفاع بوض حق تحصیل زر مختلفه خود میگیرم و قتیکه زر اصل مرا از نزد خود خواهد داد و بیه مذکور را اگر داشت کرده خواهد شد چون از و گفته میشود که این زر منافع که تو میگیری سود میشود سلیمان بن ابی ایوب میگوید که این دخل سود نیست من حق المحنت خود میگیرم آیا آن زر نفع دخل سود هست یا نه اگر دخل سود هست زید آثم شد یا نه بنیوا فتوحوا - **جواب** نفع گرفتن مرتبه را از زمین مکروه تحریمی است بکره للمرتبه ان منتفع بالمرتبه و ان اذن له الراہن قال المصنف و علیہ تحمل ما عن محمد بن اسلم من انه لا یحل للمرتبه ذلک ولو بالاذن لانه لو اذنت و علیہ یفیدانها تحریمی - در مختار - و مباشر مکروه تحریمی گنہگار است ایضاً و یا شم باز تکا به کما یا شم تبرک الواجب

مسئله اجاره

والله سبحانه اعلم فقط

سوال شخصی اثمار درختان انبه و میوه و غیره بکس اجاره داد و عند الاجاره مکروان نبود یا بود و بخت نمود یا بود مگر مقدار مجهول است سبب بودن بردخت مدت اجاره تا مانند اثمار بردخت تعیین یافته بود و عوض آن مبلغ کرده بود یا آنکه اثمار این درختان بدت سه ساله یا چهار ساله بکس اجاره داد و عوض آن مبلغ سالانه مقرر کرده و سال بسال سالانه از مستاجر میگیرد و خواه درختان بار آرنند یا نه پس این هر دو اجاره عند الشرح شریف جائز اند یا نه و همین طور اجاره اثمار میوه و غیره بر وقت بر آمدن بخت اجاره میدهند و از تعیین نمایندگان اینقدر اثمار و گلچکان خواهم گرفت و مستاجر هم قبول کرد پس بعد فصل او را اگر منافع شود خواه خساره مقدار معین خود از او میگیرند در صورتی چه حکم خواهد بود - **جواب** هر دو اجاره در شرح شریف جائز نیست زیرا که در هر دو صورت منفعت معلوم نیست و شرطها کون الاجرة و المنفعة معلومین لان جهالتها تفضی الی المنازعة - در مختار فقط

صورت فاسده در بیع سلم

سوال چه میفرمایند علماء دین و مفتیان شرع متین درین باب که زید بکرا قبل از دو ماه خواه چهار ماه در بیع داد و باقر اینک بر وقت تیاری فصل شریف یا فصل ربیع که غله نو فروخت خواهد شد آنچه نسیخ اعلی فروخت خواهد شد تا بقدر غله گندم یا جو هر چه قرار یافته است گرفته خواهد شد و قی زمان در موازنه نکرده بلکه همین صورت فیما بین

برود کس قرار یافته پس اینصورت بیع سلم است یا نه و این بیع عند الشرح اشرفی درست خواهد بود یا نه۔

جواب اینصورت بیع سلم نیست در بیع سلم مقت شرط نزد امام عظیم رح لازم و ضروری است و لایحی سلم عند ابی حنیفہ الا بیع شرط۔ جنس معلوم و نوع معلوم و صفت معلوم و مقدار معلوم و اجل معلوم و معرفت مقدار کامل کیل و الموزون و المعدود و تسمیة المكان الذی یوفیه فیہ اذا کان له حمل و مؤنثہ۔ ہدایہ و اذانی الشرفات المشروط پس اینصورت بیع درست نباشد۔ فقط

حکم اراضی مدومعاش

سوال اراضی مدومعاش کہ در عرف ہندوستان ملک میگویند حکم آن در باب جواز بیع و شراعت است۔

جواب در اراضی خراجیہ عشر واجب نمیشود فی العالمگیریہ و النوع الثانی من شرط جوب العشر شرط الجلیتہ و ہوان کیون الارض عشریۃ فلا عشر فی الخراج من ارض الخراج بکنہ فی بحر الرائق و الماک و باغات کہ از طرف حکام بر دم میرسد رقبہ زمین مملوک آنها نمیگردد و بلکہ خراج آن زمین با ایشان میدہند و رقبہ آن زمین بر ملک مالک میماند و در رقبہ زمین در اکثر بلاد ہند علماء اختلاف است علماء متقدمین بیان رفتہ اند کہ مالک رقبہ الارض را راضی ہند زمینداران اند کہ خود را بسوہ دارمی نامند و حضرت شیخ جلال تھاہن سری قدس اللہ سرہ لغزیر رسالہ و احکام اراضی ہند قلمی فرمودہ اند در ان رسالہ این مذہب را بشواہد و دلائل بسیار ابطال فرمودہ تحقیق نمودہ اند کہ ارہی ہند بدستور اراضی سواد عراق موقوف بر ملک عامہ مسلمین بے تخصیص است یعنی در ملک بیت المال است و زمینداران را پیش از قیمت نابودن دخل نیست و قاضی محمد علی تھاہنوی رحمتہ اللہ علیہ نیز درین باب رسالہ نوشتہ و ہین مسلک را ترجیح دادہ پس اگر مالک اراضی ہند زمینداران باشند و زمینداری را از حضور سلطنت بنا بر استحقاق خراج معاف کنند در اینصورت ہم عشر واجب نیست زیرا کہ زمین خراجی عشری نیست چہ جای شقوق دیگر فقط

مسائل مہیہ

سوال مہیہ بے لفظ دہبت باخلت میشود یا نہ و الحق انہ یوجد فی بعض الصور و در قنادای برہنہ میگوید کہ مہیہ عبارت است از تملیک عین بے ذکر عوض و لو فراضا ثم قال و این یعنی مہیہ بتعاطی رواست است و نیز در برہنہ میگوید کہ تمام میشود مہیہ بقبض ای بحایت او پس بخلت قبض نباشد اما تملیک رواست اگرچہ تسلیم نباشد بقبول اکثر و علیہ الفتوی و العمل کمافی المعدن و تصریح در مہیہ لازم نی تا اگر مال در ماہ نہند

بلکه ارفع باشد و او بود اتهمی کلامه پس ازین روایات معلوم شد که همه و تملیک بدون لفظ همه هم درست میشود
و باقوالوان رکنه لا یجاب و القبول فبناء علی اکثر والاغلب کما ذکر وافی البیع ایضاً مع جوازہ بالتعاطی
ایضاً فی الفیس و الخیس و التدر و علم فقط

سوال چه میفرمایند اندرین صورت که مسمیان زید و عمر و مثلاً از جهت اینکه در خیر خواهی کدامی سردار شتتہا
و جانفشانی بکار بردند از سرکاران سردار و حقوق و صلہ جانفشانی بای خود با دینی بطریق انعام یافتند
و در ستان انعام نسبت اتفاق باهمد گرفتند فقط نام مسمی زید مندرج شد و مسمی زید نظر باتفاق و حقوق جانفشانی
عمر و نموده از طرف خود دستاویزی بمسمی عمر و بدین مضمون نوشته داد که من و مسمی عمر و از سردار فلانی بجهت
و جانفشانی این دیده پیدا کرده ایم چنانچه عمر و بمقتضای یک جہتی و عدم مغایرت اسم خود دستاویز دانسته
داخل نکنانید برای آنکه دیگر برادران ہوس خواهند نمود اما بجای خود در تفریق یکدیگر باینطور مقرر است کہ
مزرع فلانی بطرف عمر و باقی و یہ بطرف من باشد و مرا از مزرع مذکور هیچ دعوی نیست بطوریکہ بعد از
باقی و یہ سوای آن مزرع در تصرف و ارثان من خواهد ماند همان قسم بعد عمر و مزرع مذکور در تصرف و ارثان
او خواهد ماند فقط بعد آن مسمی زید مسمی خالد را وارث گذاشته فوت کرد مسمی خالد یک دستاویز بمسمی عمر و بدین
مضمون نوشته داد کہ چون زید مورث من و مسمی عمر و از سردار فلانی و یہ فلانی بجهت شتتہا
پیدا کردند مصارف ذات و سپاہ و مخارج و دخل مشمل ماند اگر چه پیش خود مسمیان زید و عمر و مزرع
فلانی بطرف عمر و باقی و یہ بطرف زید مورث من مطابق مندرجہ ستاویز من فهمیدند لیکن بمقتضای
یک جہتی حرف مغایرت بمیان نیامده انشاء اللہ حالاً ہم بدستور مذکور خواهد ماند و اینجانب از تبعیت صلاح
مسمی عمر و بیرون نیست فقط درین صورت کہ مسمی زید باستحقاق مسمی عمر و در یہ انعامی خود اعتراف کرد و سند
تفریق و یہ مذکور نوشته داد و وارثش مسمی خالد ہم بخین نوشتہ داد کہ طوریکہ مسمیان زید و عمر و تفریق
و یہ مذکور در میان خود میفہمیدند الحال ازین جانب نیز همان طور عمل خواهد آمد اگر مسمی خالد از داد
مزرع مذکور بمسمی عمر و انکار کند و ظاہر نماید کہ آنچه درین باب نوشته شد برای عمل کردن نبود بلکه
برای یک جہتی نوشته شدہ بود انکار از روی شرع شریف قابل سماعت است یا نہ سنی
عمر و ادعوی مزرع مذکور از روی دستاویز نوشته مسمی زید و دستاویز نوشته مسمی خالد غیر
میسرسد یا نہ در صورت مرقومہ ہر دو ایستہ کہ باج و منفی بہا باشد در جواب استفتا ہذا مع نشان

فتاویٰ ثبت فرموده آید بینوا التوجروا -

جواب از دستاویز نوشته سمس زید معلوم میشود که سمس زید عمر و رانظر شرکت او در حسن خدمت و رفاهت و محنت و جانفشانی و انعامیکه از سردار یافته است شریک دانسته است یا شریک ساخته در مزرع فلانی برای او تعیین کرده و باقی را براس خود داشته پس بموجب این دستاویز اگر ثابت شود شهادت شاہدان معتبر مزرع فلانی از آن عمر و شد موافق روایات فقہیہ معتبرہ در فتاویٰ قاعدی میگوید بقال قوله جعلت هذا باسم ابني ہتہ ہوا لصیحم ذکرہ فی احوال الہتہ من الواقات اتہی اما این ہتہ بدو شرط ثابت میشود اول این دستاویز بگوواہان معتبر شہوت رسد بر محض خط و مہر عطا نیست زیرا کہ جعل تلمیس درین ہر دو امر کثیر الوقوعت و حصول عمادی میگوید لیس للقاضی ان تقضی بالصک انما یقضی بالحقہ وہی البینتہ والاصل و اما الصک فلا یصلح حجہ لان الخط مما یشہد بقتل اتہی و در فتاویٰ کامل میگوید لا یشہد بمجرد الخط شی لان الخط یشہد بالخط دوم آنکہ سمس عمر و بران مزرع بالاستقلال قابض متصرف شدہ باشد نہ قبض نیابت و کالت در شریح وقایہ میگوید و تتم بالقبض الکامل ای تمیم الہتہ بالقبض الکامل الممكن فی المویہوب للہوب فالقبض الکامل فی المویہوب المنقول ما یناسبہ فی القار ما یناسبہ بقبض مفتاح الدار قبض الہا و اقباض الکامل فیما یتمیل القسمۃ بتبعیۃ الکل اتہی سمس خالد وارث سمس زید کہ دستاویز نوشته دادہ مطابق دستاویز ہوا خود اقرار و تسلیم اشتراک ازان ثابت میشود مگر آنکہ تعیین مزرع مذکورہ لفظ فہمیدن نوشته است ظاہرا اقرار قبض ندارد و از وہا باید پرسید اگر انکار قبض مینماید بر وثابت باید کرد و اگر ثابت نشد پس موافق اصل حصہ عمر و را تفریق کردہ ہد این در صورت ہست کہ سمس زید را یک وارث کہ سمس خالد است باشد پس و اگر وارث دیگر ہم دارد از حال آنها تحقیق باید نمود کہ اقرار شرکت تعیین این مزرع کہ از مورث آنها بتوقع آمدہ مسلم میدارند و اقرار میکنند یا انکار و تکذیب مینمایند اگر تصدیق مینمایند پس در حق آنها نیز مدعی عمر و ثابت شدہ الا فالبینتہ علی المدعی و البین علی من انکر و اگر سمس خالد وارث سمس زید انکار دستاویز نوشته خود نماید و بگوید کہ این نوشتن برای عمل من کردن نبود بنا بر یک جہتی بود از وہا باید پرسید کہ این نوشتن بنا بر استہزا و بازی گری بود پس خالد را تصدیق نباید کرد و قول او را سموع نباید داشت چنانچہ در در مختار در کتاب الاقرار میگوید اما لو ادعی الاستہزا لم یصدق و اگر بگوید کہ درین اقرار من دروغ گفته بودم بنا بر صحت

پس سہی عمر در قسم باید داد کہ سہی خالہ دروغ ننگتہ بزند سہی امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ در اکثر معتبرات فتویٰ
بر ہمین قولست و نزد حضرت امام عظیم علیہ الرحمۃ این سخن ادا گوش نباید کرد و ہوا لارج بالنظر الی دلیل شرح تنویہ
الابصار کہ از مصنفش ست میگوید آرتشم ادعی المقرانہ کاذب فی الاقرار بحلیف المقرانہ المتقرلم یکن کاذبانی
اقرارہ ہذا عند ابی یوسف و بلیغتی کما فی کثیر من المعتبرات و عند ابی حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ فی قولہ انتہی و اسد علم علمہ تم و
احکم۔

تفسیر آیات

آیات وحدانیت
باری تعالیٰ

سوال آیات وحدانیت بزرگوارند جواب وحدانیت حضرت حق جل و علا و معنی دار و پیش
علمای ظاہر معنی وحدانیت یک معبود و نشستن است و پیش حضرات صوفیہ یک موجود و نشستن معلوم نیست کہ معبود
طبع سامی کدام وحدانیت است تعیین فرمودہ باید نوشت تا مطابق آن بقلم آید آیات قرآنی بر ہر دو وحدانیت دلالت
دارند برائے نمونہ از ہر دو قسم آیات چند آید نوشتہ میشود آیات وحدانیت بمعنی یک معبود و نشستن آید اول در
سیپارہ سيقول والبهكم ال واحد لاله الا هو الرحمن الرحيم ان في خلق السموات والارض تالقوم يعقلون آید دوم در سیپارہ
تلك الرسل ورسوله آل عمران شهد العدا لاله الا هو تا العزيز الحكيم آید سوم در سیپارہ لن تناو البر ان في خلق
السموات والارض تا هذا باطلا آید چہارم در سیپارہ سبحان الذي قل لو كان معه الهة تا ذي العرش سبيلآ آید
پنجم در سیپارہ اقرب لو كان فيها الهة الا الله لغفلة تا آید ششم در سیپارہ قد افلح ما اتخذ العدا من ولد وما كان معه
من الهة تا يعقلون آیات وحدانیت بمعنی یک معبود و نشستن آید اول در سیپارہ الم فانيما تولوا فتم وجه الله
ان الله واسع عليم آید دوم در سیپارہ وقال الملأ الذين وماريت اذ رميت ولكن الله رمى آید سوم در سیپارہ
امن خلق كل شئ بالک الا وجهه آید چہارم در سیپارہ قد افلح الله نور السموات والارض الی آخره آید پنجم
در سیپارہ قال فما خطبكم كل من عليها فان يبعثي وجربك ذوا الجلال والاکرام آید ششم در سیپارہ انهم
سنزيم آياتنا في الآفاق وفي انفسهم تا محيط آید ہفتم در سیپارہ قال فما خطبكم هو الاول والآخر والظاهر والباطن
آید ہشتم در سیپارہ مذکور در سورہ واقعہ و سخن اقرب اليه منكم ولكن لا تبصرون آید نہم در سیپارہ مذکور
و هو معكم اينما كنتم آید دہم در سیپارہ حم در سورہ قاف و سخن اقرب اليه من جبل الوريد آید یازدہم در سیپارہ
مذکور ان الذين يبغونك ان ياربوا على ايدى الله فاعلم ان الله يمدق ايدى من يشاء و ما لي لا اعبد اهل
الالهة البها و احدا ان بالشئ عجب آید سیزدہم در سیپارہ قد سمع الله ما يكون من نجوى ثلثة الالهة و اعلم و لا
الاهوسا و ہم تا اينجا کاتوا۔

سوال در ترجمه قول با یتعالی قل لا اجد فیما اوحی الی محرما علی طاعم یطعمه الآتیه - مذکور است که مراد حصر اضافیت
 به نسبت بهیمه الانعام و آن اصناف شامیه مذکوره است و سگ و شیر و مار و غیر آن اگر چه حرام است از بهیمه الانعام
 نیست دوران بحث نداشته اند ازین جا مفهوم میشود که خنصر نیز سیزده داخل بهیمه الانعام است الا استثنا است
 نیاید جواب فی الخنصر اختلاف فانه عند بعض المفسرین داخل فی بهیمه الانعام و ذلک لان البهیمه اسم فی اصل
 اللغه لما ابهیم امر یا فی شمل کل حیوان لکنه خص فی العرف بذات القوائم اللایع ثم الانعام اما ما خود من النعمه بالکسر
 سمیت بها البهائم الالهیه اللتی نعشی لاجل الدو والنسل الانتفاع باصوافها و اوبارها و اکل لحمها و اخذ صلبها و بالوجود
 النعمه بها و اما ما خود من النعمه بالفتح بمعنی التقویة بالبدن لما فی ابدانها من النعمه بخلاف الوحشیه من البهائم و
 علی کل تقدیر شمل الخنصر بر الالهی لوجود الوجهین فیه و عند بعضهم هو غیر داخل فی بهیمه الانعام بشهادت العرف لکنه
 عد من بهیمه الانعام تغلیبا لان النصارى و غیرهم من بعض الطوائف یخذونه کاتخاذ الانعام و یقتنونہ اقتنائها
 و یتقون بلحمه و صلبه و شعره و لبنه کما یشاهد فی قرى دیار ناد و ذاکما ان ابلیس لم یکن من الملائکة بل کان من
 الجن علی الاصح لکنه عد من الملائکة تغلیبا فدخل فی الخطاب و استثنی منهم استثناء متصل لانه کان واحدا
 معهورا فیما بینهم شارکا معهم فی التسبیح و العبادة و التقدیس و اللہ اعلم فقط

بیان آنکه خنصر
 داخل بهیمه الانعام
 بهشتیست

مسئله دوم در تفسیر آیت انما ولیکم اللہ الایة مرقوم شده که بروایت بخشش خاتم ثعلبی منفرد است
 حالانکه در کتب امامیه این روایت را بحمید طویل و سعید بن جبیر و غیره از علمای اهل سنت نسبت میکنند صاحب
 من آنچه در تحفه اثنا عشریه واقع شده که ثعلبی بآن منفرد است مغشش آنست که از جمله مفسرین محدثین مثل بخاری
 و ترمذی و ابن جریر و ابن ابی حاتم و غیرهم کسی این آیت را حمل بر جناب مرتضوی خاص نکرده اند و این قصه
 یعنی قصه بخشش خاتم مخصوص عموم این آیت ساخته مگر ثعلبی و دیگران آیت را تمام داشته اند و تخصیص
 بجناب مرتضوی نموده ازینجا روایت این قصه بعضی دیگر هم کرده اند مثل طبرانی بسند مجهول که جناب مرتضوی
 انگشتری در حالت رکوع بسائلی بخشیده بودند و درین آیت اشارتی باین قصه است نه آنکه مراد از آیت
 منحصر در جناب مرتضویست و این قصه مخصوص عموم این آیت گردیده در کتب اهل سنت روایت حمیدیل
 اصلا نیست و همچنین سعید بن جبیر هم این قصه را نقل نکرده آرے علی بن طلحه و دیگران از ابن عباس این
 قصه را روایت کرده اند لیکن صرف در اسانید این قصه تا بان رجال است تفصیل این مبهم آنکه سعید بن جبیر و
 حمید طویل و دیگر تابعین از ان طبقه نیستند که خود تصنیف کتابی یا تدوین تفسیر کرده باشد تا مر و یا

مسئله
 سند اول
 دوم در بیان
 توهمات شیعه
 نوشته شده و
 انجلیا به دید ۱۰

ایشان مضبوط باشد و صحت و قلم آن دریافت شود بلکه طریقه تدوین تفاسیر و روایات متعلقه بآیات را جمع کردن و آیت را بے محل خاص فرود آوردن در طبقه مؤخر شیوع یافته مثل بخاری و ترمذی و ابن جریر و ابن ابی حاتم و ابن مردودیه و غیر تم ثعلبی نیز در همین جماعت متاخرین است بلکه متاخر تر از همه اینها پس ہر گاہ آنجا ہم متقدمین این آیت را تخصیص بجناب مرتضوی نکرده باشند و فقط ثعلبی بآن منفرد باشد البتہ قابل اعتماد نمی باشد ہر چند ثعلبی نیز این تفسیر را نسبت بابوذرو ابن عباس و ابورافع و غیرہ کرده است لیکن بسند او باین بزرگان موثوق نیست پس مدار این تفسیر ثعلبی و کلبی و سدیی و امثال اینهاست عبارت تحفہ اثنا عشریہ در نیم مقام نیست و این قول کہ نزالت فی علی بن ابی طالب در روایت قصہ سائل و تصدق بانگشتری در حالت رکوع فقط ثعلبی بآن منفرد است و محدثین اہل سنت قاطبہ ثعلبی و روایات او را بجوی نیشمارند پس معلوم شد کہ ثعلبی این تفسیر را ہر چند از سابقین روایت میکنند لیکن روایت او معتبر نیست و در تفسیر کہ در جواب این آیت مرقوم است کہ اکثر المفسرین علی اہتا نزالت فی حق عامۃ المؤمنین انتہی نقطہ

تحقیق متعلق آیت
محمد رسول اللہ

سوال آیت کریمہ محمد رسول اللہ والذین معہ الخ بحسب اعراب الذین معہ مبتدا و ما بعد آن اخبار مبتدا است کہ در مدح صحابہ نازل شدہ و بعضی از مفسرین والذین معہ را در حق ابی بکر و اشہار علی الکفار را در حق عمر و رحمان بنہم را در حق عثمان تراہم رکعاً سجد را در حق علی مرتضی رضی اللہ عنہم نوشتہ اند و این معنی بحسب اعراب شاعت بسیار دارد چنانکہ بعضی از مخالفین بدین تفسیر طعن کردہ اند و ہمدی در فوائخ و عبد القادر بدادونی در نجات الرشید

آیات سورہ زخرف را از ما عند المدخیر و البقی للذین آمنوا و علی ربہم توکلون تا ان ذلک من عزم الامور در حق ابی بکر صدیق یا امام زین العابدین گفتہ این آیات بحال ہر یک موافق و مناسب تر است و در اعراب ہم درست می نشیند **جواب** تفسیر آیت والذین معہ اشہار علی الکفار بطریق توویح بر صفات خلفاء اربعہ

از حضرت ابن عباس و مجاہد و غیرہما نیز مروی شدہ و ازین عجیب تر تفسیر است کہ در الذین یحبون کبارہ الامم و الفواش تا ان ذلک من عزم الامور از بعض تابعین منقول شدہ کہ ہر ہر صحابہ را از حضرت صدیق تا حضرت امام زین العابدین منطبق کردہ رفتہ اند و برین تفسیر مخالفین طعن شنیع مینمایند و موافقین را نیز حیرت رو میدہد لیکن تحقیق این تفسیر آنست کہ غرض این بزرگان آن نیست کہ ہر ہر کلمہ مقطوع از کلمہ سابقہ اشارہ بیکے ازین حضرات است تا موافق بیت فساد آن لازم آید بلکہ این بزرگان میدانند کہ مجموعہ این صفات بر مجموعہ این حضرات منطبق است اما در تطبیق صفات غالبہ ہر یک را منطبق بر حال

مقال او باید نمود و مانند آنکه شخصی بگوید هفت آسمان محل قمر و عطارد و زهره و شمس و مریخ و مشتری و زحل است و در
این هفت از آن بپند که قمر در آسمان اول است و عطارد در دوم و علی هذا القیاس یا شخصی بگوید که عناصر اربعه
حامل کیفیات اربعه اند از حرارت و پیوست و برودت و رطوبت و عالم فن طبیعی آنرا توزیع و تقسیم نماید -
موافق معلوم خود و ظاهر است که این قسم حمل کلام در عرف رائج است و خلاف قواعد لغوی نیست آری درین
حمل و توزیع محض دلالت لغویة الفاظ کفایت نمیکند بلك انضمام قراین و معلومات خود در آن نیز دخل دارد و
خلاف قاعده عربیت وقتی لازم می آید که هر کلمه را مقطوع از کلمه اخوی میساختند تا حمل الفاظ قرآنی بر غیر
معانی آن میکردند چنانچه شیعه در تفاسیر خود میکنند و بے دلالت لغویة الفاظ را بجز تشبیه و خواش نفس
بر نخبین پاک و امه اثنا عشر حمل بنمایند اینها خود معلوم بالقطع است که این همه صفات صحاب کبار است بلا تشبیه
و معیند اهر بر صفت اشاره بکسی است که آن صفت دروغالب است فقیر بابا کی از علماء مخالفین که از تفاسیر
و ابیہ خود چشم پوشیده زبان طعن درین تفسیر و مانند آن دراز کرده بود اتفاق گفتگو افتاده بود گفتیم که در تفاسیر
شمار قوم است که ومن جملة جعل لکم اللیل والنهار لتسکونوا فیہ ولتبتغوا من فضلہ ولعلکم تشکرون لغ و نشر
مرتب است بارسے بگوید از روستے عربیت چه قسم می برآید که لتسکونوا فیہ منطبق بر لیل است و لتبتغوا
من فضلہ منطبق بر نهار و ولعلکم تشکرون بر هر دو هر چه از استعانت بفعل یا امر دیگر درین انطباق خواهد
گفت مانیز در امثال این آیات خواهدیم گفت و همچنین در آیت وقالوا لن یدخل الجنة بکدام دلیل لفظی توان تفسیر کرد
که من کان یهودا قول یهودا است و من کان نصاری قول نصاری و کذا در آیت وقالوا کونوا یهودا او نصاری
و قطع نظر از آیات قرآن در بیت فردوسی که در میان شعرا از من کمال بلاغت موصوف است و این بیت
از جمله اشعار او بکمال حسن ادا معروف است **بروز نبرد آن یل زورمند پدشیر و خنجر بگرو کند**
برید و درید و شکست و پست پدیلان راسر و سینہ پاؤ دست پد بچه طریق تعین شمشیر بریدن سر و خنجر بریدن
سینہ و گز شکستن پاؤ کند بستن دست میتوانند کرد تا وقتیکه عقل با دخل ندهند آن عالم مہبوت شد
و غیر از سکوت جوابی نداده حال آنکه درین مثال با خصوصیت هر چیز با مناسب خود خصوصیت حقیقی است
بمعنی یوجد فیہ و لایوجد فی غیرہ در آیات مذکورہ این نوع اختصاص را کسی دعوی نمیکند بلکه جمیع صفات
را در جمیع ذوات مشترک میدانیم و غلبہ یک صفت را در یک ذات مصحح اشاره بان ذات میثنا سم و
ظاهر است که درین اشتراک استبعاد زیادہ تر واقع میشود فقط **قاتل** عمار بلا تشبیه از اہل بدر نبود

قاتل عمار از
اہل بدر نبود

تحقیق متعلق آیت
ان النصر مسلماً

بلکہ نزد محققین از اہل بیعت رضوان ہم نبی ہوا و اسے از صفار صحابہ بود و نام او در استیعاب مذکور است
اما النصر رسولنا و الذین امنوا باہلک اعدائهم و ہم الکافرون فی الحیوة الدنیاء ان اتفق قبل ذلک قتل و کفایۃ
فی الرسل و المؤمنین کما وقع فی حق ذکر یاججی علیہما السلام فان اللہ غنیتم من بنی اسرائیل بعد قتلہما حتی قتل منهم
سبعون الفا و ذلک ان معنی نصرۃ الرجل ان یہلک اعداءہ و یطہر کلمتہ و لا ینافیہا کونہ مقتولا او مجروحاً و
مخلوباً فی بعض الاحیان کما یقال فلان الملک المنصور و ان اتفق قتلہ او جرحہ فی معرکۃ او واقعة فان العبرۃ
فی امثال ذلک بالعواقب و الخواتیم و اصل الدعوة و الکلمۃ المورثۃ منہ فی اتباعہ و شیاعہ و قد الف المولے
یعقوب الاسفرائینی رحمہ اللہ فی تفسیر ہذہ الایۃ رسالۃ و رام ازالۃ الاشکال عما وقع علی النبیین من القتل و الجرح و
الکلیات تارۃ بتعمیم النبی من الرسول و اختصاص الرسل بالنصرۃ دون سائر النبیین و فیہ انہ ینقض بواقعة احد
حیث لم یقع النصرۃ فیہا لیسید المسلمین و فضلہم علی الاطلاق تارۃ بما نقلہ من اہل العربیہ و افتخربہ و یصح ان اظہار
کلمتہ فی یدل علی عدم الاستیعاب الزمانی و اضمار ہا یدل علی الاستیعاب و ایدہ بمائۃ فقہیۃ وہی ما اذا قال
لامرأۃ انت طالق فی عدل یقع الطلاق الا اذا مضی الغد بخلاف ما اذا قال انت طالق عدا اذا یقع الطلاق بحمد
طلوع الصبح من الغد لان قولہ طالق فی عدل معناه ان الطلاق واقع علیک فی جزاء من اجزاء الغد فلا یتفق بوقوع
الطلاق علیہا الا بعد مضی جمیع اجزائہ و قولہ طالق عدا معناه انک تصفت بوقوع الطلاق علیک فی تمام الغد
ولا یتصور ذلک الا بوقوع الطلاق علیہا فی اول جزاء من اجزاء الغد و ہو فرق صحیح لکنہ لا یحتاج الیہ فی ہذہ الایۃ
لما عرفت ان معنی وقوع النصرۃ اہلک الاعداء و اظہار الکلمۃ و ہذا لا ینقض فی رسول و لابنی سواہ ان کان فی حیاتی
او بعد وفاتہ کما یصح فی سورۃ الزخرف فانما من یکفانا منهم غنمکون و زینک الذی وعدناہم فانا علیہم
مقددون و تارۃ بکل النصرۃ فی الحیوة الدنیاء علی النصرۃ بالجمہ و البرہان دون النصرۃ بالسیف السنان لا یخفی
بعده اتہی فقط

تفسیر آیدوان
تصہبہم حسنۃ

قوله تعالى وان تصبهم حسنة يقولوا انه من عند الله الآية (المفسر) ثم لما بين الله تعالى ان ما قدر الله
صالح من الاجل والمصاب فهو واقع لا محالة فلا يغني منه الحذر والعفو و اشار الى ان العلاج الاصل لهذه الاعراض
التفانية هو غلبة اليقين حتى يفتر السعي في جلب المنافع و دفع المضار من قبل الاسباب ولا يخاف في مجابح
الا الله في شج الجبان و يسمع الخليل و تبدل الرزائل بالفضائل ولا يطع النظر الى الاسباب ولا يرى
ما وقع من خير و شر الا من الله تعالى و من لم يغلب عليه نور اليقين فقلبه معرض للشكوك و المشبهات فتخرج له

باب الشكايت من الخلق فاذا اصاب حسنة من الفتح والنعمة قال هذا بحض عننا الله تعالى كما في غزوة بدر وان
اصابه جمع ونزيمية قال هذا من سواد تدبير الامير حيث لا يجزه على ما هو الا صوب والا صلح في هذه الواقعة كما وقع في
غزوة احد والاحزاب فان المنافقين كانوا يخطون رسول الله صلى الله عليه وسلم في جميع غزواته امانى
بدر فغلبته العدو فلما وقع الفتح قالوا هذا من باب حسن الاتفاق والنواذر واما في احد فكانوا لا يريدون الخروج
من المدينة بل التحصن فيها فلما وقعت الهزيمة حملوها على مخالفة النبي صلى الله عليه وآله وسلم للتدبير المرصى
عندهم واما في الاحزاب فقد قالوا اتحسن منا هذه اليهود وقرش وجميع القبائل من بنى اسد وخطفان مرة واحدة
فانهم يتجربون ويدعون بعضهم بعضا علينا ويحاربوننا واحد فيضيق الامر علينا فلما وقع ما وقع حملوه ايضا على مثل ما
تقدم وهذا كله من باب سوا يقين الركون الى الاسباب وعدم الاتفاقات الى تدبير قاہر واحد يحول الامر
الى ما يشاء بل الحق ان الخير والشر والفتح والهزيمة كل ذلك من الله تعالى وهو الفعال لما يشاء واما نسبة
الخير الى الله تعالى ونسبة الشر الى العبد كما سمعوه في كلام الانبياء فله معنى آخر صحيح لا مساس لهم به ولو انهم
نظروا في الاسباب فالحق بالاعتبار ما لزم كل انسان منهم من عمله الحسن والقبح وهو قوله وقالوا نظيرنا
بك ومن معك قال طاركم عند الله وقوله الا انما طاركم عند الله ولكن اكثرهم لا يعلمون فما اصاب
من النعم فمن الله ابتداء اذ الطاعات ولو بلغت المبالغ لا يكافى نعمة الوجود فكيف يفضى زيادة الانعام و
ما اصاب من النقم فيشتم معاصي نفس المصاب لا من سواد تدبير الرسول على ان الرئيس ليس بملك ولا امير
فوض اليه التدبير وانما هو رسول يبلغ احكام الله تعالى في كل واقعة كلية او جزئية فان خطاه فقد خطا الله
تعالى معاذ الله من ذلك والله هو العاقم الشهيد على تشيتم الرسول يحفظه وينصره واذ كان الامر
كذلك فاطاعة الرسول ليس كاطاعة الملوك والامراء فانها مقيدة بالمصلحة بل اطاعة الرسول اطاعة الله
لا يفتى ان يعارض احكامه بالعقل المشوب بالاولياء ما اصابك من حسنة فمن الله هذا هو العمل لفصل في
بذمه المسئلة وشرحه ان السبب الفاعل للخير والشر ليس الا تدبير الواحد القاہر على كل من سواه فالخير بالنظر الى
العناية الكلية والشر بالنظر الى العناية الجزئية واما الصقع الاعلى فالامر هناك خير كله لا يتصور الشر هناك
اصلا وهذا هو التوحيد الذي لسان الشرع لا يتجاوزه ولا يتخطاه واما البحث عن الاسباب القابلة فلا يتقرب
بالشرع وان تعمق متعمق فالاقرب الى الحق الذي يترجم عنه الشرع ان يقال ان قابلية الخسيس
الاستعداد الاصلى الذي هو من الفيض الذي لا يدخل له بصنع العباد واختيارهم فيه وقابلية الشر

ن
مفصلة العدو

تفسير آية ما اصابك
من حسنة فمن الله

من الاستعداد والحوادث للنفس بالصفات المذمومة المكفرة توجبها حتى احتاجت الى الصيقل بالرزاي والمصائب
والبلایا والنواب لاس قبل الرسول ولا من غيره وهو قوله صلى الله عليه وآله وسلم في حديث عائشة
رضي الله عنها ما من مسلم يصيبه وصب ولا غضب حتى الشوكه يشاكها وهي تشيع الذي يقطع الايدي وما يعفو الله اكثر وقوله
تعالى وما اصابكم من مصيبة فبما كسبت ايديكم ويعفو عن كثير الى غير ذلك من الآيات وما يعفو الله اكثر وقوله تعالى واصابكم
من مصيبة فبما كسبت ايديكم ويعفو عن كثير الى غير ذلك من الآيات والاحاديث وللتبني على الفرق بين النسبة الى السبب
الفاعل والسبب القابل اشارة في الاولي لفظه عند الموضوعه المحصورة الحسية والمعنوية وفي الثانية لفظه من الدالة على المنشائية
والمبدئية وعلى هذا الاشكال في الآيتين فاحفظه فانه من النفائس فقط -

من تفسير فتح العزيز تحت قوله تعالى في سورة المؤمنین ثم انشأنا من بعدهم قرنا آخرین اختلف القديما
من المفسرين في ان المراد من هذا القران من هم فقيل قوم يهود عليه السلام لان عادة الله تعالى جارية
في هذا الكتاب العزيز بتعقيب قصة نوح عليه السلام بقصة يهود عليه السلام كما مر نحو من عشرة مرار وروبان
العقوبة المذكورة في هذه القصة لا يلزم عقوبة قوم يهود عليه السلام حيث قال فاخذتهم الصيحة بالحق وحيب
بان المراد بالصيحة مطلق العذاب لانه من اي جنس كان لا يخلو من صياح ونوح بشهادة قوله تعالى في
سورة الحجر عقيب قوم لوط عليه السلام فاخذتهم الصيحة مشرقين فجلنا على ايها سا فلما دام مطرا عليهم حجارة من
سجيل وقيل قوم صالح عليه السلام لان الصيحة انما اخذتهم دون عاد وحمل الصيحة على مطلق العذاب انما
يصح لو فسرت الصيحة بعد ما بنوع آخر من العذاب كما وقع في هذا التفسير في قصة لوط في الحجر واما اذا اطلقت
يتبادر منها الصيحة الحقيقية دون مطلق العذاب ولان الوعد بنزول العذاب انما وقع في قصة صالح كما مر في
سورة يهود عليه السلام من قوله تتعوا في داركم ثلثة ايام ذلك وعد غير مكذوب وقال ههنا عما قيل في
ناوین بخلاف عاد فان الريح ارسلت عليهم نعبه وكانوا يظنونهم رحمة حتى قالوا انا عارض ممطرنا انتهى -
اقوال المفسرين في ذلك وقد ترجم عند هذا الفقير القول الاخير لان حمل الصيحة على الحقيقية اولى واقرب لكني
كنت متفكرا في ان عادة الله تعالى جارية بتعقيب قصة نوح بقصة يهود فلم خولفت ههنا حتى اطلع الله
تعالى على عظيم في ذلك بيان ان الله تعالى ذكر قبل شرع القصص في مقام الاثنان ان لكم في الانعام
الى دليها وعلى الفاك تخلون فذكر قصة نوح المشتملة على عمل امته في الفلك ونجاتهم بذلك عن آفة الغرق
في الطوفان ثم بعد ذلك عقب بقصة صالح عليه السلام فان ناقته كانت كسفينة نوح حالته لا تقال قومه

تفسير آية ثم انشأنا
من بعدهم قرنا آخرين

اؤزارهم فلما عقرها اطلقوا على انفسهم سبيل النجاة فكانه قال من نعم الله سبحانه ان جعل بعض الفلك حاملة لكم نحيكم
 عن سخط الله وعقابه وكذلك جعل بعض الانعام حاملة لكم نحيكم عن اتيان عذاب الله فلم يكن في الانبياء
 من له مركب في البحر والبر الا نوح وصالح فلذلك اتقنى بذكر قصتها واشار الى ذلك بلفظ ثم المشعة تجلجل قرن
 آخر بينها فافهم فقط

توجيه لطيف در
 آيه و اما تسقط
 من ورقة الخ

ولاحته ولارطب ولا يابس در آيت ما تسقط من ورقة الخ قرارة متواتره را که به جرسته در طب و
 يابس داروشده مفسرين مشهورين ميبيند بک توجيه نموده اند که مر قوم فرموده بودند في الواقع بدین توجيه
 معنی تسقط در جميع معطوفات خوب نمی نشیند و حکم الانی کتاب مبین نیز محتاج به تکلف میگردد مثل آن
 يجعل بدل الكل من قوله لا يعلمها و کتاب الدر المصنوعون في اعراب الكتاب المكنون - درین باب از عجب
 كتب است این وقت پیش فقیر حاضر نیست انشاء الله تعالی متعاقب اگر بدست خواهد آمد مراجعت بآن
 نموده بر توجيه دیگر اگر نوشته باشد مطلع خواهد ساخت بیکن برای تصحیح معنی تسقط صاحب بحر موج چند کلمه
 بطریق مثال سرداده میگوید نمی اقتدر هیچ تری چون قطرات آب و میوه های تر و برگ درختان و نه هیچ خشکی
 چون قطعات آتش و سنگهای کوه و بار درختان خشک شده و امثال آن الخ هذا توجيه نزهه الآیه علی
 ما تفردت بعون الله حسن توفيقه ان قوله و لاحته في ظلمات الارض ليس معطوفا علی قوله من ورقة بل هو ابتداء
 الكلام وهو من عطف الجملة علی الجملة وقوله حبه درطب و يابس مجرورات بحر الجوارح علی ورقة باللفظ دون المعنی
 و هما رفوعان حقيقة علی انهما اسمان لکلمة لا المشبهه بلین فالمعنی حينئذ يرجع الی معنی القرارة الغير المتواترة یعنی رفوع
 حبه درطب و يابس علی هذا التوجيه لیسراح من ارتکاب التكلف فی اعتبار معنی السقوط فی هذه المعطوفات و فی
 جعل قوله الانی کتاب مبین بدلا من استثناء الادلی و بحسب سباق النظم جدا و الحمد لله نعم بحسب ان تعرض
 فی هذا التوجيه لکلمة وهي انه ما الباعث علی التفسیر فی العبارة حيث ذکر بعد سقوط الورقة لفظ العلم و بعد هذه
 الامور لفظ کتاب مبین و الجواب ان سقوط الورقة بعد منوها يشبه العدم بعد الوجود لاجته الواقعه فی ظلمات الارض
 و الرطب و اليا بيس الواقعات فیها امور موجودة و العلم نعم الموجود و المعدوم بخلاف الكتاب المبین فانه مختص
 بالامور الموجودة و الله الموفق للعباده علی هذا بحسب ذکر الرطب و اليا بيس بعد ذکر الورقة الساقطة مع انها اما
 رطبه او يابسه و ذلك لان المراد بالرطب و اليا بيس الموجودان منها و الورقة الساقطة يشبه المعدوم فلا بد
 فی الرطب و اليا بيس بل لابد من ذکرها منفردة فقط

Marfat.com

تحقیق متعلق آید کلاماً
نصحت جلودہم الخ

من تفسیر فتح العزیز فی سورة النساء تحت قوله تعالى كلما نصحت جلودہم بدلناہم
جلودا غیر بالیذوقوا العذاب اعلم ان سبوع النفس فی النشأة الاخری لیسری فی جمیع ما یجدہا من القوى والالات
فسبوع الطبيعة ان تقدر علی ايراد الابدال فی اسرع ما یکن وتحوّلها الی مشاکلة البدن فیماخذ الجلود حکم الشعور
والاظفار ویكون الحال شبیہة بما تقع فی ہذہ النشأة من تبدل الجلد الصحیح بالجلد الفاسد بعد خراج ونحوہ فیكون الاحساس
والذوق اقوی مما کان فی الجذ المتحلج وتیضا عاف العذاب جینا فحینا ومن شیعوع الطبيعة النہایتیہ مما ہنا لک تیقلب
الاوراق شمارا ویأخذ حکمہا فی درود ابدال الحنطة فلحنطة ومن ذلک حدوث الولد فی اسرع حین فیكون العلوق و
الولادة والرضاع والفظام فی الحظّات لیسیرة وكذا الحال فی الزرع ونحوہ وقد شاہد فی السباع ومن فی طبیعتہا
من الانسان من سرعۃ الهضم وتحویل الغذاء ما بہت العقول فی ہذہ الدار المخذجة الناقصۃ فما ظنک بالدار الآخرة
اللتی ہی حیوان ومن سبوع الوہم والخیال تبدل الصور اللباس کلہا اشتہی حدہم صورة اولیاسانی اسرع
ما یکن وبالجملة لما اراد اللہ تعالی دوام التعذیب مع الاحساس الشدید للالم فلا طریق لہ مع المحافظة علی الاحکام
الابان یحتمل الطبيعة قویة بد فیماخذ الرقوم ونحوہ فیستقیہ صالحا ویجبلہ بدل ما یحرق من الجلد فی اسرع ما یکن حتی
لا یخلص اثر الحرق الی ماتحت الجلد من لحم وعصبۃ فیكون الہیکل محفوظا معہ دوام العذاب وقوة الاحساس فتجد
الجلد الذی ہو بحساس فی البدن لقیضی قوۃ الاحساس بالکیفیۃ المنافرة ثم ان المعذب وكذا المنعم بالذات ہو
الروح وانما البدن آلة صالحة للتعذیب والتنعیم غیر ان البدن یجب ان یكون لہ اختصاص بالروح الجانی وذلك
انما یكون بان ہو البدن الذی وقعت فیہ الجنایة او بدنا نشاء من سبوع الروح الجانی وتاممہ ولو اشتراط بقا
البدن فذلک فی البدن الذی ہو البدن الحقیقی اعنی النسمۃ لانی ہذا البدن الذی ہو من باب الملابس
الاشکال ومن شکل علیہ الامر فی ہذا وقال کیف یعذب الجلود اللتی لم یعمس مکان الجلود العاصیۃ فکانہ
لم یقع سمعہ ما فی الاحادیث المتواترة من ان ضرر الکافر ہنا لک مثل احد وان یابین لحمہ وجلدہ مسیرة
کذا الی غیر ذلک فماذا یقول فی تلک الاجزاء کیف یعذب مع عدم عصیانہا ولیس ہذا الا کما یؤخذ السارق
وقد سرق فی حالة الہزال فیقطع یدہ بحالة السمن فیقول لم عذبتم ہذہ الاجزاء منی ولم یدر ہذا المسکین من
الانسان الا ہیکلہ ولم ینکشف علیہ حال التعذیب والتنعیم ثم ان ہہنا سمر آخر الطف یجب الاشارة
الیہ اجمالاً فنقول الجلد من اعضاء الانسان ہو الظاہر الشتمل علی جمیعہ وکانہ اخذ منہ جمیع الروح من بین
منظاہرہ وحالہ کحال الانسان من بین جمیع المخلوقات فی انہ منظر جامع لجمیع الاسماء والصفات وذلك لان

كل عضو من الاعضاء منظمه الجته من جهات الروح المندرجه فيه كالعين والراس فاذا اريد تعذيب الروح
 تعذبا جسمانيا لم يكن سبيل سهل و اقوم من ان يسير المحرق على هذا العضو الذي هو آخر خلافة الروح و
 منقطع فيوضه و منتهى تدبيره و جامع جهاته و كانه مسلو على الروح بلا واسطه و غير الجلد من الاعضاء اما شتم
 غير ظاهر كالروح الحيواني والدم والظاهر غير شتمل كالكثير الاعضاء و الجلد هو المختص من بين ساير اعضاء
 الجتهين فليفهم وايضا امر التعذيب بناه على الادراك والاحساس بالكيفيه المناقره و الجلد اقوى في هذه
 الجهات بل قد تقرر في علم الطب انه الحاس و جميع الاعضاء انما يحس بواسطة اشتغال الجلد عليها لانه
 الحامل للاعصاب الحس و انما علم فقط

ايضا منها من مودة الصافات من باب اسرار القصاص تحت قوله و لقد سبقت كلمتنا العبادنا المرسلين انهم
 لهم المنصورون - ان قلت قد ثبت بالتواتر في كتب السير ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم قد نهرهم يوم احد
 حتى قتل حمزة عمه رضى الله عنه وكثير من اصحابه الكبار و جرح وجهه وكسرت ربا عيته سميت البيضة على راسه
 وشج وجهه حتى سال الدم وكذلك ضيق عليه واقعه الخندق حتى بلغت القلوب الحناجر وزلزلوا زلا شديدا
 فكيف نجه تطبيق هذه الوقائع المتواترة بقوله عليه الصلوة والسلام نصرت بالرعب وقوله توجب حيث شئت فانك منصور
 اقول السر في ذلك ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم قد كانت فيه رفاق سخته و رقوم مستكنة فاول ما ظهر
 رفيقه النبوة والرسالة وكانت رفيقه الملوك السلطنة فيه مستكنة مخفية يحلمها اناس من قومه جيلوا على حب الدنيا
 و طلب الرياسته ومن لوازم هذا الحب الطلب انكار الرسالة في اول الامر والقيام بالمعارضة والمنازعة
 فلو قتلوا ونكبوا في الوقائع والايام لم يبق حامل الرياسته والملوك السلطنة في قومه وهذا كان ابوسفيان
 وبعض المشركين فانهم باز الواني الرياسته والسلطنة وكانوا من بني عبد مناف جد رسول الله صلى الله
 عليه وسلم فقلبتهم غلبته صلى الله عليه وآله وسلم من باب غلبة بعض لطائف الشخص على بعض لطائفه وليست
 من باب غلبة مخالفت فان كل من كان في واقعه احد الخندق من الاعيان فله دخل عظيم في تسمية الامور
 المتعلقة بخلافة الرسول وملكه وسلطنة انا ابوسفيان فابناه موية ويزيد فتح الشام و دخل بلادها حتى اغرقت
 الروم وفتح وضبط اما عكرمة بن ابي جهل فهو الذي بذل في جهاد فارس الروم جهده واستقصى كده واما
 قتاله بن الوليد فهو سيف رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم و امير الامراء على جنوده والمبعوث على السرايا من قبله
 يدل على ذلك ان من عاند من قومه الى ان مات عليه ولم يتشرف بالاسلام ولم يكن لاثر محمود في الجهاد

توجيه در آيه ولقد
 سبقت كلمتنا

Marfat.com

والفتح ما زال منكواً بمقهور حتى مضى بسبيله كابي جيل امية بن خلف وغيرهما واما قتل حمزة رضي الله عنه فهو
 تمثال لما وقع من قبل بني امية على نبي باشم بعد وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم ومع ذلك فهو نبي على
 كلمة المجازاة الدينوية التي قررها الشيخ الاكبر في الفتوحات وجعل امرها مخالفاً للمجازاة الدينية في كثير من الاحكام
 وذلك ان حمزة لم يشرب الخمر وتميل فضل بن قتيبي عن مرضى الصد عن اللتين اخذتهما بجوار نبت رسول الله صلى
 عليه وآله وسلم واهرو ليمتها ضعفهما واهما واخذ من اكبادهما فضل به نخل هو في ملك النوق ولكن وقع
 ذلك في ذات الله تعالى ومرضاته فاستحق بذلك الاجر الجميل والثناء الجزيل وهذا شان المجازات الدينوية
 فانها تسخ مع توجه الرضى والرحمة ورفع الدرجات واستحقاق الثمرات بخلاف المجازات الاخرية فانها بضد
 ذلك في كل ما ذكرنا فانهم هذا الاسرار ولا تدعها عند غير ابها ومن مهنها توضح لك سر غلبة بني امية على الملك
 والسلطنة بعد القضاء ابدية خلافة النبوة وكيف بقى فيهم هذا الامر مع ظلمهم وبدعائهم وتفصيل
 لا يقا في تفسير سورة الزخرف انشاء الله تعالى وبالجملة كل من كان له غلبة على رسول الله صلى الله عليه وسلم
 في هذه الوقائع فهو كان من جنده وعسكره وحامل ملكه وسلطنته لكن لم يدخل بعد في الاسلام ولم يقرب بالنبوة
 والرسالة حتى اذا جارت دورة الكمال واجتمعت انبوة مع الملك السلطنة وذلك بعد صلح الحديبية ودخل
 هو كافي دينه وصار بالحسب اعقاد الناس ايضا من ناصريه ومجبيه وهذا هو الجهد بهم في ترويح ملته فمناو
 توسيع مملكته وسلطنته قصداً ولما كان المستقدمون والمتأخرون سواء عليه تعالى كما قال ولقد علمنا المستقدمين
 منكم ولقد علمنا المتأخرين منكم لم يعذب هولاء في معارضتهم ومقارعتهم مع الرسول كما عذب غيرهم لانهم
 كانوا في الحقيقة جنده واعوانه ونصره والملك وسلطانه والله تعالى اعلم وعلمه اتم واحكم فقط

تحقيق در تحت آية
 ربنا اتنا الخ

من تفسير فتح العزيز تحت قوله تعالى ربنا اتنا في الدنيا حسنة فان قلت ما السر في ان الادعية
 الواردة في الكتاب العزيز كلها مصدرة بقوله ربنا الانادرا مثل قوله قل اللهم مالك الملك وقالوا اللهم ان كان
 هذا هو الحق من عندك وقوله قال عيسى بن مريم اللهم ربنا وذكرك فيما هو حكاية عن بعض العباد وتعليم لبعض
 هو الا فمقتضى الطبع في صيغة الدعاء الوارد فيه هو النداء بربنا لا غير كما لا يخفى على من تتبع وعكس ذلك في الادعية
 الماثورة في الاحاديث النبوية فانها كلها مصدرة بالهم الانادرا كما لا يخفى ايضا على من تتبع قات السرفيه
 ان المقصود بالنداء بام اسم كان هو الاسم الابهي الذي يفتي اليه معرفة الداعي وهو ربه من بين الاسماء
 الالائية فالداعي اذا دعا الله باسم فهو في الحقيقة ينادي بذلك الاسم الذي يفتي اليه معرفة كما قيل ان المراد

اذا قال يا الله شغني فهو في الحقيقة يقول يا شغني والمسكين اذا قال يا الله رزقني فهو في الحقيقة يقول يا
 رزاق رزقني الى غير ذلك ولما كان داب كل نبي وولي وعارف ومحتاج مختلفا اختلافا كثيرا لا جرم اقتار له
 سبحانه في حكاية ادعية العباد وتعليمهم اسماء ليكون عنوانا لذلك الامر المختلف اعني ربنا بخلاف رسول صلي الله عليه
 وآله وسلم فانه لاجل كمال معرفته وتجره في سير الاسماء الآله وانتهاء بصره الى الاسم الجامع بجميع الصفات المنطوية
 على جميع الشيون والاعتبارات لا ينادي الله بالاسم المدال على الحقيقة الجامعة لجميع الاسماء والصفات
 فلا جرم تصدر كل دعاء يصدر منه لنفسه او تعليمه لامة بذلك الاسم لان دراج معرفة العرفاء كلهم في ذلك الاسم
 ومن ههنا تضح السر في قوله قل اللهم مالك الملك لانه وعارف هذا العارف الاكمل الذي انتهت معرفته الى اقصى
 الغايات وكذا يظهر سر الجمع بين اللهم ورباني دعاء عيسى عليه السلام لانزال المائدة فانه قال اللهم بالنظر الى معرفة
 التامة وقال ربنا بالنظر الى معرفة الحواريين الذين طلبوا منه نزول المائدة ولم يكن عرفاتهم تاما اللهم بالنظر الى معرفة
 انزال المائدة وما قول الكفار اللهم ان كان هذا هو الحق من عندك فكان جهلا منهم بحقيقة الامر وخاتمة السر و
 لذا حكى عنهم ذلك تهكما بهم واستهزا فان الكفار جمعوا بتصديرا دعاء بذلك الاسم لمفخم بين الامر من
 متضادين اعني طلب الفعل والترك معالان مقتضى هذا الاسم الجامع بين الحق والباطل بادم المانع عن ذلك
 موجودا ولذا قال في السياق وما كان الله ليغضبهم وانت فيهم فافهم فانه سر دقيق فقط.

سؤال قال صاحب المدارك تحت قوله تعالى وانا انشأ الله لهتدون في الحديث ولو لم يستثنوا المائت
 لهم آخر الابد اين حديث دلالت ميکنند که با ذکر استثنای نجاح بمراد لازم است و حضرت موسی با خضر علیهما السلام
 سجده في انشاء الله من الصابرين گفت و صبر نتوانست جواب حدیث که صاحب مدارک در تحت آیه انا
 انشاء الله لهتدون آورده صحیح است و اعتراض که بخاطر سامی رسیده جوابش آنست که حضرت موسی علیه السلام
 استثناء در مقابل معلم خود که نمونه علم لدنی بود و ادب تاکید فرموده که انک لرب تطیع معی صبر ادر جواب آن منافی
 امتثال و مخالفت انقاد سجده في انشاء الله من الصابرين فرمودند ازین جهت که در تقابل استاد و معلم خود
 استثنای نمودند ثمره آن مترتب نشد و برکت آن که نجاح است میسر نیامد و حاصل آنکه استثنای در کلام حضرت
 موسی ابتدا واقع نشده تا موجب اثر خود شود بلکه در رد کلام سو که حضرت خضر علیه السلام فرموده اند باین جهت
 شمر برکت موعود نشد و نیز میتوان گفت که درین واقع حق تعالی را پرورش دو کلام که از دو پیغمبر دارد شده
 منظور افتاد کلام حضرت خضر علیه السلام نافی صبر باشد و وجه تاکید چنانکه بر قاعده عربیت ظاهر است و کلام

تائید قول
 صاحب مدارک
 و در اعتراض
 سائل

حضرت موسیٰ علیہ السلام مثبت صبر تعلیق بشتیت آبی و در صورت نفی صبر کذب حضرت خضر علیہ السلام
متحقق میشد لاجرم نفی صبر ارجح افتاد و آنچه از حدیث منقول مفهوم میشود در صورتی است که استثنا معارض
بکلام قطعی الصدق نشود مثل آنکه کسی گوید انشاء اللہ قیامت قائم نخواهد شد و انشاء اللہ ابولہب مغفور خواهد
و انشاء اللہ و جال نخواهد برآمد که درین صورتها استثنا لغوی افتد و اللغولا اثر له فقط

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تحقیق قرائت
بایملون محیط الخ

قال اللہ تعالیٰ ان منکم احسنکم حیاة تسویم وان لقبکم سیتة یفرحوا بہا وان تصبروا و اتقوا لا یضرکم کید ہم شیئا ان اللہ
بایملون محیط قوله بایملون محیط قراة القراء السبعة المتواترة قرارہم بالاتفاق فی جمیع الروایات بالکعبہ و ذہب
علی ذلك الثلثة الباقية من العشرة الذین اختلف فی تواتر قرارہم والاصح تواترہا ایضا عند المحققین من اہل
القراة وہم ابو جعفر بن زید بن القعقاع و یعقوب بن اسحاق الحضرمی و خلف بن ہشام البزار و ایضا
واقہم علی ذلك من القراء الذین اتفقت الامة علی شذوذ قرارہم ابن محیسن محمد بن عبد الرحمن المکی و الشریکی
یحییٰ بن المبارک و قرأ بالخطاب الحسن البصری من روایة شجاع بن ابی نصر البلیخی و الدوری عنہ و کذا قراء
بالخطاب الاعشى سلیمان بن جہران الکوفی من روایة الحسن بن سعید المطوعی عنہ فقط قال فی اتحاف فضلاء البشر
بالقراة الاربع عشر و ہو کتاب معتبر فی تنقیح القراة و الروایات صنف عام اثین و ثمانین بعد الالف و قدر ارجح
صاحبه فی تالیفہ سائر الکتب المصنفة فی ہذا الشأن لکتاب البشر فی القراة العشر و طبیة النشر و تقریب النشر
ثلاثہا للشیخ حافظ العصر ابی النخیر شمس الدین محمد بن محمد بن محمد بن علی بن یوسف الجزری رحمۃ اللہ علیہ و
کشرح الطیبة للامام ابی القاسم لعقیلی الشہیر بالنویری و الکتاب اللطائف للعلامة المحقق شہاب
احمد بن محمد بن ابی بکر القسطلانی شارح البخاری ما نصہ و عن الحسن و المطوعی بایملون محیط بالخطاب التفاتا
او التقدير قل لہم اتہی کلام صاحب الاتحاف و قد ذکرہ فی فرش الحروف فی سورة آل عمران و قد ذکر فی
مقدمتہ کتابہ ان القراة بالنسبة الی التواتر و عدمہ ثلثة اقسام قسم اتفق علی تواترہ وہم السبعة المشہورة و
قسم اختلف فیہ و الاصح المختار تواترہ کما تقدم وہم الثلثة بعدہ و قسم اتفق علی شذوذہ وہم الاربع الباقية
فقد مت قراة السبعة عطفة فکذا ابو جعفر مثلاً لکتاب اللطائف و ہو مرادہ بالاصل فان اتفق
احد من الاربعہ قلت بعد استبعاد الکلام علی ملک القراة واقہم الحسن مثلاً فان خالف قلت و عن الحسن

كنا مثلما انتهى كلامه فعلم من مجموع ما نقلنا من كلام صاحب الاحناف ان قراءة العتبة هي التي اجمع عليها القراءة
 الاربعة عشر الاحسن البصرى في رواية والاعشى في رواية المطوعى عنه وقد راجعنا النشر وطبقة النشر وشرحهما
 والشاطبي وشرح لابن قاصح وشرح لمولانا على الفارسي وبعض الشرح الاخر له فوجدناهم لم يتعرضوا للاختلاف
 في هذه الكلمة فهذا اول دليل على ان قراءة الخطاب شاذة خارجة عن العشر فضلا عن السبع وقد تأيد
 ذلك بالتواتر الذي يكشف عنه اجماع الحفاظ شرقا وغربا على ذلك ايضا راجعنا المصاحف التي كتبت
 على السبع فلم نجد قراءة الخطاب فيها اصلا واما عبارة البيضاوي فانها تدل ظاهرا على ان قراءة الخطاب
 متواترة لكننا تبينا فوجدنا انها منقولة عن الكشاف وقد وهم صاحب الكشاف في تفسير هذه الكلمة بما ريب
 واخذ عنه البيضاوي معتما عليه واما الامام صاحب التفسير الكبير وقد ذكر القرطبي معا قدم قراءة العتبة
 بهذا ايضا دليل على ان قراءة العتبة هي المتواترة الا انه لم يستدل بكلمات القرطبيين الى اليها وكذا صاحب الشرح
 في الكلام على قراءة العتبة ولم يتعرض لقراءة الخطاب اصلا وبالجملة فنسب الابهام الى صاحب الكشاف اول
 من الشبهة الى هؤلاء الائمة الاعلام فانهم قد افنوا اعمارهم في هذا الشأن وهم اهل هذا الفن دون غيره اقال
 بغيره وكتب تعليقه الفقير الى الله عبد العزيز الدبوسي العمري عفا الله عنه والسلام

سؤال قوله تعالى قل لا زواجكم ان كنتم ترون الله ورسوله قال الحافظ العسقلاني ان آية التخيير كانت
 في اوائل سنة تسع وقال ومن جزم بانها كانت سنة تسع المياطي وهو المعتبر قال ويدل على ذلك ان
 من رواية تلك القصة ابن عباس وذلك يقتضي تاخيرها عن فتح مكة ومن جزم بكون الاليل بازاواج المحب
 بالتخيير سنة تسع الحافظ ابو الفضل العراقي العتبية ويعارضه ما اخرج ابن ابي شيبة عن عبد الله بن شداد انه
 صلى الله تعالى عليه وآله وسلم تزوج بعده ام جبيبة رض وجويرية رض ومارودي عن زيد بن ارقم تزوج النبي صلى
 تعالى عليه وآله وسلم بعد نزولها ميمونة وصفية وجويرية انتهى فان تزوج جويرية كانت في السنة السادسة
 وحديث تزوج ميمونة في عمرة القضاة في السابعة وكذا تزوج صفية في السابعة عند رجوعه من خيبر فينبغي ان يبين
 ما هو الراجح عندكم في صحيح البخاري عن الشرف انه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم سقط عن فرس فحشت
 ساقه والى من نساها شهر فجلس في مشربة له فاتاها اصحابه يعودونه فضلى بهم جالساهم قيام آه فيه ان سقطه
 صلى الله تعالى عليه وآله وسلم عن الفرس كان خامس البهجة كما نقله جماعة عن ابن حبان وقصة الاليل كانت
 في التاسعة كما هو المقرر عند اهل السير فكيف اجمع بينهما اللهم الا ان يقال وجه الجمع بينهما اشتراك القضيير

تحقيق سئل آية
 ان كنتم ترون
 الله ورسوله

في الجوس في المشربة وصلاته صلى الله تعالى عليه وآله وسلم بهم جالساً وهم قيام لا كونهما في زمان واحد
 جواب السبب في حكم هؤلاء للاعلام بان قصة التخيير والايلاء كانت في سنة تسع امور الاول ما اشار اليه
 الحافظ من كون ابن عباس من رواية هذه القصة وقدومه كان بعد الفتح لكن فيه ان ابن عباس كثير
 الارسال عن الصحابة روى قصة العراج وقصة بدر وغيرهما فلعن روايته لهذه القصة ايضا مرسل ومسل
 الصحابي حجة والثاني ما وقع في تفسير ابن جرير وابن المنذر وابن ابي حاتم في رواية هذه القصة عن قتادة
 والحسن وكانت تحته يومئذ تسع نسوة خمس من قریش عائشة وحفصة وام حبيبة بنت ابي سفيان وسودة
 بنت زمعة وام سلمة بنت ابي امية وكانت تحته صفية بنت الخيبر خيتي وميمونة بنت الحارث الهلالية و
 بنت جحش الاسبكية وجويرية بنت الحارث من بنى المصطلق وبدا بعائشة الى آخر القصة ولانك ان اجتماع
 هؤلاء الزوج لم يتحقق الا بعد السابعة من الهجرة ولم يكن قصة التخيير في الثامنة لان وفات زينب بنت
 رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم كانت في سنة ثمان باجماع المورخين وقصة التخيير وقعت بعد
 وفاتها باجماع المورخين ايضا فتبين ان يكون في التاسعة والثالث ما ذكره ابو بكر النقاش في سبب نزول آية
 التخيير ان ام سلمة سألته ستر معلما وسألته ميمونة حلة يمانية وسألته زينب ثوبا مخططا والبرد اليماني وسألته ام
 حبيبة ثوبا سحليا وسألته كل واحدة شيئا الا عائشة رضي الله عنها وباجلته هذه القران الله عليه على ان قصة التخيير
 وقعت بعد اجتماع هؤلاء النسوة عنده صلى الله تعالى عليه وآله وسلم فلذلك ذهب اليه هؤلاء المشهورون
 من اهل السير اما قولكم يعارضه ما اخرج ابن ابي شيبة عن عبد الله بن شاذان صلى الله تعالى عليه وآله وسلم
 تروى بعده ام حبيبة رضي الله عنها فلعلكم نقلتم هذا اللفظ عن نقله عن ابن ابي شيبة والاحد رواية ابن ابي شيبة
 بكذا الخبر ناعبيد الله عن اسرائيل عن السدي عن عبد الله بن شاذان في قوله تعالى لان تبدل بين ازواج قال
 ذلك لو اطلق بين لم يحل له ان يستبدل وقد كان النبي صلى الله تعالى عليه وآله وسلم ينكح ما يشار بعد نزلت
 وتحته تسع نسوة ونزوح بعلة ام حبيبة وجويرية انتهى لفظه قالوا واجب التامل في هذه الرواية حتى يتضح
 المراد ويندفع المعارضة والفساد فان سياق الرواية مشعر بان قوله ونزوح جملة حالية بتقدير قد معطوفة
 على قوله وتحته تسع نسوة فانها حالية ايضا لان كون التسع تحته لا يتحقق بكونها تحته كما لا يخفى واما رواية زيد بن
 ارقم فان اسناده تموه الى كتاب تبيين حالها في مراجعة ذلك الكتاب لكن يعارض ما اختاره هؤلاء
 الاعلام معارضة قوية انه وقع في قصة التخيير في صحيح البخاري وفي صحيح مسلم وفي مسند احمد وغيرهم

من الكتب انه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم لما خیر عائشة قال لها ولا عليك ان لا تعجلي حتى تستامري ابويك
 و في صحيح مسلم حتى تشيري ابويك في سنة احد عن جابر تعرضيه على ابويك ابى بكر و ام رومان انتهى ولا شبهة
 ان ام رومان توفيت في سنة السادسة من الهجرة اذ انخاسته كما هو مذکور في الاستيعاب وغيره من كتب الصحابة
 فيلزم تقدم قصة التخيير على وفاتها و اجاب عنه القسطلاني بانكار وفاتها في السادسة وقال تحت قوله حتى تستامري
 ابويك وهو ابين رد على من زعم ان ام رومان ماتت سنة ست من الهجرة فان التخيير كان في سنة تسع انتهى ^{مستحق}
 على اشكالكم من جهابذة العلماء ان هذا الرد ليس اولى من العكس فان وفات ام رومان في السادسة مما لم ينقل خلافا بل
 نقل عن الواقدي انه قال لو فاتها قبل السادسة يوجب كون التخيير في الخامسة باحكام النفاس ايضا في تفسيره حيث
 قال لما نصر الله رسوله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم فتح عليه قرظ و النصير ظن ازواجه انه نحس بنفائس اليهود و ذخيرهم
 فقتلن حوله و قطن يارسول الله بنات كسرى و قيصري اكلى الحلال و نحن على ما تراه من الفاتحة و انصيق الى آخر القصة
 و هذا الوجه انصيق الوجه بالنظم القرآني حيث ذكر هذا التخيير عقيب ذكر فتح قرظ بقوله و ادر تكلم ارضهم و ديارهم و مواهم
 و باجمل امثال هذه الاشكالات في تاريخ الوقائع كثيرة صعبة كما يظهر بعد تتبع كتب السير و ما ذكره عن وجه الجمع اكثر
 تخير قومية و للمدور صاحب سيرة الشامية حيث بذل الجهد في تطبيق المختلفات احسن بديل و لم يتغافل عن الواجبات
 كلها لكن ذلك الكتاب لا يحضر لي الآن من هذا المقام فان التفوق حضوره في بلدكم فليراجع في هذا المقام فانه
 يشفي ايسل و يروي اغليل و اما حديث سقوطه صلى الله تعالى عليه وآله وسلم عن الفرس فلا اشكال فيه لاحتمال تعدد
 السقوط فيكون حرة في خامس الهجرة و مرة مع اليلار و المد علم ثم ان بهنا قصة اخرى شبيهة بقصة اليلار و
 هي ما رواه ابن عباس انه سأل امير المؤمنين عمر الفاروق رضي الله تعالى عنه عن رجوعه من الحج عن امرأتين
 اللتين تظا بهما على رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم وهي بطولها مذكرة في الصحيحين وغيرهما و فيها ان
 رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم هجرناه و في رواية اغنزل و جلس في مشربة و اشتبه من الناس انه صلى الله
 تعالى عليه وآله وسلم طلق نساءه حتى جاز عمر و استاذن على النبي صلى الله تعالى عليه وآله وسلم من مشربة الى اخر
 القصة و لا شبهة في وقوعها في التاسعة اذ وقع في اولها انا كنا نخوف ملكا من ملوك عمان ذكر لنا انه
 يريد ان يسير اليها فقد امتلئت صدورنا منه فاذا صاحي الاضار يدق الباب فقال حدث اليوم امر عظيم
 فقلت جاز الفساني فقال لابل اشد من ذلك الى آخر القصة و لا شبهة ان خوف الفساني كان في التاسعة
 لا قبلها لكن لم يذكر في الصحاح ان هذا الهجران كان اليلار و آية التخيير نزلت بعده الا ما وقع في سنة

عبد بن حمید و صحیح مسلم و تفسیر ابن مردودیه فی آخر ہذہ القصة نقلت لہ یارسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم
انما کنت فی العرفۃ تسعا و عشرين فقال یارسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم ان الشہر قد یکون تسعا و عشرين
انہی فان لم یکن وہم من بعض الرواۃ فهو ایلاء آخر و علی ہذا یکمن الجمع بان الایلاء السابق المقارن للسقوط عن
الفرس وقع فی خامس الهجرة فی حیوة ام رومان قبل تزوج مہنوۃ و ام حبیبہ و جویریہ و ہوالذی نزل بعدہ التخمیر
و کان سبب ذلک الایلاء طلب المال و الدنیاس من الازواج و ہذا الایلاء کان متاخرا عن وفات ام رومان
بعد اجتماع التسعة من النسوة غیر مقارن للسقوط عن الفرس و لعل النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم تلا آیت
التخمیر بعد ہذا الایلاء ایضا تاکیدا و تقریرا للسابق فظن ان التخمیر وقع سنتہ تبع بل الذی یظہر من تتبع الروایات
ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کان اذا تزوج امرأۃ جدیدۃ او اجمع عن عندہ تلا علیہا او علیہن آیت التخمیر
تبلیغا للجدیدۃ و تاکیدا للقدیمات و بہذا یندفع الاشکال من فی الصحاح من طریق ابن شہاب عن عروۃ
بن الزبیر عن عائشۃ ان ازواج النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم تابعن عائشۃ رضی فی اختیار النبی صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم و لم تختار دنیا منہن احد و بین ما رواہ ابن اسحاق ان فاطمۃ بنت الضحاک بن سفیان الکلمی
القی تزوجہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فی سنتہ ثمان اختارت دنیا فذہبت عقلہا و کانت
تلقط البعر و تقول انا الشقیۃ و کذا رواہ ابن سعد عن عمر بن سعید عن ابيہ عن جدہ الا ان قال غیر العامرۃ اختارت
قوبہا و کانت بعد لقول انا الشقیۃ انہی ہذا یتسر لی فی ہذا الوقت مع انتشار الحواس و احتمال الحفظ و الادراک و لقد
بقی خبا یاتی زوایا المقام لا یخفی علی امثالکم من العلماء الاعلام سلمکم اللہ و ابقاکم و السلام اولوا و آخر فقط
و رأیت ہو الذی خلق السموات و الارض فی ستۃ ایام ایام مذکور خلق آدم بعد العصر میت تا اشکال با
و محتاج بحمل ایام بر ایام الیہ گردد بلکہ مراد از ایام در اینجا دفعات اندامی فی ستۃ دفعات چنانچہ تفصیل آن دفعات
در سورۃ سجدہ مذکور است و در تفسیر فتح العزیز شرح آن بوجہ ستونی مذکور شد چون انوقت حواس درست نبود
نقل از مسودہ آن ممکن نشدہ و در حدیث خلق الترتیبہ یوم السبت الی آخرہ مذکور خلق این اشیاست کہ در دنیا
ایام واقع شدہ بعد از خلق السموات و الارض بزمان بسیار و سبت را کہ زمان فراغ واحد را کہ زمان ابتدا خلق
فرمودہ اند و خلق السموات و الارض است نہ در خلق امور ارضیہ و معنی تربت درین حدیث مراد ف ارض نیست بلکہ
مراد از ان قد صالح از ارض است برای زراعت و انبات و افراض انقدر از تمام ارض بعد مدت دراز از خلق ارض است
و این حدیث ہر چند در صحیح مسلم واقع است اما ذہبی گفته است کہ فی النفس منہ شئی و ذہبی و بعضی تصانیف خود گفته است کہ در

رفع اشکال زریا
ہو الذی خلق
السموات

Marfat.com

صحیحین میں دو حدیث ملا۔ زینس خلیجان میں صحیح مسلم میں حدیث دو صحیح بخاری کنت سمعہ الذی یسمع لی و بصیرہ الذی یبصر لی
 من تفسیر فتح العزیز قولہ تعالیٰ انما المشرکون نجس و اختلف فی ہذہ النجاستۃ اللتی دلت علیہ الآیۃ فی حق المشرک
 فقولہ المادی من ائمتہ الزیدیۃ ان اعیانہم نجستہ کالکلاب و اختلفوا یر استدل بہا اخرجہ ابو الشیخ و ابن
 مردویہ عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من صام مشرکاً فلیتوضا و لیغسل کفہ بہا
 اخرج ابن مردویہ عن ہشام بن عروہ عن ابیہ عن جدہ قال استقبل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جبریل
 علیہ السلام فتناولہ یدہ فابی ان یتناول فقال یا جبریل ما منعک ان تاخذ بی یدئ قال انک ساخذت بید یہود
 فکرت ان یمس یدئ ید اقدسہا ید کافر فدعا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما فتوضا فتناولہ یدہ و
 فتناولہا فی ہذا الاستدلال نظر ظاہر فان وجوب الوضوء من مس الاعیان النجستہ لم یرد فی الشرع و انما یجب
 غسل موضع الاصابۃ فقط فلو کان المشرک نجس العین لم یومرنی مسہ بالوضوء بل ہی نجاستہ اخری و سیاتی
 تحقیقہما انشاء اللہ تعالیٰ و اما تمسکہ لقبولہ فلا یقر بوا المسجد الحرام فواہی جدا اذ لو کان ہذا الہنی لنجاستہ عنہم لم یختص
 بالمسجد الحرام و ہو ظاہر علی انہ وقع فی مسند عبد الرزاق و فی تفسیر ابن جریر و ابن المنذر و ابن مردویہ و ابن ابی
 حاتم و ابی الشیخ عن قتادہ فی مسند احمد عن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یدخل المسجد الحرام
 مشرک بعد عامی ہذا ابدال الہل العہد و خدمکم فلو کان النجاستہ الشکرک نفسہ لم یکن لاستثناء اہل العہد الممالیک
 وجہ لذلک اتفق الفقہاء الاربعۃ علی طہارۃ ابدانہم و اتجوا علی ذلک بالنقل و العقل اما النقل فلانہ قد شاع و استفاض
 من لدن قرن الصحابۃ الی یومنا ہذا الشرب من اوانی المشرکین و الشرب من ایدہم فقد شرب خدیفہ
 بن الیمان فی المدائن من ید و ہقان کان ہنناک و کذا توضع من بیت نصرانیۃ لے غیر ذلک و ایضاً
 کانوا یلبسون الثیاب المجلوبۃ من الہند و السند و الحبش و البربر و مجوس فارس و خراسان من غیر
 تکبیر و تینا و لون المایعات المجلوبۃ بایدیہم کالعسل و اللبن فلو کان ت ابدانہم نجستہ لما فعلوا ذلک و خصوصاً
 اہل الکتاب من الیہود و النصارى فان نکاح نسائہم حلال بالاجماع و ہو دلیل ظاہر علی طہارۃ
 ابدانہم و ما یسئل من عرقہم و اما العقل فلان ابدانہم لو کان نجس العین لما تبدلت بسبب الاسلام
 فان الاسلام لا یؤثر فی ابدانہم بل فی ارواہم فقط و عندی فیہ بحث لان انقلاب الحقیقۃ سطرہ بالاجماع
 کما قالوا فی الحمار الملقی فی المملوۃ و غیرہ من الصور فتقول لما اسلم الکافر و اختلف احکامہ فی کونہ معصوم الدم
 و کونہ اہل اللہ شہادۃ و الکفارۃ و الولاۃ و غیرہا فقد تبدلت حقیقۃ حکما و ان لم یتبدل حقیقۃ کما لصبی

تحقیق در آیتنا
 المشرکون نجس

اذا بلغ والعب ما ذممت فلما بعد في ان يعد هذا التبديل انقلابا حقيقته ويحكم تطهارة بدنه بعد الحكم بنجاسته وقولهم
 ان الاسلام لا يؤثر في ابدانهم بل في ارواحهم فقط قلنا ان اردتم ان الاسلام لا يؤثر في ابدانهم بالذات فمسلم
 ولا يضرنا لانا لا نقول بالتأثير الذاتي ولا يحتاج اليه في انقلاب صفة النجاسة الى الطهارة وان اردتم ان لا يؤثر
 مطلقا ولو بالعرض فمنه وسند المنع ما مر من صيرورته بعد الاسلام معصوم الدم وانما هو من احكام البدن فلذا
 هذا وذلك لان الروح مع البدن متمزج متمزج اقويا يسرى به احكام احدهما الى الآخر فاذا ظهرت الروح
 بالذات ظهر مع البدن بالعرض وتحقيق المقام ان النجاسة المعتبرة في الشرع على طبقات شتى وكل طبقة
 حكم خاص بها فالطبقة الاولى النجاسة الجسمية وينقسم الى ثلثة اقسام لانها اما ان يدرك بالوهم فقط
 ولا يساعدنا في ادراكها العقل بل يكذبه ويخالفه مثل المخاط والبراق والاداء في المعدة للبول البرزخ قبل ان
 تطلع بهما وبعد تطهيرها بالعقل فهذا القسم سمي بالمتقدرات فلا يسمي بالنجاسات والمجنب عنها تنظف لا تتطهر
 هذا هو الفرق بين التنظيف والتطهير وقد اعتبر بالشرع في كنس المساجد ومواضع الصلوة فاعده في البراق
 في المسجد والنهي عن الصلوة في موطن الابل والحمام وغير ذلك اما ان يدرك بالوهم والعقل معا وهي النجاسات الحقيقية
 كالبول البراز والدم المسفوح وفضلات الحيوانات وغير ذلك اعتبر بالشرع ايضا فوجب غسلها عند ارادة
 الصلوة وحرمة تلويث البدن والثياب بها بلا ضرورة لمجته واما ان يدرك بالعقل فقط ولا يساعد الوهم في
 ادراكها وهذا القسم على ضربين مختلفين فمنه ما يدركه العقل بعد التنوير بنور الشرع وهي النجاسات الحكيمية كالحدث والجنابة
 والحيف والنفاس فان نجاسة البدن كونه يخرج احدث والمنى او دم الحيض والنفاس مما لا يدركه الوهم لكن العقل بعد
 ما تنور بنور الشرع يدرك ذلك لوجوب انيات ونياذي بها كما يتاذى من النجاسات الحقيقية بل اشد ومنه ما لا يدركه
 العقل الا بعد مخالطة الملائكة ومصاحبتهم كنجاسته الكذب والغيبة والنميمة وبعض الاخلاق الفاسدة الكائنة في
 جوهر النفس وقد ورد في الحديث الصحيح انه اذا كذب العبد يتباعه عن الملك ميلا من نتن ما جارية وكنجاسته الخمر و
 المسكرات المطينة وكنجاسته وراهم الربوا وكنجاسته الزنا والزواني وهذا القسم بالحقيقة من الطبقة الثانية
 النجاسة الروحانية لكن لما اثرت في الاعمال والاخلاص التي تزول بالابتن ظهر اثره في البدن عند التعلق
 والمصاحبة بالملائكة ولذلك اجتنب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن اكل القدر الذي فيه البقول
 وقال لصاحبه كل فاني اناحي من لاناحي والطبقة الثالثة النجاسة الروحانية التي لا يظهر اثرها على البدن
 بوجه ما وهي نجاسة الاعتقاد الباطل واشد انواعه الشرك فهذه النجاسة لا يدركها العقل بوجه من الوجوه

ولما اختلف طبقات النجاسة كان لكل منها حكم خاص بها اما الطبقة الاولى فوجب على الخاص العام الاجتناب عنها في كل المواضع في كل الاوقات الا عند الضرورة كصاحب الرعاف الدائم ومن في معناه واما الطبقة الثانية فوجب الاجتناب عنها للخاص الاذكياء وذوي الشرف منهم كحرمته مال الصدقة على نبي باشم دون غيرهم ومخالطة الفساق في حال الصوم والغيبة والكذب ايضا في تلك الحال في حال الطهارة واما الطبقة الثالثة فلم يجب الاجتناب عنها على احد وانما ظهر اثرها في المسجد الحرام الذي هو قبلة الصلوة والموضع المختص بالشد تعالى وقد قاس مالك رحمه الله سائر المساجد على المسجد الحرام في هذا الباب فمنع من ادخال المشرك فيها ايضا لكن الجمهور فرقوا بين سائر المساجد والمسجد الحرام لان سائر المساجد كالخليفة والنظر له وهو الاصل في كونه قبلة فمختصة بالهد تعالى فله مرتبة ليست لغيره من المساجد وان شئت زيادة توضيح لهذا المقام فاعلم ان الارض كلها للهد ولهذا المعنى قال الشارع جعلت لي الارض مسجد او ظهورا فاما رجل من امتي ادركته الصلوة فليصل ولكن دعوى الملاك فيها اوجب شبهة في كونها للهد فوجب افرار حصته من الارض خاصة للهد بان نبي لعبادة فقط وهي المساجد فصارت تلك المواضع مختصة بالهد تعالى بتخصيص المالكها لا بتخصيص الله تعالى والمسجد الحرام وكذا المسجد الاقصى اختصاصها بالهد تعالى بتخصيصه تعالى لتلك المواضع فهما اشرف البقاع المنسوبة الى الله تعالى مطلقا وتمثل مثالا لذلك فنقول السلطان المستولي على قليم من اقاليم كل ذلك الاقليم له ونسبته جميع البقاع اليه على السوية ثم ان بعض البقاع خصصت بالنسبة اليه كمواضع جلوس الحكام من كل قصبته وقرية فهذه حال المساجد العامة وبعض البقاع خصصه السلطان بنفسه لاجل نفسه كالتعلقه التي هي دار الخلافة وهي قبلة المتوجهين اليه فهذا حال المسجد الحرام ولذلك جعل ما حوله حراما لئلا يصاد فيه صيد لئلا يقتل فيه عدو لا يدخل فيه الا تبرك الزينة والتطيب وغير ذلك من محظورات الاحرام وقد جرت عادة السلاطين بان اذا اذنب واحد من عتيم ذنبا عوقب عليه فاذا اذنب ذنبا شديدا لا يقاس معه غيره من الذنوب منع من الدخول في حرم السلطان فكذا المشرك لما نجس بعبادة غير الله منع من دخول بيته الحرم المختص به وليس جميع المساجد كسائر الاحرام في هذا الباب والتداعلم بالصواب انتهى فقط

فتاوى در آيت نحره يوم القيامة عمى توجيه اقوى هيمن است که مراد کوری ظاہر است اما آن کوری ظاہر
یع و مثال کوری باطن خواهد بود که در دنیا داشت چون عالم آخرت بشیخ معانی و تصور حقائق است
بصورت مناسبه و اشباح مشاکله معنی عمی که در دنیا بود بصورت عمی در آن روز بروز خواهند نمود و چون

توجیه اقوی در آیت
نحره يوم القيامة
عمی

خود را گور خواهند دریافت خواهند پرسید که لم حشرنی اعمی ای فی الظاهر مع انی کنت بصیرا بالبصر الظاهر و القاعدة ان الاعادة تكون علی وفق البدایة فیقال له ما کنت بصیرا قط بحسب الباطن بل کنت كذلك اعمی القلب عن آیاتنا فظهر العمی الباطنی منک بصورة العمی الظاهری لان هذه انشادة نشأت ظهور الامور الباطنة بالصور الظاهرة والاعمی را برحمت بصیرت حمل کرده شود سیاق مخالف می نماید زیرا که وقد کنت بصیرا باو نمی چسپد و كذلك آیتک آیاتنا فنیسبها و كذلك الیوم تنسی نیز دلالت میکند بر آنکه اینکس در دنیا جاهل یا متجاهل بود پس اگر در آخرت نیز همان قسم جاهل بر خیزد و وجه مجازات چه باشد و بروی چه ضرر مترتب شود و سیاق این لفظ نیز دلالت میکند که این حالت او را در مقام مجازات براء عرض از ذکر الله رو خواهد داد -

آیدیم بر آنکه چون اعمی را بر عمی ظاهر حمل نمودیم با آیات دیگر مخالف می افتد که اسمع بهم و ابصر یوم یا تو نسا لکن الظالمون الیوم فی ضلال مبین مانند آنست اگر چه مطابق آیات بسیار میشود مثل و نحشرهم یوم القیامة علی وجوههم عیاء و بکما و صما و لهذا قیل لابن عباس رضی الله عنه الیس قال الله تعالی و رای المجرمون النار و قال سمعوا لها تفیظا و زفیرا و قال و عوا هنا لک ثبور انک یفک یکنون عیاء و بکما و صما فاجاب رضی الله عنه بانهم لایرون الیسیرهم و لایسطقون کجة و لا یسمعون ما ینذمهم و تحقیق جواب ازین تعارض آنست که در ابتدا حشر صورت مثالیه تعالی و تصایم ایشان از دلائل حق و سکوت ایشان از بیان حق بصورت کوری و کرمی و گنگی ظهور خواهد نمود و من بعد که بحضور تجلی قهری الهی خواهند آمد و کشف عطا بکلی خواهد شد بنا بران تجلی حواس ایشان قوت تمام پیدا خواهند کرد و ذلک التجلی هو المشار الیه بقوله تعالی یوم یقوم الناس رب العالمین و بقوله و اشرفت الارض بنور ربها و وضع الكتاب و حی بالنبیین و الشهداء و فی لفظ الایتین ما یشرع لیسنا الطریق من الجمع حیث قیل نخشره اعمی و یحشرهم یوم القیامة علی وجوههم عیاء و بکما و صما و قال اسمع بهم ابصر یوم یا تو نسا وقت حضور التجلی القهری و الله اعلم فقط

بطلان تخصیص
طوقان بقوم
نوح علیه السلام

سوال جمهور منسربین در کرمیه جعلنا ذریتهم الباقین ذکر کرده اند که تمام آدمیان روسی زمین طوقان غرق شدند و کسانیکه بانوح علیه السلام در کشتی نجات یافتند از انان عقب نماند مگر از سه پسر نوح علیه السلام و لهذا نوح را آدم ثانی گویند و چون سنت الله تعالی بران جاریست که هیچکس را پیش از بعثت رسول و تمام محبت عذاب نکند ازینجا لازم می آید عموم بعثت نوح بر تمام خلق و آرا از خصایص خاتم النبیین شمرده اند علیه و علیهم الصلوٰة والسلام و صاحب مواهب له سینه انان جوابها داده و صاحب تفسیر مظهری بعد نقل

کلام چہرہ گفتہ کہ گمان آنست کہ طوفان خاص بر قوم نوح باشد نہ بر سایر ارض و لام در ولا تذکر علی الارض
 من الکافرین دیار برای عہد باشد تا لازم نیاید عموم بعثت نوح علیہ السلام و گفتہ کہ قصر در ایت حملنا
 ذریتہ ہم الباقین اضافی است یعنی الباقین من قومہ جواب تخصیص الطوفان بقوم نوح دون سایر الارض
 لم یقل بہ احد من السلف و الخلف ولا عبرة با کاذب الیہود و الحق ان بعثت نوح علیہ السلام کانت عامتہ
 بجمع اہل الارض و بلغت دعوتہ الی کلہم فی مدۃ الف سنۃ الا خمین عاماً فلذہم الحجۃ و صح تعذیبہم فی
 سنۃ اللہ بجمع اہل الارض کأنوا قومہ علیہ السلام لکن فی ذلک الزمان خاصۃ دون ما بعدہ و بعثت نبینا علیہ السلام
 عامتہ بجمع اہل الارض فی کل عصر و زمان الی قیام الساعۃ و لہذا وضح الفرق بین الدعوتین عموماً و خصوصاً و
 استاز بعثت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بالعموم المطلق فقط

سؤال قولہ تعالیٰ و یتقہ بسکون قاف بیضاوی سکون قاف راعل بر شایبہت ان بکتف و فخذ کروه
 و قیاس وزن فعل بر وزن اسم مستبعد است جواب اما قولہ تعالیٰ و یتقہ بسکون القاف فمبنی علی
 تشبیہ التقہ الذی ہو جزر الکلمۃ فجوز لا مجموع لفعل بالاسم و ہذا التشبیہ ما اثر فی تسہیل القراءۃ و التلفظ
 لانی تخیل جوہر الکلمۃ و لا باس بقیاس لفعل علی الاسم فی امر یعود الی التلفظ و القراءۃ فان عسر الاداء مشترک
 بینہما و حصول التخفیف و التسمین فیہما سوار و عند اشتراک العلتہ یجب اشتراک الاثر و لا یمتنع وجود الفارق من
 نحو الاسمیۃ و الفعلیۃ مثلاً اذ ذلک الفارق یرجع الی معنی الکلمۃ و توابعہ او بنارہا الی التلفظ و القراءۃ و اللہ اعلم

قولہ تعالیٰ و بذی القربی علم انہ تعالیٰ ذکر فی البقرۃ ذوی القربی یدون الباء و فی النساء بذی القربی بالباء
 و لا بد لتغیر الاسلوب من نکتہ و الذی ظہری بعد التعمق ان آیات النساء من اولہا الی ہینا مسوقہ لذلک الافاق
 و احکامہ من الموارث و الوصایا و الصلوٰۃ و کل ذلک امر مطلوب و التوکید فیہ مناسب مستحسن بخلاف آیۃ البقرۃ
 فانہا حکایۃ عما مضی من اخذ ميثاق بنی اسرائیل لم یطلب فیہا شیء من احد فلم تکن محلاً للتاکید فقط۔

قولہ تعالیٰ فاسحوا بوجہکم و ایدکم قد وقع فی سورۃ المائدۃ فاسحوا بوجہکم و ایدکم منہ و النکتہ فی الحذف
 و الزیادۃ ان المائدۃ تقدم فیہا تفصیل الوضوء و تفصیل واجباتہ قصد او بالذات فناسب ذکر واجبات
 التیمم بالاستیعاب فزید منہ اشعار بان اتصال بعضہ بالبدن شرط و ہذہ الآیۃ جارت بتعالیٰ الی الوارد
 من قربان الصلوٰۃ مع شغل الذہن و ما یندرک بتعالیٰ لیکون محلاً للتفصیل فقط قولہ تعالیٰ و من یشک بالبدن
 فقد اقری اشما عظیماً علم انہ وقع فی آخر ہذہ السورۃ فی خاتمہ ہذہ الآیۃ فقد ضل ضلالاً بعبید او نکتہ التفریق

نکتہ در تفسیر
لفظ تیتقہ۔

نکات عجیبہ

ہذہ الآیۃ نزلت فی سیاق قصۃ الیہود و تمہد بفتحہم و قولہم افتراء علی اللہ و قولہم عزیر بن اللہ فناسب حتم الآیۃ
بذکر الافتراء العظیم و الآیۃ الآئیۃ نزلت فی العرب و عباد الاصنام بغير الاستدلال بکتاب فناسب حتم الآیۃ
بالضلال البعید لانہم فی ضلال بعید عن الحق و المکتب المنزلة و ایضا الآیۃ الآئیۃ قد سبقہما قوله و ما یفعلون الا
الغشیم فناسب حتم حاہم بالضلال فقط قوله تعالیٰ انہم من آمن بہ و منہم من صدعہ علم انہ تعالیٰ تعالیٰ
فی اول التغابن فنکم کافر و منکم مومن فقدم المومن علی الکافر ہینا و عکس فی التغابن و الوجہ ان ہذہ الآیۃ
وقعت بعد قوله فقد آتینا ال ابراہیم الکتاب و الحکمۃ و الاصل فہم الایمان و الکفر طر علیہم بانغوار غیر ہم ایہم
و آیۃ التغابن فی خاصۃ المشرکین من قریش و الکفر کان اصلا فہم و الایمان طر علی بعضہم باجابتہ و توحۃ النبی
فلا جرم قدم ما ہو الاصل فی الموضعین و اللہ اعلم فقط

و نیز معلوم شریف خواہ شد کہ در بعضی احکام ظاہر قرآن دلالت بر چیزی میکند کہ با حدیث متواترہ
آن ظاہر متروک گشتہ مثل حتی تنکح زوجا غیرہ فانہ یدل علی المحل بجزء النکاح بدون اشتراط الوطی کما ذہب
الیہ سید بن المسیب و مثل و من قتل مؤمنا خطأ فخریر رقبتہ مومنۃ و ویۃ مسلمۃ الی الہ فانہ بظاہرہ یدل
علی وجوب ویۃ الخطا فی مال القتال دون العاقلة کما ذہب الیہ الخوارج قاطبہ پس تمسک بمثل این ظاہر
اصلا عدل میشود و این خطا اجتہادی البستہ معفو نیست زیرا کہ در غیر محل اجتہاد واقع شدہ و چون در غیر
محل اجتہاد واقع شود و خطا کنہ اصلا اعتبار ندارد و لانی حق ذلک المجتہد و لانی غیرہ کما صرح بذلک صاحب
الہدایۃ فی بحث التعلیل۔

سوال صاحب المدارک محل لفظ الجنۃ فی قوله تعالیٰ و اجعلوا بینہ و بین الجنۃ نبأ۔ و لقد علمت الجنۃ علی الملائکۃ
الی آخر ما قال جواب قوله تعالیٰ و ما سنا الا لہ مقام معلوم الارجح فی تفسیرہ انہ قول الملائکۃ و مثل ہذا وقع فی
القرآن فی مواضع منها قوله تعالیٰ و ما سئل ال ابا مرربک و انہ من قول جریریل باتفاق الروایات و اما محل
الجنۃ علی الملائکۃ فبعید کل البعد و لابی مسلم الاصفہانی تفسیر کبیر یجتہد فی ابداء المناسبات و انشاء الربط
مثل ہذہ الآیات و یجلب علی غیر معانیہا الماثورۃ فقط قوله تعالیٰ اناعرضنا الامانۃ و ہی اما التکلیف الہیۃ
و ثواب الثواب و اما الطاعة علی خلاف مقتضى الطبيعة بالاختیار و اما حد و الشرع و اما الاحکام اللتی لا یطہر
لغير ال باظهارہ كالصوم و الوضوء و غسل الجنابة کما نقل عن قدام المفسرین و اما الاتصاف بجمع الاسماء المحسنی کما
اختارہ الشیخ الاکبر فی الصلوات و اما الخلق و الریاسۃ کما اختارہ الجلی و غیرہ من العرفاء و یرد علی الاول

ان الجن ايضا شاركوا في التكليف فكيف لتخصيص بالانسان واجب بان ليس في الآيه دلالة على تخصيص الانسان مطلقا يقبول الامانة بل مفادها ان السموات والارض والجنال لم يقبلها وقبلها الانسان ممتازا عنها ويجوز ان يكون قبلها غير كالحجن ايضا وفيه ان المقام يقتضى لتخصيص المطلق لانه اما مقام روح او مقام ذم وكل منهما لا يتأتى بدون التخصيص وقد يجاب بان الانسان اعم منه لان الجن ايضا انسان نارسى وفيه انه على خلاف استعمال القرآن والتحقيق ان القابل بالاصالة للتكليف هو الانسان والجن كان له رهاصا لوجوده قابلا لنفسه صاروا بالتبع من اهل التكليف فالقائم بهذا المنصب في عالم الارواح اصالة هو الانسان وقد سبق سناني مواضع من هذا التفسير ان الجن نسبتهم الى الانسان كنسبة القالب الى الحلي المصنوع او كنسبة الجنية الى البلدة المعمورة وانهم نشأت ناقصة للانسان وان وجودهم كالتوطية والتمهيد لوجوده ولما كان اول الفكر آخر العمل تاخر وجوده زمانا ولكن تعلقت به العناية اولافهم بالغوه في كل الامور المتعلقة بهذا الباب انتهى

نقلا عن مسودة فتح العزيز في سورة آل عمران قوله تعالى قل آسنا بالسوء وما نزل علينا فقط

تعدي لفظ الوحي بالى وعلى علم ان الوحي ينزل من فوق السماء ونهتهى الى الرسل فيعدي بعلى

فكلمة وتعدي لفظ

وحي بالى على

تارة نظرا الى الاعتبار الاول المقتضى للاستعلاء وبالى اخرى نظرا الى الاعتبار الثانى المقتضى لانتهاء

وقد نطق القرآن بالاعتبارين جميعا فالاول في هذه السورة والثانى في سورة البقرة بقى الكلام في تخصيص

احد الاعتبارين باحد السورتين بل له وجه قالوا الوجه في ذلك ان هذا الكلام وقع في سورة البقرة تحت

قوله قالوا وهبنا بحث قوله قل وظاهر ان الرسول ياتيه الوحي بطريق الاستعلاء والامة ياتيهم الوحي بطريق

الانتهاء لانه انما يصل اليهم بواسطة الرسل ولا يقع عليهم وتوعا استعلاءيا فناسب كل اعتبار موقعه و

رو هذا القول لقوله تعالى وانزلنا اليك الكتاب ويقول امنوا بالذى انزل على الذين امنوا وجه النهار و

التحقيق الذى لا يخيار عليه ما استفدته عن شخى واستاذى قدس سره حين عرض التفسير عليه وحاصله ان

نزول الوحي ووقوعه حيث ما كان انما هو بطريق الاستعلاء سوارا في ذلك النبى الامة لكن اذا اعتبر

الوحي من الاشياء المنزلة الواقعة كالماء المنزل والسكنية المنزلة ولذا كالترى لفظ النزول مستعملا في القراء

كلام العرب العربا الامتعدى بعلى نعم الوحي لاعتبار آخر ورار النزول وهو انه كلام مفهم بلقى في مدركة السام

ولهذا الاعتبار له وصول وانتهاء الى المخاطب اى مخاطب كان كوصول النخطوط والرسائل الى من يصل اليه حيث

ما عدى بالى نظرا الى هذا الاعتبار سوارا في ذلك النبى والامة والقانون الذى يظهر تتبع الكلام الجيد في مواضع

الاعتبارين ان الوحي ان مدنة من النعم واصلا من السماء الى الارض كسائر النعم الواصلة وكان المقام تعدد
النعم اذ بيان الحمد عليها كان الانسب هو الاعتبار الاول الموافق لطاهر اللغة وان عدلنا فتهبنا الى مدارك
السامعين كالخطوط الواصلة والكتب والرسائل والهدايا والتحف وكان المقام مقام التعليم والتفهيم و
التكميل في القوة العلمية كان الانسب هو الاعتبار الثاني والله اعلم فقط

احاديث

بسم الله الرحمن الرحيم

عدد حديث الجامع الصحيح البخارى قال ابو محمد المحموى بدو الوحي خمسة احاديث الايمان خمسون حديثا العلم
خمسة وسبعون حديثا الوضوء مائة وتسعة احاديث غسل الجنابة ثلثة واربعون حديثا الحيض سبعة احاديث
التيمم خمسة عشر حديثا فرض الصلوة حديثان الصلوة في الثياب تسعة وثلثون حديثا القبلة ثلثة عشر حديثا
المساجد ستة وسبعون حديثا التسرة في الصلوة هو ثلثون حديثا مواقيت الصلوة خمسة وسبعون حديثا اذا
ثمانية وعشرون حديثا فضل صلوة الجماعة واقامتها اربعون حديثا الامامة اربعون حديثا اقامة الصفوف
ثمانية عشر حديثا افتتاح الصلوة عشرون حديثا القراءة ثلثون حديثا الركوع والسجود والتشهد اثنان و
خمسون حديثا لقضاء الصلوة سبعة عشر حديثا اجتناب اكل الثوم خمسة احاديث صلوة النساء اربعون
خمس عشرة حديثا صلوة الجمعة خمسة وستون حديثا صلوة الخوف ست احاديث العيدان اربعون حديثا
الوتر خمسة عشر حديثا الاستسقاء خمسة وثلثون حديثا الكسوف خمسة وعشرون حديثا سجود القرآن
اربعة عشر حديثا التقصير ست وثلثون حديثا الاستخارة ثمانية احاديث التحمير على قيام الليل احد و
اربعون حديثا النوافل ستة عشر حديثا الصلوة في مسجد مكة تسعة احاديث العمل في الصلوة ست و
عشرون حديثا الشهر اربعة عشر حديثا الجنائز مائة واربعة وخمسون حديثا وجوب الزكاة مائة وثلثة عشر
حديثا صدقة الفطر عشرة احاديث الحج اثنان واربعون حديثا العمرة اثنان وثلثون حديثا الاحصار
اربعون حديثا جزاء الصيد اربعون حديثا الصوم ست وستون حديثا ليلة القدر عشرة احاديث قيام رمضان
ست احاديث الاعتكاف عشرون حديثا البيوع مائة واحد وستون حديثا السلم تسعة عشر حديثا الشفقة
ثلثة احاديث الاجارة اربعة وعشرون حديثا الكفالة ثمانية احاديث الوكالة سبعة عشر حديثا المزارعة
والشرب تسعة وعشرون حديثا الاستقراض واداء الدين خمسة وعشرون حديثا الاشخاص ثلثة عشر

حدیثا الملازمة حدیثان الملقطة خمسة عشر حدیثا المظالم والغصب احد واربعون حدیثا الشركة اثنان وسبعون
 حدیثا الرهن تسعة احاديث الحق احد واربعون حدیثا المكاتب ست احاديث الهبة تسعة وستون حدیثا
 الشهادات ثمانية وخمسون حدیثا الصلح اثنان وعشرون حدیثا الشروط اربعة وعشرون حدیثا الوصايا
 احد واربعون حدیثا الجهاد والسير مائتان وخمسة وخمسون حدیثا القبة ايضا اثنان واربعون حدیثا فرض
 الخمس ثمانية وخمسون حدیثا الجزية والموادعة ثلثة وستون حدیثا بدر الخلق مائتا حدیث و حدیثان الانبياء
 والمغازي اربعمائة وثمانية وعشرون حدیثا وجزر آخر بعد المغازي مائة وثمانية وثلثون حدیثا التفسير ثمانمائة
 واربعون حدیثا فضائل القرآن احد وثمانون حدیثا النكاح والطلاق مائتان واربعة واربعون حدیثا
 النفقات اثنان وعشرون حدیثا الاطعمة سبعون حدیثا الحقيقة احد عشر حدیثا الصيد والذباح وغيره سبعون
 حدیثا الذباح والاضاحي ثلثون حدیثا الاثرية خمسة وستون حدیثا الطب تسعة وستون حدیثا المرضى
 احد واربعون حدیثا اللباس مائة وعشرون حدیثا الادب مائتان وست وخمسون حدیثا الاستبذان
 سبعة وسبعون حدیثا الدعوة ست وسبعون حدیثا ومن الدعوات ثلثون حدیثا الرقاق مائة حدیث الخوض
 ست عشر حدیثا صفة الجنة والنا ربعة وخمسون حدیثا القدر ثمانية وعشرون حدیثا الايمان والندور
 احد وثلثون حدیثا كفارة الايمان خمسة عشر حدیثا الفرائض خمسة واربعون حدیثا الحمد وثلثون حدیثا
 المحاربون اثنان وخمسون حدیثا الديات اربعة وخمسون حدیثا استتابة المرتدين عشرون حدیثا
 الاكراه ثلثة عشر حدیثا ترك الحيل ثلثة وعشرون حدیثا التفسير ستون حدیثا الفتن ثمانون حدیثا الاحكام
 اثنان وثمانون حدیثا الاماني اثنان وعشرون حدیثا اجازة خیر الواحد تسعة عشر حدیثا الاعتصام ست
 وتسعون حدیثا التوحيد وعظمة الرب عز وجل وغير ذلك مائة وسبعون حدیثا الى آخره اجمع سبعة آلاف
 ومائتان وخمسة وسبعون حدیثا والحمد لله اولادنا واولادنا واولادنا واولادنا واولادنا واولادنا واولادنا
 واصحابنا اجمعين فقط

بسم الله الرحمن الرحيم

حرف الالف جملة مرديات مرفوعة حضرت ابو بكر الصديق رضي الله عنه واولي بن كعب بن عوف بن غزير بن يسار
 المزني الجهني م واسامة بن زيد ١٢٨ والنس بن مالك ٢٢٨٢ وابو سعيد الساعدي ٣٨ وابو امامة الباهلي
 ٢٥٠ وابو ايوب الضاري ١٥٥ وابو بردة بن نيار ٣١ وابو برة سلمى ٣٦ وابو بشير الالف ٣٨

والوليد الفخاري ١٢ وابو بكره الشقفي ١٣٢ وابو ثعلبة حسني ٣٠ وابو حميد الساعدي ٢٦ وابو الدرداء ١٤٩
 وابو ذر ٢٨١ وابو رافع ٨ وابو سعيد الخدري ١١٤٠ وابو شريح الخزازي ٢٠ وابو طلحة ٢٥ وابو عبيس بن عبد الرحمن
 بن جبير ٥ وابو عبيدة بن الجراح ١٣ وابو قنادة ٤٠ وابو مالك الاشعري ٢٤ وابو مرثد القنوي ٢ وابو
 ١٣ وابو موسى الاشعري ٣٦٠ وابو واقد الليثي ٢٣٠ وابو هريرة ٣٤٤٣٤ وام سلمة ٨٣٤ وام حبيبة ٤٥
 وام الدرداء ٥ وام خزام ٤ وام خالد ٤ وام الحصيني ٨ وام سليم ١٣ وام قيس بنت محصن ٢٣ وام عطية ٣٠
 وام الخليل ٣٠ وام ثابت ابى بكر ٥٨ وام ثابت عميس ٦٠ حرف الباء برا بن عازب ٣٥ بريدة بن
 الحبيب ١٨٤ حرف التاء تيم الداري ١٨ حرف الثاء ثابت بن الضحاك ١٣ ثوبان ٢٨ حرف الهمزة
 جابر بن عبد الله ٣٥ جابر بن سمرة ١٢٦ جبير بن مطعم ٦٠ جرير بن عبد الله ١٠ جندب بن عبد الله ٣٣
 جويرية بنت الحارث ٤ جدامة بنت وهب الاسدي ٢ حرف الحاء حارثة بن وهب ٣ قيس ٦ حكيم بن
 حزام ٣٠ حمزة بن عمر اسلمى ٩ حنظلة بن الربيع ٢ حفصة بنت عمر ٦ حرف الخاء خباب بن الارت ٣٢
 خولة بنت حكيم ١٥ خولة بنت ثامر الانصارية ٢ حرف الدال والذال ليس فيها شئ حرف الراء
 رافع بن خديج ٨ ربيع بنت مسعود ٢١ حرف الزا زبير بن العوام ٣ زيد بن ارقم ٤ زيد بن ثابت ٤٢
 زيد بن خالد ٨ زينب بنت جحش ١١ زينب بنت ابى سلمة ٤ زينب بنت ابى معاوية ٨ حرف السين سكرة
 بن معبد ١٩ سعد بن ابى وقاص ٢٤ سعيد بن زيد ٨ سفيان بن ابى زهير ٥ سلمان فارسي ٦ سليمان
 بن سرد بن الجون ١٥ سلمة بن الاكوع ٤ سمرة بن جندب ٢٣ سهيل بن صيف ٣ سهيل بن ساعد
 الساعدي ٨٨ حرف الشين شداد بن اوس ٥٠ شريك بن سويد ٢ حرف الصاد صعب بن حنانه ١٦
 صفية بنت يحيى ١٠ حرف الضاد ليس فيها شئ حرف الطاء طلحة بن عبيد الله ٣٨ حرف الظاء ليس فيها
 شئ حرف العين عمر بن عثمان ١٣٦ علي ٦٨٦ عابد بن عمر المزني ٨ عامر بن ربيعة بن مالك ٢٢
 عبد الله بن عباس ١٦٠ عبد الله بن مسعود ٨٣٨ عبد الله بن عمر ٢٢٣ عبد الله بن عمر ٤٠ عبد الله
 بن زبير ٣٣ عبد الله بن جعفر ٢٥ عبد الله بن ابى اوفى ٩٥ عبد الله بن سلام ٢٥ عبد الله بن زيد
 بن عامر ٨٣ عبد الله بن منفل ٣٣ عبد الله بن سرجس ٤ عبد الله بن السخر ٤ عبد الرحمن بن عوف ٤
 عبد الرحمن بن ابى بكر ٨ عبد الرحمن بن سمرة ١٣ عباس بن عبد المطلب ٥ عبادة بن الصامت ١٨
 عبد المطلب بن ربيعة بن الحارث بن عبد المطلب ٨ عثمان بن ابى العاص ٢٩ عدي بن حاتم ٤٦

عدي بن عمر ۱۰، عرفة بن شريح ۴، عقبه بن عامر ۵، عقبه بن الحارث ۴، عمار بن ياسر ۸۰، عمرو بن العاص ۱۹،
 عمرو بن عبسہ ۳۸، عمرو بن عوف ۶۲، عمر بن ابی سلمة ۱۲، عمارة بن روبية ۹، عوف بن مالک ۶، عياض
 ابن حمار ۳، عائشة ۲۲۱۰، حرف الغين ليس فيها شيء حرف الفاء فضالة بن عبيد ۵۰، فاطمة بنت
 رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم ۱۸، فاطمة بنت قيس ۳۳، حرف القاف قبصة بن محارق ۶
 قتادة بن النعمان حرف الكاف كعب بن عجرة كعب بن مالك ۸، حرف اللام ليس فيها شيء حرف الميم مالك
 بن صعصعة ۵، مالك بن نجبة ۴، مجاشع بن مسعود ۵، مروان الحكم ۶۳، مسور بن مخزومة ۳، مستور وفهري ۴،
 مسيب بن حزن ۴، معاوية بن جبل ۵، معاوية بن ابی سفیان ۱۳۳، معمر بن عبد الله معيقب ۴، معقل بن
 يسار ۳۳، معن بن يزيد ۵، مغيرة بن شعبة ۱۳۶، مقداد بن الاسود ۲۲، مقدم بن معدي كرب ۴،
 ميمونة ۶، حرف النون نعمان بن بشير ۱۱، نواس بن سمان ۴، حرف الواو واثلة بن الاسقع ۵۶، وائل
 بن حجر ۴، حرف الهاء هشام بن حكيم ۶، هشام بن عمرو الفارسي بخاري ۹، حرف الياء علي بن ابيته ۲۸، وعدا
 حديث الصحيح البخاري ۲، ۵، يعني سبعة آلاف مائتان وخمسة وسبعون حديثا وقيل المكر منها تسعمائة حديث وقيل
 انها باسقاط المكررة اربعة آلاف حديث وعددها حديث صحيح مسلم اثني عشر الف حديث وجملة حديث كتاب
 المشرق الفان ومائتان وست واربعون حديثا هذا كله منقول من شرح المشرق لمسي بكازروني
 تصنيف سعيد بن محمد بن مسعود الكازروني -

حال معراج على اكثر الروايات

بسم الله الرحمن الرحيم

لما تمت فديحة تزوج بعده سودة بنت زمعة وخرج بعد ذلك بثلاثة اشهر في بقايا الشوال على راس
 سنة العشر من البعثة الى الطائف واقام بها شهر اثم لما انصرف نزل نخلة فاستمع ابن القرآن منه ولما كان
 في شهر ربيع الاول من تلك السنة اسرى بروحه وجده يقظة من المسجد الحرام وقيل كان قبل الهجرة بسنة
 وخمسة اشهر فعلى هذا يكون في شوال وقيل في رجب حكاة ابن عبد البر وقال ابن قتيبة وجرم بن النودي
 في الروضة وقيل ليلة السابع والعشرين من رجب اختاره الحافظ عبد الغني والمقدسي وكانت ليلة السبت
 وقيل ليل الجمعة وانما جعل ليلة الشرف لليل على النهار ولان الليل محل خلوة المحبين وقيل ليزداد الذين
 آمنوا ايمانا ويستيقن الذين كفروا واختلف الاحاديث فبعضها بينا اناني الحطيم وروى بقا في الحج

وفي البخاري في اوله يخلق بيانا عند البيت وفي رواية المزهرى عن انس بن ابي زرقه فرج سقف
 بيتي بكة وفي رواية الواقدي باسنيده انه اسرى به من شعب ابي طالب وفي حديث ابي الهيثم عند الطبراني
 وغيره انه بات في بيتها فقالت وانا ففقدته ووجه الجمع انه بات في بيتها عند شعب ابي طالب ففرج سقف
 ذلك البيت فنزل منه الملك فخرج به الى المسجد وكان مضطجعا واثر النعاس موجود ثم اخذه الملك
 فخرج من المسجد والملك اذا هو جبرئيل وفي رواية شريك عن انس جاء ثلثة نفر قبل ان يوحى اليه و
 انكر الخطابي هذه الرواية وكذا القاضي عياض والنووي ولكن ابي بن حجر بتابعه اكثر من الظاهر انه قبل ان
 يوحى اليه ثم وقع الشق من جبرئيل كان ميكائيل جاب بطست من ذهب فضله بما ازمرزم فافرغه في صدره و
 على ايماناً وحكمة واخرج علقه سودا احظ الشيطان هذا من جنب ما اكرم به اسمعيل من الذبح وبقائه حيا في هذه الحالة
 من خرق العادة بان يكون تعلق النفس بالبدن لا يزيله اخراج القلب واستعمال الذهب كان في عالم آخر
 هو في حكم الآخرة فلا بأس بذلك على ان التحريم متاخرة والحكمة والايان تصور بصورة شراب رضيع كالموت
 يتصور بصورة الكباش ثم اتى بدابة دون لبغل فوق الحمار ابيض يضع خطوه عند شهي بصره اذا اتى على جبل ارتفعت
 رجلاه واذا هبط ارتفعت يده وفي رواية ابن سعد عن الواهبي له جناحان قال ابن حجر لم راها بغيره وذكر ابي
 بن ضعيف جد له خد كخ الانسان وعرف كعرف الفرس قوايم كالابل واطلاف وذنوب كالبقرة وكان صدره
 يا قوتية حمراء وكان الذي اسكه بر كاه جبرئيل اخذ بزمامه ميكائيل وفي رواية معمر عن قتادة مسر جاب بجام فاستصعبت
 فقال له جبرئيل المتفضل هذا فما حلك على ذلك فوالله ما ركبك احد قط اكرم على الله منه فارفض عرقا اخرجه التريدي
 وفي رواية ابن اسحاق حتى لصق بالارض فاستوثب عليها وفي رواية كانت تسخر لانبيا وفي مغازي ابن
 عابدان ابراهيم عليه السلام كان يزور اسمعيل على البراق وفي حديث خديجة عند احمد فما زال جبرئيل و
 رسول الله على ظهره حتى اتيا بيت المقدس ولم يتابعه احد ولم يسنده خديجة ايضا عن النبي فكانه قال
 عن اجتهاده فتناول بانه كان خائدا او ساقا ولكن رد ابن حجر بان في صحيح ابن جبان ان جبرئيل حمله
 على البراق رويغاله وعند البزار والطبراني وصحيح البيهقي انه مر اول ما مر بارض ذات نخل فقال جبرئيل انزل
 فصل فقال هي طيبة واليه المهاجر ثم قال انزل فصل فانه مدين ثم هـ فالطور سيناء هكذا بيت لحم لم
 عيسى وفي حديث انس اذا في الطريق يعجز على جنب الطريق تدعو فقال هي الدنيا تدعوك اليها ثم عن
 بين الطريق داعي اليهود وعن يساره داعي النصارى واذا الشيخ يدعوه بدعوة متخيا عن الطريق بدعوة

التي التي فقال جبرئيل عليه السلام هو الشيطان وراى ثلثة نفر سلوا عليه فقال هم ابراهيم وموسى وعيسى
 قالوا يا اخري احشر يا اول ومرموس وهو يصلى في قبره عند الكتيب الاحمر عن جانب الطريق ومن
 حديث ابى هريرة عند البزار والطبراني فاذا يقوم يزرعون ويحصدون في يوم كلما حصده واما زعمهم
 كما كان وهم المجاهدون في سبيل الله ايضا عرف لهم الحسنات الى سبع مائة ضعف ثم يقوم ترشح رؤسهم
 بالصخر وهم قوم يتشاقلون رؤسهم عن الصلوة المكتوبة ثم يقوم على اقبالهم رقاع وعلى اوبارهم تسرحون
 كما تسرح الماشية ياكلون الضريع والزقوم ورضف له خنم وهم بالغوا الزكوة ويقوم بين ايديهم كحم نضج
 في قدر ولا ياكلونه ولحم خبيث تن في قدر ياكلونه وهم الذين يتركون حلال ازواجهم ويطلبون الحرام
 ثم على رجل قد حمل حزمة عظيمة لا يستطيع حملها فتريد عليها وهو صاحب الامانات قد ضيعها ويريد غير باثم
 يقوم يقرض استهم وشفاهم بمقاريض من حديد تعود كما قرضت وهم خطباء الفتنة ثم على حجر صغير خرج
 منه نور عظيم فيريد ان يرجع فيه فلا يطيق وهو مثال الرجل يتكلم بالكلمة العظيمة ثم يندم عليها فلا يستطيع
 ردها ثم على داو طيب فيه ريح طيب وصوت هو صوت الجنة يطلب من الله ما وعد بها وعلى واوخلانه
 و جهنم وفي رواية ابى سعيد عند البيهقي انه راى ذلك حين صعود السماء الدنيا وفيه زيادة ثم يقوم بطونهم
 كما مثال البيوت فيها حيات يرمى من ظاهرها كلها بعض احد هم اخر وهم اكلة الربوا ويقوم لهم شافير
 كشافير الابل سيلعون جمر يخرج من اسفلهم وهم الذين اكلوا مال اليتامى ظلما ومربيا يعلقن بايديهن
 منسكبات على ارجلهن وهن الزواني ويقوم يقطع من جنوبهم اللحم فيمضفون وهم الغازون اللمازون
 ثم لما وصل الى بيت المقدس وجد الباب مفتوحا وفيه قصة لهرقل وبطريقه وربط البراق في الحلقة التي
 يربط الانبياء بها وادواهم وكانت تلك الحلقة قد اندث فخرتها جبرئيل باصبعه وصلى في البيت في
 مقدم المسجد حيث محراب عمر رضي الله عنه واتي هناك بارواح الانبياء وفيه قال ابراهيم لقد فضلكم محمد حين اتوا
 على الله كما لا اهتم وفي حديث النس فبعث له ادم فمن دونه فضلى بهم واهم تلك الليلة وفي رواية فقد
 تقدموا محمد ونبيل قدمه جبرئيل وصلى ركعتين لا غير فجاوه جبرئيل بانائمين احد هما خمر والاخر فيه
 لبن فاختر اللين في رواية البزار بثلثة اداني الثالث فيه غسل في حديث شدا بن اوس فصليت فاخذ
 من العطش ماشاء الله واتي بانائمين احد هما غسل والاخر فيه لبن فعلم ان المني بالاداني كان مرتين
 بينهما وعند السرة عند روية الانهار الاربعة وراى بعد الصلوة الحور العين في سرحة المسجد وجار في بعض الروايات

ان صلي بهم في السماء والله اعلم وفي رواية ابن اسحق لما فرغت مما كان بسبب المقدس اتى بالمعراج ولم ارقط
 شي احسن منه وهو الذي يمد اليه الميت عينه حين يختصر وفيه تعرج ارواح المؤمنين في رواية كعب فيه مرقة
 من ذهب مرقة من فضة وعن يمينه ملائكة وعن يساره ملائكة وموضعه جنة الفردوس وهو منضد وعند يمينه
 عنه اتى الى باب من ابواب السماء يقال له باب الحفظة عليه ملك يقال له اسمعيل تحت هذه اثنا عشر الف
 ملك فضرب جبرئيل ذلك الباب سال اهل السماء ولما اخبر بهم استبشروا لمجيبه وقالوا احربوا واهل فلنعم
 المبحي جاءه وقع في بعض الروايات انه راى في السماء الدنيا النيل الفرات اى عنصرهما وتخالف حديث مالك
 بن صعصعة فان فيه بعد ذكر سدرة المنتهى فاذا في اصلها اربعة انهار وجمع بان فبعها من تحت السدرة ومقرها
 في السماء الدنيا ومنها نزلان الى الارض وفي بعض الروايات فاذا هو بنهر اخر وراى هناك ادم ونسمة بينه
 اهل اليمن والشمال ضاحكا وبالكيا ثم اتى السماء الثانية راى عيسى ويحيى ابنا الخالة وفي الثالثة يوسف وفي الرابعة
 ادريس وفي الخامسة هارون وفي السادسة موسى وفي السابعة ابراهيم وخالف ابن شهاب مجس
 ابراهيم في السادسة وموسى في السابعة لفصل الكلام وثابت وقتادة اتفقا على الرواية الاولى ووافقهما
 يزيد بن ابى مالك بن انس ووافقهم ابو سعيد عن النبي صلعم ويؤيده ما وقع في حديث مالك بن صعصعة
 اظهره الى البيت المعمور ومن ايد الثانية بالهبوط اول شى على موسى ولومته في فرضية الصلوة وفي هذا المقام
 بكاء موسى وقوله ما كنت اظن ان احدا اكرم على الله منى زاد الاموى في رواية لو كان هذا وحده كان ^{عليه} لكن
 معادته وذكر يوسف بانه اعطى شطر الحسن وعند الطبراني فاذا انا برجل حسن ما خلق الله فضل الناس بالحسن
 كالقمر ليلة البدر على سائر الكواكب وانما اختص بروية هو لانه الانبياء دون غيرهم اشارة الى مشابهة حاله
 بحالهم فاول ما اتفق له الهجرة كخروج ادم من الجنة ثم عداوة اليهود وكيدهم بعباسي ويحيى ثم المعاملات مع
 اخوانه كيوست ثم بادريس في نصب العلوم والمعارف عليه والقار جوامع الكلم ورفعته الدرجات شيا فاشا ثم
 بهارون في رجوع محبة تومه اليه ثم بموسى من معالجة المنافقين واهل الله وابهال وصبره على اذاهم ثم
 بابراهيم في حجة الوداع واستناد ظهره الى البيت كونه اماما للناس ثم وصل الى سدرة المنتهى وانما سميت
 بالمنتهى لانتها الارواح والاعمال والحفظة اليها وتقبض من هناك قبضا كما ورد في رواية ابن مسعود
 راى عليها الوانها هي وفراشا من ذهب وملائكة كالاغربة فما احد من خلق الله يستطيع ان يفتها وراى في اهل
 السدرة انها ما اربعة ظاهران باطنان ثم رفع له البيت المعمور اى كوشف له يدخله سبعون الف ملك كل يوم

لما نسمة بينه وبين ادم وهو بنهر اخر وراى هناك ادم ونسمة بينه وبين اهل اليمن والشمال ضاحكا وبالكيا ثم اتى السماء الثانية راى عيسى ويحيى ابنا الخالة وفي الثالثة يوسف وفي الرابعة ادريس وفي الخامسة هارون وفي السادسة موسى وفي السابعة ابراهيم وخالف ابن شهاب مجس ابراهيم في السادسة وموسى في السابعة لفصل الكلام وثابت وقتادة اتفقا على الرواية الاولى ووافقهما يزيد بن ابى مالك بن انس ووافقهم ابو سعيد عن النبي صلعم ويؤيده ما وقع في حديث مالك بن صعصعة اظهره الى البيت المعمور ومن ايد الثانية بالهبوط اول شى على موسى ولومته في فرضية الصلوة وفي هذا المقام بكاء موسى وقوله ما كنت اظن ان احدا اكرم على الله منى زاد الاموى في رواية لو كان هذا وحده كان ^{عليه} لكن معادته وذكر يوسف بانه اعطى شطر الحسن وعند الطبراني فاذا انا برجل حسن ما خلق الله فضل الناس بالحسن كالقمر ليلة البدر على سائر الكواكب وانما اختص بروية هو لانه الانبياء دون غيرهم اشارة الى مشابهة حاله بحالهم فاول ما اتفق له الهجرة كخروج ادم من الجنة ثم عداوة اليهود وكيدهم بعباسي ويحيى ثم المعاملات مع اخوانه كيوست ثم بادريس في نصب العلوم والمعارف عليه والقار جوامع الكلم ورفعته الدرجات شيا فاشا ثم بهارون في رجوع محبة تومه اليه ثم بموسى من معالجة المنافقين واهل الله وابهال وصبره على اذاهم ثم بابراهيم في حجة الوداع واستناد ظهره الى البيت كونه اماما للناس ثم وصل الى سدرة المنتهى وانما سميت بالمنتهى لانتها الارواح والاعمال والحفظة اليها وتقبض من هناك قبضا كما ورد في رواية ابن مسعود راى عليها الوانها هي وفراشا من ذهب وملائكة كالاغربة فما احد من خلق الله يستطيع ان يفتها وراى في اهل السدرة انها ما اربعة ظاهران باطنان ثم رفع له البيت المعمور اى كوشف له يدخله سبعون الف ملك كل يوم

ثم لا يعودون وفي بعض الروايات بعد البلوغ الى سدرۃ المنتهى فاذا باثني شطرين شطرا
عليهم الثياب البيض كأنهم القرايس وشرط عليهم ثياب رند فدخلت البيب المعمور ودخل
معى اصحاب البيض وحجب الآخرون فصليت انا ومن معى في البيت المعمور وهذا عند البيهقي
عن ابى سعيد وفي رواية البخارى في الصلوة ثم ظهرت المستوى اسمع فيه صرف الاقلام
وفي رواية ابى ذر عن مسلم ثم ادخلت الجنة فاذا فيها جنات اللؤلؤ والمرجان الكواثر و
ستقبله جارية فقال لمن انت فقالت لزيد بن حارثة وفي الروايات الضعيفة
ان جبرئيل انتهى ووقف واستصحب رسول الله صلعم فاعتذر فقال لو دلوت انملة
لا حترقت وبعد ذلك اختلف الروايات ففي بعضها اجمال وقال ربح لي في النور رجاو
في بعضها تفصيل قال ثم اتيت برزخ اخضر التمتع بصري من نوره فحملت عليه فذكر
خرق الحجب السبعين من النور ونداء المنادي حين استوحش بلغة ابى بكر رض قف يا محمد
ان ربك يصلي ثم ذكر وصوله الى العرش حتى قال وهذا في صحيح البخارى اعنى قوله ثم دنى رب العزة
وفي رواية البخارى ثم دنى الجبار فتدلى فكان قاب قوسين او ادنى فادنى الى عبد وما ادنى
وهناك فرض عليه خمسون صلوة في اليوم والليالي وعطى خواتيم سورة البقرة وغفر لمن لا يشرك بالله
من امته المقدمات وقيل له لم يجرك فيما قادمي الم نشرح لك صدرك وقيل له ان الجنة حرام على
الانبياء حتى تدخل انت وعلى الامم حتى تدخل امتك في رواية ابى سعيد الخدرى عند البيهقي
ان الله تعالى قال له صلوة الله وسلامه عليه سل فقال انك اتخذت ابراهيم خليلا واعطيت
ملكاً عظيماً وكلمت موسى تكليماً واعطيت داود ملكاً عظيماً والنت له الحديد وسخرت له الجبال و
اعطيت سليمان ملكاً عظيماً وسخرت له الالنس والجن والشياطين وسخرت له الرياح واعطيت له كالاينجي
لاحد من بعده وعلمت عيسى التوراة والانجيل وجعلته يبرى الالكه والابرص ويحيى الموتى باذنك
واعذته من الشيطان الرجيم فلم يكن له عليه سبيل فقال ربه تعالى قد اتخذتك حبيباً فهو مكتوب
في التوراة حبيب الرحمن وارسلناك الى الناس كافة بشيرا ونذيراً وشرحت لك صدرك ووضعت
عنك وزرك ورفعت لك ذكرك فلا اذكر الا ذكرك معى وجعلت امتك خير امته اخرجت
للناس وجعلت امتك امته وسطا وجعلت امتك هم الاولون وهم الآخرون وجعلت من امتك

ع
روايات
غرائب

له جنازات جمع صفة وهي القبة الجمع

اقواما قلوبہم انا جہیم وجعلت اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا و اعطیتک سبعا من المثانی
 لم اعطہا نبیا قبلك و اعطیتک الکوثر و اعطیتک ثمانیۃ اہم الاسلام و الجہاد و الهجرة و الصلوۃ
 و الصدقة و صوم رمضان و الامر بالمعروف و النهی عن المنکر و جعلتک فاتحا و خاتما
 و روى انه لما رجع رسول اللہ صلعم لیلۃ اسرے بہ فكان بدمی طوی قال یا جبرئیل
 ان قومی لا یصدقونی قال یصدقک ابو بکر و هو الصدیق و روى ان رسول اللہ صلعم
 قال لقد رايتنی فی الحجر و قریش یسالنی عن اسراى فسالنی عن اشیا بیت المقدس
 لم اثبتہا فکرت کر بابا کر بت مثلہ قط قال فرفعہ اللہ لى النظر الیہ ما یسا لونی عن شئی الا
 انبأتم و روى ان المشرکین جاؤ الی الی بکر رضت الواہل لک فی صاحبک یرعم انه
 اسرے باللیلۃ الی بیت المقدس قال لقد قال قالوا نعم قال لمن کان قال فک
 لقد صدیق قالوا الصدقة انه ذهب الی بیت المقدس فی لیلۃ و جاہ قبل ان یصبح قال نعم
 انی لا صدقة بما ہوا بعد من ذلک اصدقه فی خبر السماء فی غزوة اوروحہ فبذلک سمی ابو بکر
 صدیق و فی القوم من قرأتی المسجد الاقصی فقالوا ہل تستطيع ان تنعت لنا المسجد قال نعم
 فذہبت النعت و النعت فما زلت النعت حتی اتبس علی قال فحی بالمسجد و انا النظر الیہ حتی وضع
 دون و اعقیل النعت المسجد و انا النظر الیہ فقال القوم فواللہ لقد اصاب ثم قالوا یا محمد اخبرنا
 عن غیر ما نخصم الیناہل نعت منها اشیا قال نعم مررت علی عیر بنی فلان وہی بالروح و جاہ و قدر
 اضلوا بعیر انہم فی طلبہ فی رحالہم قدح من ما انطشت فاخذتہ و شربتہ ثم وضعتہ کما کان
 فاسا لو ہم ہل وجدوا الماء فی القدح حین رجوا الیہ قالوا ہذہ آتہ قال و مررت بعیر بنی فلان
 و فلان راکیبان علی قعود بہما بدمی مررت بعیر بہما منی فرمی بفلان فانکسرت یدہ فاسا لو ہم عن
 ذلک قالوا ہذہ آتہ قالوا اخبرنا عن غیر منها نحن قال مررت بہا بالنعیم قالوا انما عدتہا و احالہا و ^{بیتہا}
 و من فیہا قال کنت فی شغل عن ذلک ثم مثلت لہ مکانہ بالبحر و بعدتہا و احالہا و بیتہا و من فیہا
 فقال نعم بیتہا کذا و کذا و فیہا فلان و فلان لیدہما جمل او مزاق علیہ غزرتان مخیطان تطلع علیکم
 عند طلوع الشمس قالوا ہذہ آتہ ثم خرجوا تشتدون نحو التیہ و ہم لقیولون و اللہ لقد قص محمد شینا
 و بیتہ حتی اتوا کذا و جلسوا علیہ فجلوا ینظرون حتی تطلع الشمس فیکذبونہ او قال قال منہم اللہ ہذہ اس

قد طلعت وقال آخر هذه والله لائل قد طلعت يقدرها بعير ومزاق فيها فلان فلان كما قال لهم
فلم يؤمنوا وقالوا ان هذا لا سحر بسين فقط

حال شجرة بيعة الرضوان

در بخارى بروايات متعدده از سعيد بن المسيب عن ربيعة آدروه وني بعض الروايات ان قال
لقد رايت الشجرة ثم انسيها فلم اعرفها وني بعضها فلما كان العام المقبل نسيها فلم اقدر عليها و
في بعض الروايات عن طارق بن عبد الرحمن انه قال انطلقت حاجا فمضرت بقوم يصلون
في مسجد الشجرة قلت لهم ما هذا المسجد قالوا هذه الشجرة حيث بايع رسول الله صلى الله عليه
واله وسلم بيعة الرضوان فاتيت سعيد بن المسيب فاخبرته فقال سعيد بن المسيب
اصحاب محمد لم يعرفوها وعرفتموها انتم وانتم اعلم وقال الشيخ ابن حجر في فتح الباري وانكار سعيد
بن المسيب على من زعم انه عرفها معتمدا على قول ابيه انهم لم يعرفوها في العام القابل لا يدل
على رفع معرفتها اصلا فقد رفع عند المصنف في البخارى في حديث جابر السابق قريبا قوله
لو كنت البصر اليوم لاريتكم سكان الشجرة فهذا يدل على انه كان يضبط موضعها ففيه دلالة على
انه كان يعرفها بعينها ثم قال وجدت عند ابن سعيد باسناد صحيح عن نافع عن عمر انه بلغه
ان قوما ياتون الشجرة فيصلون عندهم ثم امر بقطعها انتهى حال الشجرة اقول الذي
ينظروا من مجموع الروايات في امر الشجرة ان الشجرة غمت على الناس بعد وقوع البيعة
حكمت مخفية في ذلك ذكرته في فتح العزيز بالتفصيل ومجمله ان الله تعالى لما علق الرضا
بالبيعة تحت الشجرة في قوله تعالى لقد رضي الله عن المؤمنين اذ يبايعونك تحت الشجرة كان
مظنة ان سبق الى ذهن العوام ان لتلك الشجرة وضلا في تعلق الرضا فرغ الله تلك
الشجرة عن ابصارهم والقوم كانوا حديثي عهد بالجاهلية وعبادة الاصنام حتى قالوا يا رسول
صلى الله عليه وآله وسلم جعل لنا ذات انواط كما لهم ذات انواط فاجل ذكرها ثم لما عين
بعض الناس موضعها بالقياس والحس وكانت تلك الشجرة في الحقيقة غير ما امر الميراث
عمر رضي الله عنه بقطعها لان التبرك باثار الصالحين مذموم او غير محمود بل لان الجمل
والنفس في التبركات امر مذموم ولهذا يجب على الامام ان يعز من يحمل شعرا او شيا

من البرکات وینسب الی الرسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بلا سند ولا دلیل قال من بالقطع
انما کان لاجل ان عمر رضی اللہ عنہ کان یعلم ان الشجرة غمت عن الابصار وان هذه الشجرة لیست
ملک الشجرة اللتی من شانها ان تیرک بہا و قول جابر لو کنت ابصر الیوم لارتیکم مکان الشجرة
لا یدل الاعلیٰ انہ کان یضبط مکان الشجرة وهو لا یدل علی بقاء الشجرة بل یدل علی رفع مفتحا
فتامل و اعجب انہ کیف خفی ذلک علی مثل الشیخ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ و قال فی سفار الفہام
ان موضع الحدیثیہ هو الذی فیہ البیر المعروفة ببیر شمس بطریق جدۃ و الشجرة و الحدیثیہ لا یعرف
الآن ولیست بالموضع الذی یقال لہ الجدة فی طریق جدۃ لقرب ہذا الموضع من جدۃ
و بعدہ من مکہ و الحدیثیہ دونہ بکثیر و ہونی حد الحرم کما قال مالک او فی طرف الحرم
کما قال المساوردی او بعضہا فی الحل و بعضہا فی الحرم کما قال الشافعی و من قال ان
الشجرة كانت من الجنة فمنعناہ انہا رفعت الی الجنة کما ورد ما بین بیتی و منبری روضۃ
من ریاض الجنة و ورد ان البقیع و المعلاة ترعتان من ترع الجنة لے یجملان کذلک
یوم القیامۃ - فقط

سوال فرقة ناجیہ در حدیث شریف وارد شدہ متفرق امتی علی ثلاث و سبعین فرقة
کلہم فی النار الا واحدة قیل من ہم یا رسول اللہ قال الذین ہم علی ما انا علیہ و اصحابی
یعنی متفرق خواہ شد امت من یعنی امت اجابت من کہ کلمہ من خواندہ اند و نبوت مرا قبول
کردہ برہنفتاد و سہ فرقة ہمہ ہا در دوزخ اند مگر یک فرقة گفتہ شد کیستند انہا فرمودند انانکہ
ثابت و قائم اند برانچہ من بردہستم و اصحاب من بردہستند پس کیکہ اتباع حدیث پیغمبر و
پیروی جماعت صحابہ آئین و شیوہ او باشد ناجیہ ہمان است و ظاہر نیست کہ این معنی بجز
اہل سنت و جماعت دیگرے را نیست زیرا کہ سنت متابعت حدیث است و جماعت پیروی
جماعت صحابہ و گاہے اشکالے بخاطر میرسد کہ اہل سنت تجویز عذاب بر صفائرو کہ بائرمی نمایند
پس باوجود این مذہب دخول نار را چون رواد استند و فرقة ناجیہ چگونه باشند و از وعید
فی النار چگونه برآیند۔

جواب تجویز دخول نار بترک مقتضای عمل و عقیدہ این فرقة مینمایند و باوجود قیام

پس فرقہ ہائے ضالہ را دخول نار بنا بر اعتقادات ایشانست که علامت بطلانست و بعض
 مردم این فرقہ ناجیہ را کہ خوف عذاب است بنا بر عمل بہ مخالف اعتقاد خود است و ہمین
 دلیل حقیقت مذہب است اگرچہ امید وارست بشمول شفاعت و حصول کمی عذاب فقط
 ورود فی الحدیث شہران لاینقصان رمضان و ذوالحجہ - شرح تاویل مے کنند کہ مراد نقصان
 ثواب است و این توجیہ در رمضان راست مے آید کہ ماہ کامل باشد یا ناقص در
 ثواب صوم تمام ماہ نقصانے نیست و در ذی الحجہ راست مے آید کہ شعائر و مناسک
 حج تا آخر ایام تشریق است و تا آخر ماہ بیح عداقت نیست ناقص باشد یا کامل و این حدیث
 در کلبی بطریق متعدده وارد است و الفاظ آن مصرح است نہ آنکہ مراد عدم نقصان ایام
 شہر است **جواب** قولہ شہران لاینقصان اکثر ہم علی انہما لاینقصان معافی عدو الایام
 وقیل لاینقصان فی الاجر و الثواب اما رمضان فظاہر و اما ذوالحجہ فباعتبار انہ من شہر
 الحج و من الا شہر المحرم و العمل بتضاعف فیہا فہذا الاجر تیکامل عند نقصان العدو ایضا و
 قیل صورتہ ان لا یظہر الہلال فی اول ذی الحجہ فمضی یوم او یومان منہ ولا یعلم الحاج
 انہ من ذی الحجہ فلا یشتغلوا بالاحرام او صوم العشر لمن یعتادہ فیتفق ثبوت الہلال
 یوم الترویۃ او یوم عرفہ فتکامل الایام کلہا محسوبہ باعتبار الاجر انست شرح این حدیث
 اما روایات کلبی را بجهت آنکہ رواۃ کثیر الادہام اند و ہمیدہ خود را شنیدہ می انگارند چندان
 اعتبارے نیست -

شہر لاینقصان

کلبی

کلبی

ف در شرح حدیث ثلثہ یوتون اجرہم مرتین رجل امن بنیہ و آمن بجمہ الخ و فی بعض
 الروایات رجل من اہل الکتاب آمن بنیہ شرح حدیث شیخے اضطراب نمودہ اند و متاخرین
 ایشان مثل عبد الرؤف مناوی و دیگر محققین بہین را اختیار نمودہ اند کہ مراد خاص نصرانیان اند
 زیرا کہ دین یہودیت و دیگر ادیان بدین حضرت عیسیٰ علیہ السلام منسوخ شدہ و انکار نبوت
 حضرت عیسیٰ کفر است پس دین منسوخ کہ در حالت کفر بران عمل کردہ باشد چہ قسم مستوجب
 اجر و ثواب گردو و این فقیر در تحت آیت اولئک یوتون اجرہم مرتین تحقیق نفیس نوشتہ
 کہ این وقت نقل آن سبب و در افتادن مسودات متعذر است مجملش آنکہ الاولی التمیم

بعموم الروایات الواردة فی ذلك بل النص القرآنی ایضا علی العموم وهو قوله الذین اتینهم
 الكتاب من قبله هم به یؤمنون واذ اتی علیهم الخ لکن الایمان بمحمد صلی الله علیه وآله وسلم یتلزم
 الایمان بعیسی علیه السلام فالایمان اللاحق بعیسی علیه السلام جعل ماحیا للكفر السابق به کما
 ان الایمان اللاحق بمحمد صلی الله علیه وآله وسلم جعل ماحیا للكفر السابق به فاعتبرت طاعته
 واستوجب الثواب والاجر علیها بدل علی ذلك دلالة بنیة ان من آمن من النصاری مثلاً
 بمحمد صلی الله علیه وآله وسلم بعد طول عمره بالكفر والانکار بل بعد قتاله مع المسلمین حکمه
 انه یوتی الاجر مرتین وبعینة ایمانه بنیة مع الکفر بنیة ولسر فی ذلك ان الایمان بكل واحد
 من الانبیاء له اثر فی تطهیر الباطن وتکمیل النفس لکن لم یظهر ذلك الاثر لقیام معارضة وهو
 الکفر بغيره من انبیاء الله تعالی فلما زال المعارض ظهر اثره ولهذا السر شواهد لا تحصى من الامور
 الطبيعية والصناعیة و غیرها فی المحسوسات وبالجملة فالیهودی اذا اسلم و صح ایمانه بمحمد
 صلی الله علیه وآله وسلم فقد صح ایمانه بعیسی علیه السلام و جمیع الانبیاء ایضا دفعة واحدة
 و جازان یوثر فی الایمان مع الایمان السابق کما حصل بموسی علیه السلام مثلاً فیجعل اجره
 مضاعفاً بمقابلة الایمانین فحاله مثل حال النصرانی عند التامل بلا تفادة کفر الیهود والنصاری
 و آنچه مر قوم بود که کفر تمام یهود بعد از بعثت حضرت عیسی علیه السلام خصوصاً احبار و
 رهبانین محل تعجب است مهربان من بحیرار اهب نصرانی بود یهودی نبود و احبار یهود که
 در مدینه بحکم تبع سکونت وزیندوران وقت مقدم بر زمان حضرت عیسی بودند آمدیم بر کعب
 احبار و عبد الله بن سلام و غیرهما پس بعد از معرفت وجوه ضلالت و اسباب آن که
 بتفصیل در تفسیر فتح العزیز و غیره من الکتب مذکور و مسطور اند هیچ استعلا باقی نیمانند مجمل آنکه
 گاهی سبب ضلالت تلقی فاسد میباشد و این سبب عام است علما و خواص را نیز واقع می شود
 معنی تلقی فاسد آنکه بجهت شهرت امری کالقول بزندقه عیسی علیه السلام که در یهود مشهور بود
 حق واقعی در ذهن این عالم کسوت بطلان می پوشد و هرگز التفات بوجه مخالفه آن مشهور نمی نماید
 والا استعداد آن دارد که اگر توجه و التفات بوجه مخالفه آن مشهور نماید حق را در یاد مثالش آنکه
 درین زمان در اقصای بلدان ایران زمین که اختلاطی با هندت ندارند صبیان نسوان ایشان هر چند

علم کتب خود بوجه اتم داشته باشند نام شچین و حضرت عثمان مثل نام فرعون با مان و حق ایشان عنوان
 نمرود طغیان گردیده هرگز مناقب و مدائح ایشان نشنیده اند و جز ایذا اهل بیت و غضب و ظلم حلیه
 دیگر و صفت عنوانی ایشان در ذہن آن مردم نمانده پس با وجود استعداد و درک حق توجہ و التفات
 به لغتیش احوال ایشان ندارند و ہمین بود حالت اجبار یہود کہ ہرگز ملتفت نہ گذر حضرت مسیح نبودند
 بچہ استلاء مد رکہ ایشان از مغفرت و چون توجہ التفات نباشد بدیہیات را نتوان دریافت چہ جائے
 نظریات و حد این بی التفاتی این ہم شد کہ اتباع حضرت مسیح غیر از کلمات زندقہ و الحاد و مبالغہ و طراد
 و القول بالتثلیث از حال حضرت مسیح بیچ مذکور نمی کردند و سماع این خرافات زیادہ تر موجب تنفر
 ایشان گردیدہ بود چون پیغمبر آخر زمان بسوٹا شد و نوبت از بر ہان بعیان رسید و از سماع تروت
 انجامید و حجابے دیگر در میان نماند ایشان را ایمان بہر دو بزرگوار معاً حاصل گشت و کمال علم
 ایشان در نیجا ظہور نمود و ہذا المعنی احد المقاصد من قولہ علیہ السلام انی اولی الناس لعیسی بن مریم بلکہ
 این متعاکس است چون آن پیغمبر آخر الزمان را دیر خواهد گذشت و مردم را در حقیقت امر ایشان بچہت
 غلبہ مخالفان ملت شکوک و شبہات راہ خواهد یافت خصوصاً بوجود حال لعین بار حضرت عیسی ہم
 این معنی را بروایت عیانی خود تمسیم و تکمیل خواهد فرمود و اخرج ابن مندۃ بسند ضعیف عن ابن عباس
 رضی اللہ عنہما ان ابا بکر الصدیق رضی اللہ عنہ صحب النبی صلی اللہ علیہ وسلم و ہوا بن ثمان عشرۃ
 سنۃ و لنبی ابن عشرین سنۃ و ہما یریدان الشام فی تجارۃ حتی نزل منزلاً فیہ سدرۃ فقعدنی ظلہا
 و ذہب ابو بکر الی راہب یقال لہ بحیر اوسالہ عن اشیا فقال لہ من الرجل الذی فی ظل الشجرۃ قال
 محمد بن عبد اللہ بن عبد المطلب قال ہذا و اللہ بنی ما استظل تحت ظلہا بعد عیسی الامجد صلی اللہ علیہ آلہ
 وسلم انتہی اقال الحافظ ابن حجر و ہذہ سفرہ اخری بعد سفرہ مع الی طالب کذا فی الاصابۃ و اولاد اجبار
 یہود کہ در مدینہ سکونت داشتند و آن بچہ بعد مکانی از حال حضرت مسیح کما ینبغی مطلع نشدند و دوم
 دعوت حضرت مسیح خاص بود بین اسرائیل شام سوم اختلاط مشرکین ایشانرا موجب اشتراک
 شدہ بود الی غیر ذلک من الاسباب و حدیث لولاک لما خلقت الافلاک در بیچ کتاب بنظر نیایدہ فقط
 در بیان استبرائے بیشتر شد و فقہاء در باب استبراء ما خود از ہمان حدیث عذاب
 القبۃ است کہ اما احد ہما فکان لا یتبرأ من بولہ و الاستبراء طلب البراءۃ من الشئ و طلب البراءۃ

من البول فرض اذ لا عقاب على ترك غير الفرض واستبرأ به كرس ودقت مناسب حال من كرس
 و آذقت است ولهذا قال الحسن البصرى رضى الله عنه لا يسئل عن حال الصحابة و انهم كانوا يتكفون
 في الاستنجاء عن البراز بالاحجار انهم كانوا يعبرون بعرا و انتم تملطون ثلطا و انك تمارك و اراهم
 ميگویند از باب سبالغات و تفيقات اين فرقه ظاهر بن است لا يعبا به و در بخارى و شروح
 آن ثابت است که ابو موسی اشعري بجهت استماع حديث عذاب القبر در بول تشد بسیار ميکند
 حتى انه كان يدخل اصيله في القارورة و يبول فيها مخافة ان يصيبه رشاش من البول فانكر عليه
 حذيفة رضى الله عنه و قال رایت رسول الله صلى الله عليه وسلم اتى سباطة قوم فبال قائما و لا تشك
 ان البول قائما منطنة اصابت الرشاش و الذمى دل عليه التجربة ان البول يترشح من عند المثانة
 كلما يوقع في الاستبراء فهو كاللبن في الصرع كلما حلب و ردا اذا ترك فزه فقط

سوال در مشکوة وارد است که نبی رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن عشر منها ان يجعل
 الرجل اسفل ثيابه حريرا متبادرا زين لفظ أنتست که لباس حرير اگر متصل بدن نباشد مثل آن که بر
 حرير باشد و استر پارچه پنبه مکروه نباشد و في الدر المختار يحرم لبس الحرير ولو بجائل على الصحيح و عن الاعم
 انما يحرم اذا مس الجلد قال في الغنية و هي رخصة عظيمة في موضع عمت به البلوى -

جواب قوله نبی ان يجعل الرجل اسفل ثيابه حريرا مثل الاعم از زين لفظ متبادر منى شو و که
 اگر بره حرير باشد و استر قطن لبس آن حلال است زیرا که قاعدة اصول است که التقييد بالوصف
 انما يدل على انتفاء الحكم عند انتفاء ذلك الوصف اذا لم يكن ذلك الوصف خرج مخرج العادة و ايضا
 اذا لم يكن ضد ذلك الوصف اولى بالحكم منه و ههنا كلا الشرطين منتفیان اما الاول فلان عادة
 الاعم كانت جارية بلبس الحرير في اسفل الثياب لتحصيل نعومة البدن فنبه عن ذلك و اما
 الثاني فلان لبس الحرير فوق الثياب اولى بالنهي لاجل الشهرة و ظهور البرق و اللعان فالنهي
 عن الاسفل يدل على النهي عن الاعلى بدلالة النص كما يدل حرمة التافيف على حرمة الضرب و در مختار

نيز يمين نذوب را تصحيح نموده حيث قال ولو بجائل على الصحيح فلا عبرة بالرواية النادرة الاخرى فقط
 قوله في الحديث ان المؤمن لا يتجنب نجس وقع جواب القول ابى هريرة حين تجنب عن صحبة رسول
 صلى الله عليه وسلم و كان جنباً فاعتسل و رجع الى المسجد الشريف و سأل عن وجه ذهابه قال يا رسول الله

کنت جنبا فکرہت لان اجالسک فالمراد نفی النجاستہ اللتی تمنع الاختلاط و الکلام و الصحبہ و المعنی ان
 المؤمن لصحة اعتقاده و حسن اعماله و طیب اخلاقه و لو کان جنبا لایہجر فی الصحبہ بخلاف الکافر فانہ لایصاحب
 و لایجالس بل منعی ان لایتمر انواراً یا داماً واقع فی حدیث عامم بن ثابت فی غزوة الرجیع انه عاہد
 اللہ تعالیٰ ان لایسہ المشرک فحیت جسده بالذنا بیری عن الشہادۃ فذاک من کمال تورعہ او من عہدہ
 الذمی ہو کالنذر اللازم فی حقہ و لو کان المراد نفی النجاستہ مطلقاً عن المؤمن لما صح لان المؤمن یحیث
 و یجنب و یحب علیہ الوضوء و الغسل و یمسح علیہ الصلوۃ و القرآن و دخول المسجد و لما کانت النجاستہ المنفیۃ مخصصۃ
 ببعض انواعها فحکم المفہوم ان ثبت ہذا النوع من النجاستہ للمشرکین لا غیرہا و لا مطلقاً و باجملہ قد تواتر عن النبی
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و الصحابة اختلاطہم مع المشرکین و مصافحتہم و مجالستہم و سہم و اکل ما یدیم من
 الاطعمۃ و الثمار و لبس منسوجاتہم کیف و قد لبس النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جبۃ شامیۃ و اہل الشام اذا
 کانوا کفار النعم لو علم ظنا و یقیناً ان بعض فرقوم لایتجشون عن النجاسات کالہنود و عن احتار البقر و الالکریز
 عن الخمر و الخنزیر و حریم مواکلتہم و الشرب فی اداہم من غیر غسل فقط

سوال و رد فی شرح الصدر و در حدیث لایتمین احکم الموت الا ان شق بعلمہ تبادر ازین کلام آنست کہ این
 جواز ثناء موت در صورت وثوق بعمل تعلیق محال است چنانکہ در قول او تعالیٰ فانفذوا لا تغفون الا بسطان
 یعنی مدار قبول عمل بر اخلاص است و نجات از وثاق عجب دریا کہ مناط اخلاص است و شوار پس وثوق بعمل
 محال باشد و تمنی موت ممنوع و بعض علماء از زمان می فہمند کہ تعلیق بمحال نیست و وثوق بعمل ممکن و درین
 تمنی موت جائز جواب در حدیث لایتمین احکم الموت الا ان شق بعلمہ ظاہر اہمین معنی است کہ فرقوم
 فرمودہ اند یعنی از قبیل تعلیق بالمحال است بسبب دلیل اول آنکہ این روایت در غیر صحیح وارد است و
 روایت عموم نہی در صحیح قالعموم اولیٰ فیحجب عمل ہذہ الروایات علی التعلیق بالمحال جمعا بین الہدیلین ہما
 ممکن دو قسم آنکہ عموم نہی را در روایات صحیح معلل نمودہ اند بعلت عامہ کہ الوثوق را نیز شامل است و احکم
 لمعلل بالعلۃ العامۃ فی کلام الشارع لایجوز تخصیصہ و روایت تعلیل نیست لایتمین احکم الموت لضر
 ینزل بہ اما سینا فلعلہ ان تیوب و اما محنت فلعلہ ان یزود احسانا و لا شہتہ ان الوثائق بعمل لایکون الا
 محنا و علۃ نہی للمحسن ہو تقویت الامکان من الازدیاد و ہی موجود فی حق الوثائق فیکون نہی عامالہ لظہیر
 آری اگر علت نہی ترودنی بالعار الموت یشد وثوق بعمل ازان علت می بہار و حالانکہ علت نہی تقویت

از یاد است هتوک بل هیچ فائده نمیکند فتعین حمل الکلام علی التعلیق بالاحمال سوم آنکه هر چند وثوق بعمل محال عقلی نیست اما در محال عادی بودن او شبهه نیست کما لا یخفی و علی تقدیر تسلیم محال شرعی نیز هست لقوله علیه الصلوة والسلام لا یجی احدکم علیه قائلوا و لا انت یا رسول الله قال و لا انا الا ان یتخذه فی المدبر حیمه و قال الحسن البصری ما یخاف النفاق به الامومن و لا یأمنه الا منافق کذا فی تعلیقات البخاری قاصد بسیار مستعجل بود لهذا تفصیله که در خاطر بود ممکن نشد فقط

این ترجمه آن حدیث است که جناب مولانا شاه عبدالعزیز صاحب قدس سره در وفات رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در وعظ می فرمودند

آورده است بخاری در تاریخ خود از عمار گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم هر آئینه خدا تعالی را فرشته ایست داده است او را حق تعالی استماع از خلایق استاده است بر قبر من نیست کسیکه درود میفرستد مگر میرساند مراد نزد احمد و نسائی هر آئینه خدای را فرشتگانند سیر کنندگان در زمین میرسانند مراد از امت سلام را و بتواتر رسیده این معنی شنیده سعید بن المسیب اذان از قبر شریف در روزه های حرمه و آورده است عمارت و این سعد زندگی من بهتر است شمارا و وفات من هم بهتر است شمارا پیش کرده میشود بر من علمها شما پس آنچه باشد از عمل نیک ستایش میکنم خدا را بران و آنچه باشد از بدی مغفرت میخواهم از خدا برای شما و هرگاه بیمار شد ابو بکر صدیق رضی الله عنه وصیت کرد که ببرد جنازه مرا سوی قبر نبی صلی الله علیه و آله وسلم و اذن طلبید و گفته شود این ابو بکر است اذن میطلبید برای دفن نزد تو یا رسول الله پس اگر اذن شود بهتر و اگر نه باز گردانید مرا سوی بقیع پس کردند پس آواز داده شدند که داخل شوید گرامی کرده شده است کرده است این را خطیب و روایت کرد این را ابن عساکر از علی کرم الله وجهه گفت هرگاه که حاضر شد ابو بکر صدیق را وفات نبشاند مراد سر خود و گفت مرا یا علی وقتیکه من بمیرم پس غسل ده مرا بکنی که غسل داده بدن رسول خدا است صلی الله علیه و آله وسلم و بمیری مرا بسوی خانه که در آن رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم و ذکر کرد و قصه طلب اذن سابق تا آنکه گفت علی کرم الله وجهه بودم من اول کسی که پیشی کردند بسوی دروازه پس شنیدم گویند و را که میگویی داخل کنید محبوب بسوی محبوب پس هر آئینه جیب بسوی جیب اشتیاق دارد و هرگاه که واقع شد محط گفت عائشه رضی الله عنها با کثافت

سورانی بسوی آسمان محاذی قبر رسول صلی الله علیه وآله وسلم پس کردند پس ببارید آسمان و در شد خط فقط
 سوال سیوطی در شرح الصدور حدیثی در آورده که ابن عباس آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم دید
 که با مردی کلام میکرد پس ازان پرسید که یا رسول الله آن مرد کدام کس بود فرمود تو او را دیدی گفت
 آری فرمود صلی الله علیه وآله وسلم وی جبرئیل بود و تو نا بینا خواهی شد در اینجا بخاطر رسد که بسیار صحابه جبرئیل
 را دیدند چنانکه در حدیث سوال اسلام و ایمان و احسان مذکور است و نا بینا نشدند تخصیص ابن عباس
 رضی الله عنه صیبت جواب قصه ابن عباس که از شرح الصدور منقول فرموده اند صحیح است و تمام قصه
 آنچه در کتب مفصل است نیست که اندر آری رجلا مع انبی صلی الله علیه وآله وسلم فلم یعرفه فقال انبی صلی الله
 علیه وآله وسلم عنه فقال له انبی صلی الله علیه وآله وسلم ارا یتة فقال نعم قال ذاک جبرئیل و انک ستفقد
 بصرک فعمی بعد ذلک فی آخر عمره و کان یقول فی ذلک ان یاخذ الله من عینی نورهما ففی لسانی و قلبی
 منهما نور و قلبی ذکی و عقلی غیر ذی دخل فی فنی صادم کالسيف ما ثور کذا فی الاستیعاب علماء اور توجیه این تعلیل
 اختلاف است بعضی گفته اند که دیدن جبرئیل در وقت آوردن وحی موجب فقدان بصر است زیرا که
 لمعان سجات وحی موجب انفار بصر است مگر آنکه برکت عنایت مصطفوی در آخر عمر اتفاق افتاد و فی الفور
 و دیگر آن که جبرئیل را دیده اند در وقت نزول وحی ندیده اند بلکه گاهی بصورت اعرابی سائل و گاهی بصورت
 وحیه کلبی که بجهت مشورت غزوه بنی قریظ آمده بود دیده اند و بعضی دیگر گفته اند که این تعلیل عام نبود بلکه خاص
 بود در حق ابن عباس زیرا که او در آنوقت صغیر سن بود تحمل دیدن امور غیبیه نمیتوانست ناچار صدمه شدید باد
 رسید تا وقتیکه قوت سن معارض آن صدمه بود بنیای ماند و در وقتیکه کبر سن شد و قوت انحطاط پذیرفت
 آن صدمه تاثیر نمود و بعضی دیگر گفته اند که وجه نا بینا شدن ابن عباس بیدین جبرئیل آن بود که ایشان در
 آخر عمر چشم خود را از محسوسات ظاهرنه بند کنند و بیدین صور خیالی و اعیان مثالی علمیه مشغول شوند تا در
 برزخ رویت آن غالب تر گردد همین قسم اقاویل از سلف منقول است فقط

ف در عقیده اهل سنت که الصحابة کلهم عدول بارها بحضور حضرت ولی نعمت مرحوم قدس الله سره
 بحث و تفتیش واقع شده بود آخر با همین منقح شد که معنی عدالت اینجا بمعنی متعارف نیست بلکه عدالت در
 روایت حدیث مراد است لا غیر و حقیقتها التجنب عن تعدد الکذب فی الروایة و الاخراف فیها و لقد تجعنا سیرة
 الصحابة کلهم حتی من دخل منهم فی الفتنة و المشاجرات فوجدناهم یعتقدون الکذب علی النبی صلی الله علیه وآله وسلم

اشد الذنب ويكثر زود عن غايته الاحترار كما لا يخفى على اهل السير والدليل على ذلك ان هذه العقيدة لا توجد
منها اثر في كتب العقائد القديمة ولا كتب الكلام وانما ذكرها المحدثون في اصول الحديث في بيان تعديل
طبقات الرواة وانما نقلوا هذه العقيدة من تلك الكتب في كتب العقائد وانما نقل ذلك من خلط منهم في
الحديث او الكلام من غير تحقق ولا شبهة ان العدالة التي تتعلق غرض الاصولي بها هي العدالة في الرواية
بمعنى التجنب عن تعدد الكذب والاختلاف في النقل لا غير وعلى هذا فلا اشكال في هذه الكليمة اصلاً والله اعلم
قال سلم صاحب الصحيح حدثنا قتيبة بن سعيد ومحمد بن بشر وتقارباني اللفظة قالانا حاتم وهو ابن سميل
عن بكير بن ييار عن عامر بن سعد بن ابي وقاص عن ابيه قال امير معاوية بن ابي سفيان سعد انفا
ما منعك ان تسب ابا تراب قال اما ذكرت ثلاثا قالهن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فلن اسب
لان تكون لي واحدة ههنا اسب الى من حمى النعم سمعت رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم يقول له وقد
خلفه في بعض مغازيه فقال له على رضي الله عنه يا رسول الله خلفتني مع النساء والصبيا فقال له رسول
صلى الله عليه وآله وسلم اما ترى ان تكون سني بمنزلة يارون من موسى الا انه لا نبوة بعدي وسمعت
يقول يوم خيبر لا عطين الراية رجلا يحب الله ورسوله فقال فقطا ولنا بها فقال ادعوا الى عليا فاتي به انصق
في عينه ودفع الراية اليه ففتح الله عليه ولما نزلت هذه الآية ندع ابنا رنا وابناكم دعار رسول الله صلى الله عليه
واله وسلم عليا وفاطمة وحسنا وحسينا فقال اللهم هؤلاء اهل بيتي فقط قال النودمي في شرح قوله ان معاوية
قال سعد بن ابي وقاص ما منعك ان تسب ابا تراب قال العلماء الاحاديث الواردة التي في ظاهرها
دخل على اصحابه يجب تاويلها قالوا ولا يقع في روايات الثقات الا ما يمكن تاويله فنقول معاوية هذا ليس له
تصريح بانه امر سعد بسبه وانما سلكه عن السبب المانع للسب كما يقول اهل التمسك منه تورعاً وخوفاً
او غير ذلك فان كان تورعاً واجلالاً فانت مصيب حسن وان كان غير ذلك فله جواب آخر لعل سعد قد
كان في طائفة فليتم سبهم وعجز عن الاكثار فساله هذا السؤال قالوا ويحتمل تاويلاً آخر ومعناه ما منعك ان
يخبطه في رايه واجتهاده وتظهر للناس حسن رأينا واجتهادنا وانه اخطأ ودرج صحيح ترمذي نيزاين حديث
هست ليكن باختصار فقط

من المدارك سوالات حضرت مرتضى على كرم الله وجهه در مدارك و دیگر بعضی از تفاسیر مذکور است
و در منشور نیز موجود است اما طریق صحیح ندارد و علی فرض الصحة معنی این کلام اینست که ولایت

چون توبہ بد نیز حق است و وجه تخصیص آنست که مردم بسیار در ابتدا التقاد و خلافت آنجناب
شبهات و شکوک بهم رسانیدند و منکر شدند و تخصیص بالظرف او الشرط انما یدل علی عدم الحکم عند
عدم الظرف او الشرط اذا لم یکن فائده اخری فی تخصیص سوی حصر الحکم و اما اذا کان هناك فائده اخری
فلا یدل علی عدم الحکم عند عدمه كما هو المقرر عند الاصولیین و چون در خلافت خلفاء ثلاثه در آن عصر کسی
شک و شبهه نکرد و حقیقت آن مختلف فیہ نشد حاجت به بیان نداشت و ایضاً لایزالان بالمفهوم المعنی
انما یصح اذا لم یعارضه منطوق و الدلائل الدالة علی صحیح خلافة الخلفاء الثلاثه منطوقات بل نصوص صریحہ لایزالان
بذل المفهوم۔ الروایة المنقولة عن المدارک تحت قوله تعالی و لا ان تنکحوا ازواجہ من بعدہ ابداً مشہورہ فی التفاسیر
و لها طرق متعدده یقوی بعضها بعضاً فیقرئ بذلك الی درجۃ الحسن و قد تسکب بہا العلامة الجلی فی کتاب منہج
الحق للطعن فی طلحة بن عبید التدر و قد اجاب عنہ صاحب الباطل باجوبہ شتی ثم رد ہا صاحب
احقاق الحق بما عنده و لیس یحضر فی الآن تلك التطویلات و من عجیب ما اجاب بہ بعض اہل السنۃ
ان القائل لیس ہو طلحة بن عبید العدا احد العشرة المبشرۃ بل ہو طلحة اخر من نبی عبد الدار و کان من سناین
و حمل قوله بنات عمنا علی مجرد المشاركة فی القریشیة کما فی قوله تعالی و بنات عمک و بنات عماتک و بنات
خالک و بنات خالاتک فان العرب کثیرا ما یقولون ہی ائبۃ عمہ و ہو ابن عمہ عند المشاركة فی الجدة الاعلی
و لکن الجواب الصحیح ان طلحة بن عبید اللہ لما قال ہذا القول لم یطلع علی کون حکم الحجاب نازل من عند اللہ
بل رأى ذلك ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فعلہ بمشورۃ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ فانه کان مجسداً فی
فہمک ثم لما اطلع علی کونہ منزلاً من عند اللہ ندیم و استغفر فقط لظعن عنہ من جہۃ مخالفتہ القرآن و اما الطعن
علیہ من جہۃ قوله لیس مات فلان لازوجن فلان فان صح ہذا التصریح منہ فلا استبعاد فی ذلك ایضاً لانہم
کانوا معتادین بکلیح ازواج الاقارب بعد موتہم و لم یطلع علی حرمتہ ازواج النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
و انہن اہبات المؤمنین کما لا استبعاد فی عرض علی رضی اللہ عنہ ائبۃ حمزۃ رضی اللہ عنہ علی النبی صلی
علیہ وآلہ وسلم مع انہا بنت اخیہ من الرضاۃ لان حمزۃ ایضاً من رضعا و ثویبہ جاریۃ ابی لہب کالبنی
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و تحقق ان المرودۃ و الآداب مختلف باختلاف العادات و البلدان و الاعصار و
الازمان فما یکون خلاف مرودۃ فی وقت و عند شخص لا یکون كذلك فی وقت آخر و عند شخص آخر
و قبل العلم بالمسائل الشرعیۃ و نزول الاحکام لا مجال للطعن علی احد کيف و روی عن النبی صلی اللہ

علیه وسلم لما رأی یوم احد عمه حمزة وقد مثل به المشركون لوان السدا کفی منهم لاقتلن منهم سبعین فنزلت
 وان عاقبتهم فاقبوا بمثل ما عوقبتهم به ولئن صبرتم فهو خیر للصابرین قال الشيخ ابن حجر العسقلانی فی
 الفتح الباری فی شرح کتاب المغازی وفی قهقهة اهل بجران من القواعد الشرعیة مباہلة المخالف اذا صر
 بعد ظهور الحجۃ والیہ ذہب الاوزاعی ووقع بجماعة من العلماء وماعرف بالترجہ ان من باہل وکان مبطل
 لا یضی علیہ سنة فلم یقیم بعد ہا غیر شہرین انتہی و لکن علی القواعد الفقہیة فیہ بحث لان مباہلة النبی صلی
 اللہ علیہ وآلہ وسلم لو وقعت لکان من معجزاتہ واما الیوم بعد النقطاع زمان المعجزات فمنعہ الحق من اہل
 انما یكون بالحجۃ والبرہان والاخری ذلک فی مثل اثبات السرقة وفصل الخصومات الدنیویة ایضاً ولم
 یقل بہ احد وعلل الشیخ لذلک قال بعد ظهور الحجۃ قصہ سالم مولی ابی حذیفہ صحیح است اما متروک العمل
 بالظاہر است در بخاری و مسلم موجود است کہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا بہمین قصہ تمسک کردہ
 رضاعہ کبیر را نیز از محرمات نکاح یشمر دند و سایر اجہات مومنین بدین انکار میگردند و تمسک بحديث
 لا رضاع بعد نظام میگردند و صحابہ دیگر بہین را می پسندیدند و قصہ سالم از مخصوصات او یشمر دند۔
 سوال در حدیث من حسن اسلام المرأتہ کہ مالا یعنیہ ترجمہ مشکوٰۃ تقاضا میکند کہ ضمیر مرفوع متمکن در
 یعنی راجع بمرأست و ضمیر منصوب موصول راجع بہ ماد کلام ملا علی قاری اقتضای عکس آن میکند
 جواب درین حدیث ہر دو وجہ میتواند شد لیکن اظہر و قریب بفہم وجہ ثانی است کہ ملا علی قاری
 نوشتہ اما این قدر است کہ عنی یعنی بمعنی سو و دادن و بکار آمدن در لفظ قدیم مستعمل نشدہ بلکہ بمعنی
 قصد و ارادہ و اہتمام مستعمل است پس ترجمہ شیخ عبدالحق من حیث اللغۃ اقولیت گوید و از فہم است
 و ترجمہ ملا علی قاری محتاج ارتکاب مجاز است و نیز عنایت و اسناد آن بسوی افعال اقوال در
 زمان قدیم راجح نبود جواب دیگر اختلاف کہ در تفسیر این حدیث کہ شیخ عبدالحق ضمیر مرفوع را
 بمرء و منصوب را بہ موصول راجع نمودہ و ملا علی قاری بعکس آن مبنی بر تفسیر لفظ یعنی باید داشت اگر
 مشتق از عنایت بمعنی قصد باشد توجیہ شیخ عبدالحق اقرب بعصواب است کہ قاصد شخص می باشد فعل
 و اگر بمعنی نفع باشد بطریق تجوز در مصدر یا مشتق از عنی یعنی عناء متعدی یعنی در رنج و ہم انداختن بمعنی ہم
 شیخ علی قاری راجح است کہ نافع فعل است شخص را نہ بالعکس اما اقرب از روی معنی وجہ اخیر است
 بسہ وجہ۔ اول آنکہ ملاہی غیر مہمہ و غیر نافعہ البتہ مقصود میشود پس لا یقصدہ را تخصیص باید کرد

ای لایقصد و منفعت و لایقصد و بطریق الایهام و مقصود از تہی این چنین افعال اندہ مانند نکست
 زمین در وقت فکر و مانند آن اگر گویند کہ پس تخصیص نفع نیز باید کرد کہ سکون خاطر و کسب سرور نیز
 نفع است کہ نفع آن غیر معتد بہ می باشد و قصد آن غیر معتد بہ منی باشد بلکہ تصدق مال و تداعی
 احباب و ترک اشغال دینی۔ وجہ دوم آنکہ شیخ عبدالحق در شرح عربی وجہ ثانی اختیار کرده و سید
 جمال الدین نیز میل بہان نموده۔ وجہ ثالث آنکہ فعل ذمیم عبت رالایعنی سیگویند فقط در مشکوٰۃ از
 لقمان حکیم مرویست ترک مال یعنی دور حصن حصین در دعای حفظ قرآن آمدہ و از حتمی ان تکلف مال یعنی
 درین دو مقام توجیہ ملا علی قاری متعین است و توجیہ اول ناممکن فقط

فائز باید دانست کہ حدیث اثنا عشر امیر ادثنی عشر خلیفہ غیر از عدد دوازده بیج تخصیص تعیین یافتہ
 نیکنند و معہذا تمہ حدیث کلہم من قریش ذہن را دور دور جوان میدہد خارج از دائرہ فاطمیہ و علویہ و ہاشمیہ
 تفصیل این اجمال نیست کہ صاحب تحفہ در حاشیہ منہیہ باب اول در مقام ذکر آیتہ ان الذین فرقوا دینہم و
 کانوا شیعیامی نوید کہ تمسک امامیہ است و امامت اممہ اثنا عشر حدیث متفق علیہ لایزال ہذا الدین قائما
 ما ولہم اثنی عشر خلیفہ و فی بعض الروایات امیر کلہم قریش اما درین تمسک بوجہ بسیار خلل است اول
 آنکہ معاد و این حدیث منطبق منی شود بر اممہ کہ ادبجای امامت اینہا مینمایند زیرا کہ از ولایت اگر مجرد وجود ایشان
 و در عالم گرفتہ شود بی آنکہ ایشان را در امر دینی و حل عقد امور امت و دین و علی باشد پس با وجود آنکہ ان
 را اودہ خلاف عرف و لغت و عقل است درست منی شود زیرا کہ بعض وجود ایشان دین پیغمبر صلی اللہ علیہ
 علیہ وآلہ وسلم قائم نماید بلکہ مجرد وفات پیغمبر صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم جمیع صحابہ مرتد شدند نمودن
 سنہ و قرآن مجید را تحریف نمودند و امور دینیہ را تغییر فاحش دادند بجای مسخ در وضو غسل را رواج دادند
 و ہیأت و شکل نماز را بالکل مسخ نمودند و مسخ حوزہ از طرف خود قرار دادند خمس موقوف کردند و در اذان
 حتی علی خیر العمل موقوف کردہ بجای آن الصلوٰۃ خیر من التوم بدل کردند و سنت تراویح افزودند و چون قرآن
 ہ نماز و شعائر اسلام ہمہ مبارک گشت قیام دین کے ماند و اگر ولایت و تصرف و جریان او امر و
 نوامی ایشان مراد گیریم کما ہو متعین من حیث اللغۃ و العقل پس این امر موافق زعم امامیہ گاہے
 واقع نشد کہ این دوازده تن باکی ازینہا متصرف در امور امت و دین شدہ باشد و امر دینی او جاری گشتہ
 حالانکہ لفظ حدیث خصوصاً لایزال صریح دلالت دارد بر آنکہ این امر شدنی است دوم آنکہ این توفیق

ولایت مسکنه بر آنکه قیام دین بعد از انقضای ولایت ایشان منقطع شود پس خلفای مذکورین تا قیام قیامت باقی نباشند والا میفرمودند که لایزال هذا الدین قائما لی قیام القیامة و لیهم فی ذلک اثنا عشر خلیفة و در صورت طول عمر ایام اخیر که صاحب الزمان است این انقطاع متصور نیست پس لابد مراد مردم دیگر اند که کسی از آنها این مقدار عمر ندارد که استیفا از زمان تکلیف نماید سوّم آنکه کلمه کلهم صریح ناص است بر آنکه امر جامع و قدر مشترک دو اذوه قرشیت است و بس و هو خلاف الواقع علی هذا الزعم و اگر ائمّه مقررین می بودند میفرمودند که کلهم من عترتی اومن ولد فاطمة اومن ولد الحسین و نحو ذلک و ظاهراست که ذکر امر عام در مقام تعیین و امتیاز و تخصیص نامناسب است تمنا بد آنکه گویند قائم مقام این بادشاه بعد از وی چند کس خواهند بود کلهم من بنی آدم اول نسبت این کلام را پیغمبر صلی الله تعالی علیه وآله وسلم نمودن که فصیح فصحا و ابلغ بلغا کمال بی دینتی است دوّم با وصف این اراده دور از کار این رافض صریح گمان بر نهایت تفاوت است و بخیر دیت سوّم آنکه در حدیث لفظ خلیفه یا امیر واقع است و این بزرگواران گاه امیر و خلیفه نشده اند اگر در حدیث لفظ انام واقع می شد گنجایش داشت که این اشخاص از ان لفظ مراد می توانستیم گرفت حال آنکه لفظ خلیفه و امیر واقع است خاصه که مقرون بذكر ولایت که مراد از تصرف و مداخلت است این احتمال را گنجایش نماند انتهی کلامه الشریف فائده صاحب تحفه در حاشیه نهیه میفرماید بدان اسدک الله فی الدارین که همگی مدت خلافت حضرت سید عالم صلی الله تعالی علیه وآله وسلم سی سال است بوجوب منطوق حدیث صحیح ان خلافة بعدی ثلثون سنة الخ و انقضای خلافت را دو طریق متصور است اول آنکه در عین کمال و اوج تمام خود بخود آجال اخزاییه منقضی شود دوّم آنکه تساقط قوی و اضمحلال مبنی آن بتدریج رود و بطور آجال طبیعیه منقضی گردد و انقضای خلافت بهمین طریق اخیر واقع شده زیرا که انتقال دفنی از خیر محض بسوی شر محض در مجاری عادت آهیه محال است چنانچه در قاعده اشرف و انتقال با مکان احسن از عقول فعاله مایه هیولای عناصر قرار داده اند چون ازین طریق برای انقضای خلافت آمده پیغمبر صلی الله تعالی علیه وآله وسلم تعیین شد لازم آمد تحقق انسان در بجه در خلافت و ازینجاست که عدد چهار برای خلفا تعیین شد پس سن اول صبا است که حرارت و طوبت در آن سن کمال و نور موجود می باشد و بدل حاصل ز امدان قدر متخل می آید پس نشوونمای ظاهرا رسیدند و همین بود و حالت خلیفه اول که در عرصه دو سال و چند ماه تمام جزیره عرب با زلوت مرتدین

پاک شد و نشوونمای اسلام در عراق و شام پیداکشت بعد از آن خلافت خلیفه ثانی در همین قوت اسلام
و نفاذ احکام دین و رفاهت انام گذشت و آن حالت شباب خلافت برباز و زمان خلیفه ثالث
المخطاط حنفی شروع شد و تاقط غیر ظاهری در قومی اسلام پیداکشت اعضای رئیس اسلام که از واج و اقا
پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم بودند با ہم مختلف المزاج افتادند و احکام متعارض بر روی کار آوردند و
در هر واقعه بعضی اعضای رئیس امت با تعطل نمودار می شد تا آنکه خلیفه وقت که بمنزله قلب وجود انسانی
بود در حرارت عزیزی اسلام که عبارت از نفس مقدسه او بود از بدن امت دست تدبیر کشیده مفارقت
نمود و انالقد و انالیہ را چون آنچه امام یافعی و دیگر اهل تاریخ نوشته اند که خلافت خلیفه اول در ابتدا که در وقت و در آخر
صفای اتم داشت و خلافت خلیفه ثانی محض صفا بود و خلافت خلیفه ثالث اولش صفا و آخرش که در وقت پیداکرد
و خلافت خلیفه رابعه تمامه آن در که در وقت گذشت اشاره امت با آنچه مذکور شد استی کلامه و ایضاً المقتاح وجه
تخصیص آن عدد چهار چنین گفته اند که عالم لاهوت گرفته تا عالم ناسوت همین عدد ساری و جاری است
زیرا که اصول کمالات الهیه چهار اند ابداع خلق و تدبیر و تجلی و اسم مبارک اللہ که اسم ذات است مرکب
از چهار حرف است و طریق مستقیم ایدنا الصراط المستقیم اشاره بآنست منقسم است بر چهار قسم شریعت و طریقت
و حقیقت و معرفت و بیشتر اسمای حسنی مرکب از چهار حرف است چون قادر و کریم و رحمن و رحیم و چهار و چهار و
رزاق من حیث المخط و از صفات الهی آنچه مجمع علیه جمیع طوائف است و دلایل مستعمیه بدان معتقد اند چهار
صفت است حیوة و علم و قدرت و ارادت و در عالم ملکوت اصول خود ملائکه چهار اند جبرئیل و میکائیل
و اسرافیل و عزرائیل علیهم السلام و کتب منزل نیز چهار اند تورا و انجیل و زبور و فرقان و کعبه معظمه چهار کعبه و از جمیع
اجسام مرکب از چهار عنصر اند و او تا در بجه فلک مدار احکام نجوم اند و بنای وجود انسانی بر چهار خلط است
و جهات مقصوده با حرکت نیز چهار اند مشرق و مغرب و جنوب و شمال و مراتب ترقیات وجود انسانی نیز
چهار است طفلی و جوانی و کهنه و شیخوخت و در هر سال چهار فصل است ربیع و خریف و صیف و شتاد
در بر راه هر روز چهار دور میکنند چهار جمعه و علی هذا القیاس و اصول شریعت نیز چهار است کتاب و سنت و جماع
و قیاس و نکاح با چهار زن حلال است و عدده وفات چهار ماه و ده روز است فقط میگویند بنده ضعیف
عبد العزیز عفی عنہ که ندب فقیر اهل سنت و جماعت است و کسانی که مخالف اهل سنت و جماعت اند خوا
از کفره باشند و خواه از متکلمین بکلمه اسلام مثل روافض و خوارج و نواصب و غیر آن بر باطل

میداند و بیزاردل بیزار است اما مذاهب مختلفه اهل سنت و جماعت مثل اشعریه و ماتریدیہ در عقاید و مثل
 حنفی و شافعی مالکی و حنبلی در فقہات و مثل قادری و حشپی و نقشبندی و سہروردی در سلوک پس اینہمہ
 را فقیر بر حق میدانند و ترجیح یکے بر دیگرے بوجہیکہ تخطیہ آن دیگر باشد یا منجر تفضیل و تفسیق آن بود
 ہرگز مذہب فقیر نیست و ہمہ را تابع کتاب و سنت می انگارند و اختلاف اینہا را اختلاف در فہم کتاب
 و سنت میدانند و کل مجتہد مصیب و اللہ یحق الحق و یدعی البیلیل و بہین جہت مذہب ہر یک از اینہا
 و شرب مشائخ طریق را دلائل و شواہد عند الطلب و تقشیش مذکور میکند جاہلان آنرا حل بر مذہب غصیدہ
 میکنند و در واقع درین قسم بر اختلاف ہا فقیر را بہین اسم و ارجح نمودار شدہ و تعصب برای ہر یک مذہب
 بتدعمہ و کفرہ در مقابلہ آنہا عین صواب و عبادت است و اللہ اعلم و علمہ حکم و اتم و ہمچنین اختلاف محدثین
 و فقہا و اختلاف مفسرین باہم و اختلاف صوفیہ صافیہ و علما و ظاہر کہ کلمات آنہمہ فرقا بر عمل نیک
 حل میکند و ہر کس را از اینہا در فہم کتاب و سنت و استنباط مسائل بمشرب خود معذور و ماجور می چندند
 و بزبان قال و حال میگویند **۱** اذ ارضیت عنی کرام عیشرتی بہ فلذا زال غضبان علی لیا جہا

قال الشیخ بہار الدین آملی فی شرح الحدیث السادس وثلثین من اربعین ہذا الحدیث وکذا الحدیث
 المتفق علیہ بین الخاصۃ و العامۃ من قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم من مات ولم یعرف امام زمانہ
 مات میتتہ جاہلیتہ ظاہرہ علی مذہب الیہ الامامیۃ من ان امام زماننا ہو الغائب المنتظر و مخالفوہم شیون
 علیہم بانہ اذا لم یکن التوصل الیہ و اخذ المسائل الیہ عنہ فای ثمرۃ یترب علی مجرد معرفتہ حتی یکون من
 مات و لیس عارفانہ فقد مات میتتہ جاہلیتہ و الامامیۃ یقولون لیس الثمرۃ منحصرۃ فی شاہدتہ و اخذ المسائل
 عنہ بل نفس التصدیق بوجودہ و انہ خلیفۃ اللہ فی الارض امر مطلوب لذاتہ و رکن من ارکان الایمان
 کہ تصدیق من کان فی عصر النبی علیہ السلام بوجودہ و نبوتہ ثم قال الامامیۃ ان تشنیعکم علینا مقلوب علیکم
 لانکم مذہبون الی ان المراد بالامام الزمان فی ہذا الحدیث صاحب الشوکۃ من ملوک الدنیا و ان کان عالما
 او جاہلا او فاسقا فای ثمرۃ یترب علی معرفتہ الجاہل الفاسق لیکون من مات ولم یعرفہ فقد مات میتتہ
 جاہلیتہ و لما استشر بذہب بعض مخالفین ذہب الی ان المراد بالامام فی الحدیث الکتاب و قال الامامیۃ
 ان اضافۃ الامام الی زمان ذلک لشخص بدل علی تبدل الامامیۃ فی الازمنۃ و القرآن العزیز لا تبدل لہ
 بحدیث علی ہر الزمان و ایضا فالمراد بمعرفۃ الکتاب اللتی اذا لم یحصل الانسان مات میتتہ جاہلیتہ ان ازینہا

معرفتہ الفاظہا والاطلاع علی معانیہ شکل الامر علی اکثر من الناس وان ارید مجرد التصدیق بوجودہ فلما
 وجہ للتشیع علینا اذا قلنا بمثلہ۔ اجاب عنہا بعض العلماء حال تشیع اہل السنۃ ان اجاب العلم بشی
 انما یكون لما يتعلق بمعاملة وعمل واما لا يتعلق بشی منہا فلا فائدة فی اجابہ بل لا یعید علی جہلہ ولین لاجابہ
 فی الشرع نظیر کما یدل علیہ استقرار الشرائع ویتضمنہ النظر الفقہی من استنباط الاحوال والنہی بالمصالح
 والمفاسد بل الظاہی ایضا من عدم خلوا حکامہ تعالی عن القوائد العائدۃ الی العبادہ عند العالمین بان
 وجہ عقلمین انہم فاعلم بالوجہ الجزئی الشخصی انما یجب فیما یحتاج الیہ شخصہ کالنبی والکتاب لیس لائمہ لیس
 للعباد والزوج للزوجۃ مثلاً فان ہذا العلم الجزئی یورث علوماً کثیرۃ بوقوعہا کبریات لصغریات سہلۃ یحصل
 مثلاً یقال ہذا خبر النبی محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وکل خبرہ حق وہذا حکم القرآن وکل حکمہ حق ولذلک ورد
 تعلموا من انسابکم ما تصلون بہ ارحامکم واما لا یحتاج الی شخصہ کالانبیاء الماضیین والملائکۃ المقربین لکن
 یحتاج الی نوعہ من جہتہ انہم سفیر اللہ بینہ وبين عبادہ فیکفی الایمان بہم بالاجمال وما لا حاجۃ الی نوعہ کحرکات
 السیارات فلا یجب العلم اصلاً بالوجہ الکلی ولا بالوجہ الجزئی وما يتعلق بہ الحاجۃ بالوجہ الجزئی دون الکلی بحسب
 العلم بہ خبریاً لا کلیاً کہلال رمضان واوقات الصلوۃ واذا عرفت ہذا فالامام الغائب علی تقدیر امامتہ لیس
 صاحب شرع بحدید ولا لہ احکام ماستحی ولا ہو ما یصل حکمہ الینا بحسب الاحوال فی المباحات کنصب
 الامراء والقضاة وتقسیم بیت المال وما يتعلق بالسلاطین والتفریق بین الحق والباطل من المذائب
 بما یحتاج فیہ الی المجتہدین فلما طائل فی اجاب معرفتہ والوعید علی جہلہ ان الملائکۃ المقربین والانبیاء
 الماضیین مع انہم ما یجب الایمان بہم لا یجب علینا معرفتہم باشخاصہم واذا عرفت ہذا ظہر ان ما ذکرہ فی القلب
 اہل السنۃ لا یتوجب علیہم فان الملک عاد لا کان او جابر یجب اطاعتہ فی بعض المباحات فلما لم یعرف
 ادى ذلک الی انکار حکمہ او اہمالہ وفیہ ترک الواجب ویدل علی ذلک قولہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 امام زمانہ بالاضافۃ الی زمان المكلف وافراد الامام فان الملوک الماضیین لا حاجۃ الیہم فی ہذا الامر
 فلا یجب معرفتہم واما الائمة الاوصیاء عند العالمین بذلک یجب معرفتہم جمیعاً لا معرفتہ صاحب الزمان فقط
 بل یجب ان یتعرفوا معرفۃ الائمة الماضیین بشد وجوب عنده لانہم قد روي عنہم اخبار و احکام یجب علیہا
 العمل بہا کحال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دون امام الحال واما قوله ان العمل علی القرآن غیر صحیح لان انشاء
 الامام الی زمان ذلک الشخص شعیر تبدل الائمة والقرآن المجید لا تبدل کجہ اللہ علی مرد الازمان فغیر صحیح ذلک

لان زمان الحال عن التحقیق لیس قسماً الثامن اومان ورا الماضي والاستقبال بل هو جزر منها متصله
بالآن الحاضر ویتختلف امتداد تلك الاجزاء قصرها عنه بحسب الاعراض والانتظار فغده الساعه وهذا اليوم
وهذا الشهر وهذه السنه وهذه القرن وهذه المائتة من الهجرة وكل ذلك ازمنة حال فالمراد ان لم يعرف امام
زمانه من الكتب ولم يعرف نسخ الكتب السابقة من التوراة والانجيل والديساير وزندواستاد سید النبوة
وما هو موجود معمول به في الناس ولم يعرف بطلان الكتب المخترعة بعده مثل كرمته السكبه وكلام المتقنين الكثر بين
ولم يعرف ان كتب ائمة المذاهب ليست واجبة الاتباع كما يظنه جهلة المقلدين من كل مذاهب مات ميتة
جائلية وهذا معنى صحيح وغرض مستقيم وبقا القرآن المجید على مرور الزمان لا ینافیہ ثم قوله وايضا فالمراد بغير
الكتاب اما معرفة الفاظه ومعانيه فثبكل الامر على اكثر الناس اما مجرد التصديق بوجوده فلا وجه للتشنيح
علينا اذا قلنا بمثله ايضا غيره فان المراد ليس نفس التصديق بوجوده بل التصديق بانه حق وانه كلام الله
واما واجب الاتباع والفرق بين الوعيد على تارك العلم وبين الوعيد على الجاهل عن الامام الغائب ظاهر فان
القرآن المجید ادام الله اشراق نوره موجود في ايدي الناس متداول متلو يمكن الوصول الى معرفة حكمه
لكل من العوام والنحواس بوسطة او بلا واسطة والايان الاجمالي به اصل الاستنباط علوم لا يحصى التفریق بين
الحق والباطل فاجمال وهذا العلم حتى ان يكون مورد الوعيد ولا كذلك الامام الغائب وقع في جهادى الياس
طالبوه ولا يمكن الوصول اليه الا لمن ركب جناح العقاء واتخذت زادا الهوار فوجه التشنيح اندراج الناس تحت
الوعيد بلا طائل ويظهر من هذا ان نيل الاتصال الردهالى المودى الى التقرب فى المعاد والاستعداد و
التوقع لخروج المفيد لثواب النصره والتأييد لا يفيد فى هذا المقام لعدم توقيفه على التصديق بالوجه فان
ذلك يحصل المحبة مع من مات ومع من ينتظر وجوده وخروجه والله اعلم
اجاب عنه عالم آخر قوله ليست الثمرة منحصرة فى مشاهدته واخذ المسائل عنه بل نفس التصديق بوجوده
وانه خليفة الله فى الارض امر مطلوب لذاته وركن من اركان الايمان اقول هذا غير مسلم فان الدلائل
اللتى اوردتها الامامية فى كتبهم اثبت الاحتياج الى الامام فى اخذ المسائل وكشف الاختلافات ولا شك ان
وجوده بدون هذه الثمرة لا ينعنى يرفع هذا الاحتياج فيكون وجوده كعدمه واذا لم يثبت له الوجود المفيد
فاى فائدة فى التصديق بوجوده بل لا يمكن التصديق بوجوده الا بملاحظة تلك القاعدة - قوله ان تشنيحكم
علينا مقلوب عليكم اقول لا تشنيح فى ذلك على اهل السنة فان اطاعة الرئيس واجبة عندهم فى الامة

اللی تعلق بیا ستمدینة و الملک اذ لا یتصور الا بعد المعرفة و الانقیاد فہذہ المعرفة فی الوجوب کتعمق الوالدین
 فی حق الولد و معرفة السید فی حق العبد و معرفة الزوج فی حق الزوجة و لا یقدح فی وجوب ہذہ المعرفة کون
 الوالدین فاسقین اوجاہلین و لا کون السید جاہلا او فاسقالان حق اطاعة ثابت فی کل حال و ادا حقہ
 واجب لا یتاتی الا بعد معرفتہ و ما یتوقف علیہ الواجب واجب قوله قالت الامامیۃ ان اضافة الامام الی الزمان
 یشعر بتبدل الائمة فی الازمنة اقول ہذا حق فان امام زمان بنی اسرائیل کان التوراة و امام زمان انصاری
 کان الانجیل و امام زمان ہذہ الامة هو القرآن و لا ینافی عدم تبدل القرآن اضافة الامام الی الزمان بل انما ینافی
 ینافی عدم تبدل امام الزمان و ہو مبتدل قطعا و باجملہ ہذا التركيب مثل قولنا ان بنی زماننا محمد صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم و ہذا زمان نبوة محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و فلان یوم من ہبئی زمانہ و ہو شائع ذائع فعلم ان ما ذکرہ مغلطہ
 محضہ قوله ان ارید معرفة الفاظہ و معانیہ اشکل الامر علی کثیر من الناس اقول الاشکال فی ذلک فان معرفتہ
 معانیہ الملتی لابد منہا فی التمدین بدین الاسلام یحصل بمراجعة العلماء و المفسرین بل بالتواتر المنزل بمنزلہ
 العلم الاحساسی فان کون الصلوۃ فرضیۃ و الزکوۃ واجبۃ و الزنا حراما و السرقة کبیرۃ و غیر ذلک
 کذلک لا یحتاج صیح الالفاظ و التركيب النحوی و الوجوہ العربیۃ فی ذلک قطعا و ہو ظاہر فقط جمعه
 ۱۹ صفر ۱۲۱۵ ہجری -

مخالطہ

سوال و جواب حدیث من مات ولم یعرف امام زمانہ مات میتہ جاہلیۃ صحیح الاسناد است و مقولہ
 جناب نبوی است صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم و معنی معرفتہ و وجوب اطاعتہ است در صورت وجود
 امام و تحذیر از منازعتہ و مخالفت چنانکہ از لفظ مات میتہ جاہلیۃ ظاہر است کہ اہل جاہلیت اتباع
 رئیس واحدند اشتند و ہر فرقہ برای خود رئیس میکردند فقط و منازعتہ در امامت کہ از شرفامی الطہیت
 نقل میکنند اکثر شیعہ نقل میکنند و در تواریخ اہل سنت و دعوی ملک گیری و خروج بالسیف با دعوی سیرا
 برادر خود و غیرہ منقول است و آنچه از ابن عمر ہم نقل کردہ کہ من مات و لیس فی عنقہ بیعۃ الامام مات میتہ
 جاہلیۃ صحیح است لیکن مراد است کہ بعد از انعقاد امامت امام باجماع اہل حل و عقد اگر عادل باشد
 و تسلط و استیلا بلا منازعہ اگر جائز باشد توقف در بیعت روایت و بعضی صحابہ کہ با خلفای وقت خود
 بیعت نکردہ اند و توقف نمودہ اند قبل از انعقاد و تسلط آنها بود فقط کلام ابن تیمیۃ فی منہج السنۃ و غیرہ
 من الکتب موثقی جہانی بعض المواضع لایسما فی تعریط حق اہل بیت و فی منع زیارۃ النبی علیہ السلام

دنی انکار الغوث والقطب والابدال و تحقیر الصوفیة و امثال ذلك و هذه المواضع منقولة موجودة عندي و قد تصدی رو کلامه فی زمانه جهابذة علماء الشام و المغرب و مصر ثم ان ابن القيم تلمیذه الرشید قد بالغ فی توجیه کلامه لکن لم یقبله العلماء حتی ان المحدثوم سعین الدین السندی فی عصر سیدی الوالد اطال رسالته فی رده و اذا کان کلامه مردودا عند علماء اهل السنة فای طعن بل یحتمل فی ذلك فقط

سوال حدیث طیر انسانی در رساله خود مذکور کرده در اینجا آورده که جابر ابو بکر فروده الی آخر ما قال و درین لفظ مردوم را محل گفتگو است **جواب** حدیث الطیر بجمیع طرقه و وجوه مدار آن بروایت انس بن مالک است و بس و در صحیح غیر از ترمذی وجودی ندارد و آنهم بغایت مجمل و مختصر چنانچه معلوم سامی خواهد بود و امام احمد در مناقب بروایت سفینه نیز این حدیث را آورده اند لیکن از آن معلوم میشود که سفینه نیز این قصه را از انس بن مالک شنیده بهر حال اینقدر خود در روایت بخاری از انس آمده که انس دو بار حضرت علی را رد کرد و بهانه کرد که آنحضرت بر سر حاجت اند وقت در آمدن نیست و غرض انس آن بود که شخصی از انصار باین مرتبه مشرف شود چنانچه بعد از گفتیش نزد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ظاهر کرد چون بار سوم حضرت علی کرم الله وجهه آواز بلند کردند و دروازه را کوفتند بسمع مبارک آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم رسید و خود ایشانرا طلبیدند و نسائی در رساله خود همین قصه را بروایت سدی از انس آورده و گفته جابر ابو بکر فروده ثم جاء عمر فرده ثم جاء علی فاذن له و سدی صاحب او هام است غالب که دو بار رو کردن حضرت علی را بطریق و هم رد ابو بکر و عمر فهمید و یحتمل که ابو بکر و عمر نیز قبل از حضرت علی آمده باشند و انس بن مالک ایشان را هم بنا بر حسب انصار آمدن نداده باشد و چون حضرت علی آمدند و سه بار آمدند و بار سوم آواز بلند کردند و داخل شدند با جمله لفظ و جابر ابو بکر فروده راجع بانس است یعنی فروده انس نه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نیصورت اشکال نیست کما لا یخفی علی امثالکم فقط

جواب سوال عن ابی زین العقیلی انه قال قلت یا رسول الله این کان ربنا قبل ان یخلق الخلق قال کان فی عمار ما تحتها هواء و ما فوقه هواء باید دانست که صد در این کلمه چند جامعه از مشکوٰۃ نبوة بصحت پیوسته است اما معنی آن بحسب ظاهر از اشکال خالی نیست زیرا که کلمه این که در کلام سائل واقع شد در لغت عرب موضوعست برای سوال از مکان و ایضا علماء که در جواب آن اندراج یافته در لغت عبارت از سما نیست رفیق و آن از مقوله جسم مست و حال و جسم را جسم می باید بود و ایضا تفسیر سوال به قبل

ان مخلوق مشعر است بانکه حق سبحانه بعد خلق المخلوق و خلق است و آن موهم حلولست و بسبب جان
 مقال عن جميع ذلک مخلوق کبیر و شرح این حدیث بر وجهی که شبه مرتفع شود و اشکال مندرج گردد و چنانکه
 از وجدان خود این فقیر نمیده و با کلام کبرای صوفیه سنجیده یعنی بر تمهید مقدمه است و آن آنست که حضرت
 حق سبحانه را من حیث توجیه الی العالم ظهور مراتب و حصر آنست مرتبه اولی یقینی است کلی شامل جمیع تعینات
 از لیه و حدیه و جامع جمیع حقائق کونی و آلهیه الهی تفسیل و امتیاز بعضی از بعضی و این را تعیین اول گویند و فوق
 آن را تعیین و اطلاق است مرتبه ثانیه تفسیل و تمیز مرتبه اولی است و این مرتبه را تعیین ثانی خوانند و درین مرتبه
 حقائق کونی و آلهیه از یکدیگر ممتاز اند حقائق الهی با وحدت است حقیقی و کثرت نسبی و حقائق کونی را بعکس
 آن کثرت است حقیقی و وحدت کبی و درین دو مرتبه حقائق کونی را اصلا از وجود خارجی نصیب نیست و بوی
 نقد و تمیز خارجی نشمیده مرتبه ثالثه عالم ارواح مجروده بسیطه است که ادراک آن متصور نیست جز قوت
 عقایبه باشد آثار و احکام آن مرتبه را بعد عالم مثالست که آله ادراک آن خیال است مرتبه فاعلم حس و
 شهادت است که مدرک میشود بحواس ظاهری مرتبه سادسده احدیت و آن جمع جمیع مراتب است و آن مرتبه
 انسان کاملست و چون هر یک ازین مراتب بمنزله محلی و مکانیست و حقیقه مطلقه را پس بر سبیل تشبیه
 مجاز بکلمه این از آن سوال توان کرد و چون آن سوال میقد شود قبل ان مخلوق مخلوق مقصود از آن مرتبه بود
 از مراتب الهی که مقوم باشد بمقدم ذاتی بر مراتب خلقیه اما تعدی بیواسطه و شک نیست که آن مرتبه تعیین ثانی است
 چنانچه مذکور شد و مراد بعماد که در جواب سوال شده است آن مرتبه است نه معنی متعارف لغوی و لهذا بوا
 را که از لوازم آنست از فوق و تحت نفی فرموده مناسبت بین المعینین آنست که چنانچه سحاب رقیق است
 و سائر آفتاب میشود همچنین کثرت حقائق الهی نسبی است نه حقیقی و کثرت حقائق کونی اگرچه حقیقی است
 اما علمی غیبی نه خارجی شهادی و از بعضی موارد اطلاقات این طائفه چنان معلوم میشود که مرتبه ثانیه را
 بعدت از مرتبه اولی داشته اند و آن بحسب ظاهر با حدیث نبوی موافق نمی نماید مگر آنکه خلق را که در حدیث
 واقع شده است بمعنی تقدیر دارند نه ایجاد و مراد بان تعیین هر یک از حقائق و ماهیات باشد و قدری
 مخصوص و اندازه معین از استعداده و قابلیت و الله اعلم بالصواب

جواب سوال در حدیث ترمذی و ابن جریر و حاتم از حضرت امام حسن رضی الله عنه که الف شمر یکبار
 بنو امیه واقع شد و قاسم بن الفضل الحمرانی آنرا شمار کرده گفته است فاذا هی الف شمر لایذیه و لایمن

اشکالیکه مرفوم بود واضح شد مهربانمن سلطنت بنی امییه از ابتدای خلافت معاویه ابن ابی سفیان باید گرفت
 امامت خلافت عبداللہ بن الزبیر را که بعد از یزید تسلط عبدالملک امتداد یافت از میان اسقا با باید نمود
 باز حساب درست خواهد شد در جامع الاصول در نچدیث میگوید قد جانی من الحدیث ان بدو ولایتی بیست
 کانت علی راس ثلثین سنة من وفات النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم وهو فی آخر سنة اربعین من
 الهجرة وکان انقضاء دولتهم علی ید ابی مسلم الخراسانی فی سنة اثنین وثلثین ومائة فیکون ذلک اثنین
 وتسین سنة یسقط منها مدة خلافة عبداللہ بن الزبیر وہی ثمان سنین وثمانیة اشهر وبقی ثلث وثمانون
 سنة واربعة اشهر وہی الف شهر انتهى بلفظہ۔

سوال لفظ مصطفیٰ در القاب آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ولفظ مفضل در القاب امیر المؤمنین کرم اللہ
 وجہہ القدر بہر دو جناب تخصیص یافته کہ بجد علم رسیده و در کتب قدیم این قدر تخصیص یافته نمیشود معلوم
 نیست کہ از کدام زمان شہرت یافته جواب وجہ تلیق آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بمصطفیٰ در
 مواہب لدنیہ و سیرة شامیہ و شرح دلائل الخیرات ہمین مذکور است کہ ان اللہ صطفیٰ من ولد ابراہیم اسمعیل
 و صطفیٰ من ولد اسمعیل کنانہ و صطفیٰ قریش من کنانہ و صطفیٰ ہاشم من قریش و صطفانی من بنی ہاشم و ہر چند
 صطفیٰ در حق حضرت موسیٰ و حضرت مریم بلکہ در تمام رسل انبیاء وارد است کہ والسلام علی عبادہ الذین
 اصطفیٰ لیکن صطفیٰ خاص کہ مرتب بچند مرتبہ واقع شدہ باشد مخصوص بانجناب است و در سیرة شامیہ
 و مواہب مذکور است کہ المصطفیٰ من اشہر اسماء صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اما استعمال این اسم در صدر اول
 کثر بود مگر در کلام ابن سعود در روایتی دیدہ شد و تلیق حضرت علی کرم اللہ وجہہ بقرضی در احادیث
 دیدہ نشدہ و نہ در صدر اول این لفظ مستعمل بود در احادیث صحیحہ کنیت ایشان بابو تراب ابو الریحان ثمالی و
 تلیق ایشان بذوی القرنین و یسوب الدین و صدیق و فاروق و سابق و یسوب الامتہ و یسوب المؤمنین
 و یسوب قریش و بیضیة البلد و امین و شریف و ہادی و جہدی و غیسرہ مردی و ثابت است و مرزا محمد
 بن محمد خان حارثی مورخ مشہور این شہر در رسالہ فضائل خلفاء فضائل اہلبیت کہ این ہر دو
 رسالہ از عمدہ تصانیف اویند تلیق ایشان بقرضی نیز ذکر نمودہ اما اینوقت فقیر را یاد نیست کہ بکدام حدیث
 درین باب متک کرده از حدیث انس بن مالک و قصہ تزویج حضرت سیدۃ النساء خطبہ بحضرت
 ابابکر صدیق و حضرت فاروق ایشان را لفظی مفہوم میشود کہ مفضل و مختار بودن حضرت امیر درین امر

یعنی در تشریح حضرت سیده النسا از ان ثابت میشود فقط -

بیان آنکه سیوطی در تصانیف خود رطب یا بس بسیار می آورد این قدر التماس میدارد که سیوطی در تصانیف خود رطب و یا بس بسیار می آورد و اما در صدر نقل میگوید که اخراج فلان من طریق فلان کذا پس ازین عبارت محدث ما هر را بدو وجه حال آن نقل مفهوم میشود - اول ذکر مخرج که بعضی مخربین در کتابهای آنها علم اند نزد محدثین که هر چه در اینجا است ضعیف و منکر است لایعبار به مثل تفسیر ابن مردودیه کمال ابن عدی و تاریخ خطیب و خزندوس و طبری و تاریخ ابن عساکر و کتاب الغزوة لابن هشیم - دوم بیان طریق که در ضمن آن مدار سند حدیث از رجال مفهوم میشود و حال آن مدار نزد محدث ما هر معروفست پس در حقیقت سیوطی هم اجمال در بیان ننموده و در تفسیر در نشور اکثر این طریق بیان را مسلوک مینماید و در کتب دیگر نیز در حقیقت تصنیف سیوطی همین یک کتاب دست یعنی در نشور و دیگر جمیع رسائل او مثل اتفاق و بدو رساله و شرح الصدور و غیر ذلک همه مستخرج از همین کتاب اند و علی هذا القیاس جمع ابجوامع که اصل جامع صغیر است نیز شمعنی ملحوظ دارد فقط

السر الجلیل و فضیلت شخین

رساله سر الجلیل

بسم الله الرحمن الرحیم

نحمده و نصلی علی نبیه الکریم و علی آله ذوی الفضل العظیم و صحبه اولی الفخر الحسیم - اما بعد چون از تشویر بعضی تحفه اثنا عشریه بعون عنایت الهی فراغت حاصل شد بعضی از دوستان صادق و یاران موافق بارز و تمام و اشتیاق بالا کلام استدعای نمودند که سئله تفضیل را نیز تفصیلی لائق داده شود تا درین سبب که نقل هر مجلس و مشغله هر محفل اند تعطش باقی نماید بنا بران این رساله مختصر بطریق عجا که آتوقرت تجرید و آمد که مالا یدرک کله لایترک کله و سمیتها بالسر الجلیل فی سئله التفضیل و ما ترفیق الالبانده علیه توکلت و هو حی و نعم الوکیل و این رساله مشتمل است بر یازده مقدمه مقدمه اولی باید دانست که فضل منقسم است بدو قسم قسم اول فضل اختصه باصی از جانب خدا که بی سابقه علی و بی تقدم خدمتی و عبادتی چیزی را بر چیزی فضل بخش و ترجیح دهد زیرا که او مالک است هر چه را خواهد از مملو کات خود با قزونی مرتبه و اعلامی منصب امتیاز دهد و درین فضل عمومیت بنیابت وسیع که ناطق و غیر ناطق و حیوان و جمادات بلکه جوهر و اعراض را نیز شامل است مثل تفضیل ملائکه و فرشتگان که پیش از همه خلعت و جوهر پوشیدند و مثل تفضیل انبیا که بے استعداد و سابق

Marfat.com

عبادات و ریاضات بانزال وحی مشرف شدند و از همین جنس است تفضیل سیدنا ابراهیم ابن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بر جمیع اطفال و تفضیل نواقح حضرت صلح علیه السلام بر شتران عالم و تفضیل گوشتی که در فدیه حضرت اسمعیل علی نبینا و علیه السلام بکار آمد بر جمیع صحایا و بپایا و تفضیل مکه و مدینه بر جمیع شهرها و تفضیل مساجد بر سایر بقاع و تفضیل حجر اسود بر جمیع احجار و تفضیل ماه رمضان بر سایر ماهها و روز جمعه و عرفه و عاشوره بر دیگر روزها و ده روز ذیحجه بر بقیه ایام و شب قدر بر شبهای دیگر و نماز فرض بر نفل و نماز عصر و صبح بر دیگر فرائض و تفضیل سجود بر قعود در ارکان نماز و تفضیل بعضی اذکار بر بعضی و ازین تمثیلات واضح شد که درین قسم فضل نیز اقسام است پس گاهی وجه فضل معقول بشر میشود مثل تفضیل مساجد بر دیگر بقاع که محل ذکر الهی اند لیکن تخصیص این بقعه بانکه مسجد کرده شد محض بعنایت او تعالی است و گاهی وجه فضل بیج بعقل بشر نمی آید مثل تفضیل حجر اسود بر سایر احجار و تفضیل بقعه کعبه بر دیگر بقاع و نیز آن فضل گاهی اصلی میشود مثل تفضیل حجر اسود بر سایر احجار و گاهی تبعی و طفیلی مثل تفضیل ذبیح اسمعیل و تفضیل حضرت ابراهیم ابن رسول الله علیهما السلام با جمله مدار فضل درین قسم تخصیص مجرد است بلا عملی و بلا سعی.

قسم دوم فضل جزائی که بمقابله عمل عطا شود و این قسم نسبت بقسم سابق خصوصیت دارد که در غیر اهل عمل یافته نمیشود و آنها سه گروه اند ملائکه و جن و انس و مرجع این فضل در آخر کار همان فضل اختصاصی است چنانچه واضح خواهد شد و این قسم فضل بیشتر محل تنازع و اختلاف می باشد بخلاف فضل اختصاصی که در اینجا محض نص شارع کفایت میکند و نیز در اینجا باید فهمید که جمیع صحابه را فضل اختصاصی ثابت است بدلیل اختار لی صحابا و انصارا و اصهارا و از واجام مطهرات و بنات مکرات را نیز چنانچه ظاهر است لیکن حرف در فضیلت این بزرگان نیما بینیم می رود و ظاهرا بعضی احادیث آنست که آنهم فضل اختصاصیست لیکن نظر دقیق و اکثر احادیث حکم میکنند که از قسم فضل جزائیست آری در ترتیب خلافت و وجدان منصب و وزارت اگر حکم تفضیل اختصاصی بعضی بر بعضی نموده آید انشبه مینماید چنانچه فابی علی الا تقدیم ابی بکر و امثالها بران گواه است مقدمه ثانیه فضل جزائی که بمقابله عمل است نیز اقسام دارد و حال دران اقسام نظر تمیق باید کرد و در محل نزاع قسمی را که احق و اولی بالاعتبار است جاری باید ساخت تا مورد فضل جزائی متعین شود و نزاع مرتفع شود پس اول باید دانست که عامل را در عمل خود بهفت وجه فضیلت بر غیر خود میتوان بود و در امی این بهفت وجه وجهی دیگر مدار فضل نمیتواند شد اول ما بهت عمل یعنی صورت

نوعیه با صورت صنفیه او مثل تفصیلت نماز گزارنده بروزه دار یا تفصیلت صاحب فرائض بر صاحب
نوافل و این چند صورت است اول اینکه شخص باشد که تمام فرائض او میکند و دیگر بعض فرائض
را ادا میکند و بعض را ترک میکند و نوافل را میگذارد و یا هر دو باشد که تمام فرائض را ادا میکند
و نوافل زانده و ترجیحی آرند لیکن نوافل یکی زانده بر نوافل دیگری باشد و بزرگی و تفصیلت با شخصی باشد
که ذکر بسیار در نماز میکند و دیگری باشد که در خارج نماز ذکر بسیار میکند - صورت دوم آنکه دو کس باشند
از مجاهدان که یکی از آنها در معرکه کفار جهاد بسیار میکند و در هوا وضع خطرناک می در آید و دیگری در ملک
مقتاتین و دفع اعدا از چپ و راست سعی بسیار میکند - صورت سیوم آنکه دو شخص باشد که یکی
جهاد بسیار میکند و دیگری بنماز و روزه بسیار مشغول میماند صورت چهارم آنکه دو شخص باشد از مجتهدان
که اجتهاد میکنند و یکی را اصابت حق بیشتر دست می دهد از دیگری و علی هذا القیاس صور بسیار محتمل است
و برای تمثیل تفهیم اینقدر که مذکور شد کافیست با جمله حاصل این وجه آنست که ذات عمل یکی افضل از
ذات عمل دیگر باشد دوم لیت عمل یعنی علت غائی و غرض که از اد عرف شرع نیت گویند مثلا شخصی
بعمل خود محض رضای الهی را قصد میکند و امری دیگر بادی مخلوط نمی نماید و دیگری باشد که در هر عمل با او
مساویست اما در قصد رضای الهی تصور دارد و مدح و ثنا مردم یا دیگر وجه نفع دنیوی را بادی خلط
میکند سیوم کیفیت عمل مثلا شخصی باشد که هر عمل را با جمیع حقوق و سنن و آداب ادا میکند و دیگر بعضی از سنن
و آداب را فوت میکند اگر چه باطل نمیکند یا شخصی باشد که عمل او صاف است از لوث کبائر و اصرار بر صغائر و
دیگر با وصف طاعت و عبادت از تکاب کبائر و اصرار بر صغائر می نماید و علی هذا القیاس تفاوت بحضور قلب و
عدم آن و تلاوت قرآن و ذکر بر طهارت و عدم آن چهارم کیفیت عمل پس در ادای فرائض برابر باشد و یکی
نوافل زانده دارد و دیگری و یا دو کس باشند که در ابتدای عمل برابر باشند و یکی پیش از دیگری وفات یافت
و آن دیگر بعد از وی زنده ماند و فرائض و نوافل بسیار بجا آورد چنانچه در حدیث صحیح در مثل آن دو شخص است
که فرمود فاین صلوة بعد صلوة و صیام بعد صیامه پنجم زمان عمل پس شخصی که در صدر اسلام یا در ایام قحط یاد
و قتیکه بر مسلمین حادثه افتاده باشد عملی و طاعتی نماید یا جهادی و صدقه و انفاقی بجا آورد بهتر است از کسیکه بعد
از قوت اسلام دستغفار از آن عمل از او اصل فیہ قوله تعالی لا یتوی سنکم من انفق من قبل الفتح و قاتل
او لکن اعظم درجه سن الذین انفقوا من بعد و قاتلوا قوله علیه السلام فی حق الصحابة لو انفق احدکم مثل احد

زیبایا مانع مداح هم ولا لصفه و همچنین انفاق یکدرم لوجه الله در وقت فقر و احتیاج و سعت بهتر است از انفاق
 اعتداف مضاعف آن در وقت غنا و ثروت یا وصیت بآن عند الموت و همچنین ادای فریض در حال خوف و ضرر
 و سفر و مشقت و قلت فرصت و فور موافق بهتر است از غیر آن و همچنین در قرب موت و آخر عمر شغل عبادت
 بهتر است از شغل در اول عمر و عمره فی رمضان تعدل حجه و من تقرب فیه بحیله من الخیر کان کمن ادى فریضه
 فی یاسواه و من ادى فریضه فیه کان کمن ادى سبعین فریضه فیما سواه و افضل الصیام بعد شهر رمضان
 شهر الحرام احادیث صحیح اند و اجماع است بآنکه جمیع طاعات در شهر حرام مضاعف میشوند ششم مکان عمل
 مثل نماز یک در مسجد الحرام یا در مسجد مدینه ادا کرده شود بهتر از هزار نماز است در جای دیگر و روزه در دار الحرب
 و محل جهاد بهتر است از غیر آن من صام یومانی سبیل الله حرمة الله علی النار بنفتم اضافت با مور خارجیه مثل
 قاعل یا مشارک یا مقارن پس یک رکعت از نبی یا همراه نبی بهتر است از غیر آن و همچنین صیام و صدقه و
 جهاد که از پیغمبر یا همراه پیغمبر واقع شود هزاران درجه بهتر از غیر آن است و لهذا اصحابه با جمیع اعمال خود را که بعد
 رحلت پیغمبر کرده بودند هرگز موازی اعمال خود که همراه پیغمبر کرده بودند نمیدانستند و در حدیث صحیح است
 عمره فی رمضان تعدل حجه معی و در قرآن جا بجا اشاره باین مضمون است قوله تعالی لکن الرسول الذین
 آمنوا معه جاہدوا با ما اولموا و انفسهم اولئک لهم الخیرات و اولئک هم المفلحون از همین جا باطل شد قول بوقام
 جیای حیث قال جائز ان طال عمره ان یعمل یا یوازی عمل النبی و نیز ظاهر شد که انس بن مالک ابو ایوب
 باہلی و عبدالسدر بن بشیر و عبداللہ بن الحارث بن ابرار و سہل بن سعد ساعدی و جابر بن عبداللہ انصاری
 کہ عمر طویل یافتند و عمل بسیار کردند هرگز افضل نمیتوانند شد بر خلفاء اربعه و ابو عبیدہ بن الجراح و زید بن حارثہ
 و جعفر بن ابی طالب و مصعب بن عمیر و سعد بن معاذ و عثمان بن مظعون حالانکہ بعضی از اولین تاهشتاد سال
 بلکه نود سال بعد از آخرین زنده ماندند و طاعت نیز بسیار بجا آوردند و بہمن سبب قطع میکنم باینکہ ہر کہ از
 صحابہ در وقت موت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم افضل بود از دیگرے آن مفضول ہرگز بدرجا و لاحق نمیتواند
 شد بسبب اعمالیکہ بعد از موت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بجا آورد مقدمہ سیوم نتیجہ فضل خواہ فضل
 اختصاصی بود بغیر عمل خواہ فضل جزائی بود بمقابلہ عمل دو چیز است اول آنکہ حق تعالی تعظیم فاضل را
 واجب کند و در دنیا بر مفضول و درین امر شریک اند جمیع افاضل خواہ مثل کعبہ و مسجد و روز جمعہ و شہر رمضان
 و عاقہ صباغ و غیرہ من البہادات و الحیوانات و الاعراض باشند خواہ مثل انبیاء و ملائک و صحابہ و ازواج مطہرات

و اولاد پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم و دم آنکه برای فاضل در جوار قرب و منزلت و مسکن جنت مقرر شود اعلیٰ و
 ارفع از درجه مفضول و ذلک تحقیقا معنی الفضل و الالم یظهر الفضل و کان الفضل مجرد اللفظ لا معنی له و درین
 امر خصوصیتیست که غیر از عالمین را میسر نیست و لهذا در غیر فضل جزای بالاصالت مستحق نمیشود و در اینجا
 نیز باید دانست که دخول جنت و علوم مرتبه در آن گاهی منی بفضل اختصاص می باشد بدون سابقه عمل
 چنانچه اطفال مومنین را علی الخصوص اطفال انبیا را مقدمه چهارم کل من امرنا بتعظیمه فیروز و فضله درین
 مقدمه حدیثی که در خاطر میگذرد آنست که ابوبن کافرین را نیز تعظیم و احسان و تذل واجب است بقوله تعالیٰ
 و خفض لها جناح الذل من الرحمة حالانکه هیچ فضیلت ندارد جوایش آنکه تعظیم ایشان در عرف شرع تعظیم
 نیست بلکه نوعیست از بر و احسان و بر و احسان را تعظیم نتوان گفت و مجرد تذل نیز تعظیم نیست لان الان
 قد تذل من نجات ضرر و چه قسم تعظیم ابوبن کافرین در شرع مأمور نباشد حالانکه بر اوست از انبیا و اهل بیت
 قال الله تعالیٰ لا تجد قوما یؤمنون بالله و الیوم الآخر یؤادون من حاد الله و رسوله ولو كانوا آباءهم و اقواله تعالیٰ
 از قالوا القومهم انابرار منکم و مما تعبدون من دون الله کفرنا بکم و بدأ بیننا و بینکم العداوة و البغضاء ابدان حتی
 تو منوا بالله و حده بلکه تعظیم شرعی آنست که منی باشد بر محبت الله و فی الله و ولایت و دوستی از دل و منعی
 در غیر اهل فضل برگز در شرع وارد نشده کما یدل علیه التفحص مقدمه پنجم یقین معلوم است که بعد از تعظیم حضرت
 جل و علی در شرع تعظیم انبیا انقدر مستحق و واجب است که دیگر را نیست و هیچ کس مستحق انقدر تعظیم
 نیست غیر از انبیا و بعد از انبیا از ولج مطهرات آنجناب را انقدر استحقاق تعظیم منصوص قرآنی ثابت است
 که برگز برای دیگران نیست قال الله تعالیٰ انبی اولی بالمومنین من النفسهم و از واجه ابها هم و نیز در حق از واج
 مطهرات فضیلت صحبت آن سرور صلی الله علیه و آله وسلم زیاده بر صحابه دیگر متحقق است زیرا که صحبت
 ایشان اعلیٰ است از صحبت غیر ایشان و با فضیلت صحبت حق امریست دینی نیز متحقق است مقدمه ششم
 هر گاه سخن در فضیلت جاری شود مطلق نباید پرسید زیرا که مفاضله متحقق نمیتواند شد الا در آن دو چیز که
 تفضیل آنها از یک وجه بوده باشد و با هم در آن وجه زیاده و کم بوده باشند و اگر فضل آنها از دو وجه
 باشد پس مفاضله در آنها واقع نمیشود زیرا که هر گاه بگویم ای بدین فضل پس گویا چنان گفته باشم ای بدین
 اکثر او صافا فیما اشترکا فیه پس نتوان گفت که رمضان بهتر است یا ناکه صلیح و کعبه بهتر است یا نماز و
 میتوان گفت که مکه بهتر است یا مدینه در رمضان بهتر است یا ذبیح و نماز بهتر است یا زکوة و ناکه صلیح

بهتر است یا غضبیا پیغمبر پس از اینجا معلوم شد که تفضیل حضرت ابراهیم بن رسول اللہ صلی علیہ وسلم مثلاً بحضرت ابوبکر
 صدیق رضی عنہ معنی ندارد زیرا که فضل حضرت ابراهیم منی بر عمل نیست بلکه اختصاص مجرد است مقدمه هفتم علودر
 بہشت گاہی بطریق تبعیت میباشد مثل اعلای درجہ اولاد صفار آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تبعیت آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و این اعلای درجہ دلالت بر افضلیت تفضیل جزای نمیکند و الا ازواج مطہرات آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ تبعیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در درجہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خواهند بود
 افضل باشند از جمیع انبیاء و کبرا صحابہ و ہوں خلاف الاجماع و گاہی بطریق اصالت می باشد در مقابلہ عمل این
 دلالت میکند بر افضلیت و تفضیل جزای و علی ہذا القیاس تقدم در دخول جنبت دور و عرض و شفاعت و
 موقف و حساب ہر دو قسم است یک قسم از ان دلالت بر افضلیت تفضیل جزای دارد و یک قسم مثل تقدم
 است مصطفویہ درین امور بر انبیاء دیگر قال اللہ تعالی ہم و ازواجہم فی ظلال علی الاراکم متکونون و قال
 الحقنا بہم ذرئہم الی غیر ذلک ہ مقدمہ ہفتم سیادت غیر فضل است زیرا کہ سیادت دلالت بر برتری
 این شخص میکند بوجہ من الوجہ اصلا کان او تبعاً پس اولاد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسبب شرفی کہ آن
 ساوات اند نسبت باست فضل موقوف بر جزای عمل است و همچنین امارت موقوف بر فضل نیست بدین
 آنکہ عمر بن الخطاب مامور بود باطاعت عمر بن العاص در حالت امارت او و عمر بن العاص را بروی
 فضل نبود بالاجماع و از اینجا معلوم شد کہ وجوب طاعت شخصی بر شخصی من حیث الشرع نیز دلالت
 بر فضل مطاع بر مطیع نمیکند کالمراة والرقيق والرعية والولد للامورین باطاعت الزوج والسیار والسلطان
 والابوین ولایدل ذلک علی فضل المطاع منہم علی المطیع ہ مقدمہ ہشتم وجہ ہفتگانہ مفاضلہ چون باہم
 متعارض شوند از روی آیات و احادیث احق و ادلی باعتبار تعیین باید کرد پس بالقطع از شریعت
 ثابت است کہ کسیت عمل را در جنب کیفیت آن اعتبار نیست و نیز کسیت کیفیت را در جنب زمان عمل
 اعتبار نیست بقولہ تعالی لا یستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل و اینقدر خود از روی احادیث صحیحہ
 ثابت است کہ عمل صحابہ را در حضور پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہیج عمل برابر نمیشود پس در عمل کہ
 با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شریک شوند ہیج بان برابر نمیشود زیرا کہ بمشارکت جماعت در عمل آن عمل
 را ہیئت وجدانیت بہم میرسد مثل کیفیت وجدانیت مزاج کہ در ہر جزا از اجزا مرکب متمزج متشابہ میگردد
 و لہذا جماعت را شروع ساختہ اند و ہا بن اعتبار صحابہ بر فضل جزای ہر جمیع امت ثابت است ہر سبب

صحابہ سبقت و تقدم را بموجب لایستومی منکم من الفتح من قبل الفتح و قاتل اعتبار باید کرد زیرا که هر قدر
تقدم و سبق بیشتر مع احتیاج اسلام و تقویت آن پیشتر چنانچه حدیث نقال صدقت و قلمت کذبت
دلالت بران دارد پس باین اعتبار کسانی که قبل از هجرت با اعمال اسلام قیام نموده اند افضل باشند
از من بعد خود مثل ابوبکر و عمر و عثمان و علی و حمزه و جعفر و عثمان بن مظعون و طلحه و زبیر و مصعب بن عمیر
عبدالرحمن و عبدالسدر بن مسعود و سعید بن زید و زید بن حارث و ابوعبیده بن الجراح و بلال و سعد
بن ابی وقاص و عمار بن یاسر و ابوسلمة بن الاشعث و عبدالسدر بن الجحش و غیر هم رضی اللہ تعالیٰ عنہم
امعین بعد از ان اہل بدر با ز اہل مشاہد ہجرت ہند تا آنکہ نوبت بصلح حدیبیہ رسید زیرا کہ
انزال سکینہ و صفای قلوب و خلوص نیات حاضران آن واقعہ منصوص بنص قرآنی است قال اللہ تعالیٰ

لقد رضی اللہ عن المؤمنین اذ یبايعونک تحت الشجرة فعلم ما فی قلوبہم فانزل السکینة علیہم و انا ہم فتح قریبنا
بعد از ان بالتطوع ہجرت ہند نیست کہ مدار فضل تو اند بود زیرا کہ در ہر شہد جماعت از منافقین و ارباب

اغراض فاسدہ و بنوی نیز شریک بودہ اند قال اللہ تعالیٰ و من حولکم من الاعراب منافقون و من اہل

المدینة مرد و علی النفاق لا تعلمہم نحن نعلمہم آدمیم براینکہ فیما بین این اشخاص کہ ام یک افضلست و بچین است

محل نزاع زیرا کہ کلام و خلفاء اربعہ است و اینہا ہمہ متفق اند در سابقیت و تقدم و حضور مشاہدہ فاضلہ

مقدمہ و ہم تعین افضل را دو طریق است اول نص شارع دوم تتبع احوال و اعمال تفضیلیہ گویند کہ

طریق اول مسدود است بچہ تعارض نصوص گویم تعارض وقتی می افتد کہ یک لفظ در حق دو کس صحیح و

مشہور شدہ باشد و دلالت بر افضلیت ہر دو کند و عند التحقیق چنین نیست بلکہ لفظ افضل و خیر کہ نص در

مدعا است در حق ابوبکر و عمر رضی اللہ عنہما صحیح و مشہورست و لفظ سیادت و اصیبت در حق علی و فاطمہ و

عائشہ رضی اللہ عنہ و عنہما و روایات سابقہ و سابق گذشت کہ معنی سیادت و شرف و اصیبت و دلالت بر فضل جزا

نیکند پس در حقیقت تعارض نیست اما طریق دوم کہ تتبع احوال اعمال است پس از آنکہ جہاد است کہ عند

اعمال دینی است و ذر وہ سنام اسلام است و بنص قرآنی مدار فضلست قال اللہ تعالیٰ لایستوی

القاعدون من المؤمنین غیر اولی الضرر و المجاہدون فی سبیل اللہ باموالہم و انفسہم فضل اللہ للمجاہدین

باموالہم و انفسہم علی القاعدین درجہ و کلا وعد اللہ الحسنی و فضل اللہ للمجاہدین علی القاعدین اجر عظیم و درجہ

سنہ و مغفرة و رحمة و کان اللہ غفورا رحیما - گویند مرتضی علی رضی اللہ عنہ در جہاد و افضل بود از عدلی

از صدیق و فاروق رضی اللہ عنہما گویم جہاد راستہ قسم است اول جہاد زبانی کہ بدعت اسلام و ہمانیدن
شرائع و وعظ و نصیحت و ترغیب و ترہیب و اقامتہ اولہ و رفع شبہات مخالفین میباشد۔ دوم جہاد
کہ نزدیک جنگ میشود و تدبیر در امی و القای رعب در دل مخالفین و جمع مردم برای قتال استمال قلوب
مجاہدین و تکثیر سواد موافقین و تفریق جماعت اعدا و بدل مال در اعدا و آلات جہاد از اسپان و شتران
و سلاح و یراق سیوم جہاد بدست خود بطعن و ضرب و مصارعت پہلوانان و مناظرت با قرآن و استعمال
سیف و سنان و بلاشبہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدو قسم اول از جہاد مشغول بودند بقسم ثالث و
قسم ثالث بالیقین ادون مراتب جہاد است بدلیل آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نامور بودند بجہاد و قال

تعالی یا ایہا البنی جاہد الکفار و المنافقین و اغلظ علیہم و قال تقاتل فی سبیل اللہ لا تکلف الا نفسک
الی غیر ذلک من الآیات و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اختیار نفر نمودند مگر دو قسم اول را پس لایق
آن دو قسم اعلیٰ و افضل باشند از غیر خود و درین دو قسم ابو بکر و عمر بر جمیع صحابہ پیش قدم بودند زیرا کہ
بدعت ابو بکر و اول اسلام عمدہ صحابہ مسلمان شده اند و او ہمیشہ مشغول بود باین دعوت و از روزیکہ عمر بن
الخطاب اسلام آورد عزت و غلبہ اسلام افزود و عبادات اسلام را جہراً و علانیہ در مکہ رواج داد و در
سائے و شورہ این ہر دو شیردو زبیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بوده اند و بیچ غزوہ و ہمی بے مشورت ایشان وقوع
نشده و در جمع مردم و تفریق جمعیت اعدا ہمیشہ بحضور آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مساعی جمیلہ زیادہ بر
دیگران نموده اند تا بحدیکہ کافران از بقائے ایشان خائف و بہلاک ایشان مستبشر می شدند و لہذا ابوسفیان
در جنگ از حال پرسید و چون معلوم کرد کہ زندہ اند نہ امت بسیار کشید و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
آرد و سلم اشج الناس بودند و ہمین وجہ قسم جہاد را اختیار فرمودہ پس این دو قسم افضل اند از قسم ثالث و
ابو بکر و عمر درین جہاد ہرگز مفارقت او نیکردند پس جہاد ایشان افضل باشد از جہاد دیگران مثل حضرت
مرتضی علی و زبیر و حمزہ و مصعب و ابو طلحہ و ابو قتادہ و شعب بن معاذ و سماک بن حرب رضی اللہ عنہم و نیز
ازینجاست کہ اکثر سرایای آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بہر دو ایہی حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہ سرانجام شد
و معہذا حضرت عمر بن الخطاب و قسم ثالث ہم مشارکت کردہ کما پدل علیہ التواریخ و از آنجہ است اہل علم گویند
کہ حضرت علی رضی اللہ عنہ در علم افضل بود از دیگران و قد قال اللہ تعالیٰ قل للیستوی الذین یعلمون
والذین لا یعلمون گویم زیادتی در علم بدو طریق توان یافت اول کثرت برہ آیات و فتاویٰ دوم استعمال

آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شخصے را در مقدمہ کہ تعلق بعلم دارد زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
عامل نمیشد و در هیچ مقدمہ مگر کسیکہ در ان باب اکمل باشد از دیگران و بالقطع معلوم است کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ابوبکر رضی اللہ عنہ بر نماز و حج و جهاد امیر ساخته و عمر رضی اللہ عنہ بر صدقات
عامل فرموده و نزد محدثین اکثر روایات صدقات از طرف ابوبکر رسیده و مسائل زکوٰۃ را او شرح داده
و حدیث زکوٰۃ کہ از مرتضیٰ علی مردی شده بدرجہ صحت نرسیده و در وی وہی واقع شد کہ هیچ کس از علمائے
اسلام بدان عمل نکرده و ہوان فی خمس و عشرین من الابل خمس شیاہ و نیز معلوم است کہ ابوبکر و عمر عیشیہ
و مصاحب و مشیر و وزیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم می بودند و ہر قدر کہ صحبت پیغمبر میر باشد اطلاع بر احکام
و فتاویٰ بیشتر و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بغیر از علم تام کے را مشیر و وزیر خود نمی ساخت - آدمیم بر روایت
و فتاویٰ پس ابوبکر زندہ نمازید بعد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مگر اندکے و مردم بسبب آنکہ قریب الہد
پیغمبر بودند محتاج نشدند بر روایت از او نیز از مدینہ بیرون رفت مگر بر اے حج و عمرہ تا مردم بلاد و درازو
روایت میکردند و با وصف اینہما از دیکصد و چہل پنج حدیث صحیح مر دست کہ اجلاء صحابہ از در روایت کرده اند
منہم علی بن ابی طالب و عمر بن الخطاب و عثمان بن عفان و علی مرتضیٰ با وجود طول عمر کہ قریب بیسالی
بعد از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امتداد یافت و با وصف سیر و دور در بلاد و کثرت احتیاج مردم
بر روایت و کثرت تقریبات روایت کہ وقت اختلاف آراء و تنازع اہوار بود ہمگی بر روایات او پانصد
و ہشتاد و شش حدیث است پس اگر مدت حیات ابوبکر بابت حیات دیگران و موانع روایت او با موانع
دیگران قیاس کنیم معلوم میشود کہ نزد ابوبکر اضعاف علم دیگران بود بر ہمین قیاس باید کرد و فتاویٰ را و
پہنچنین است حال عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ زیرا کہ مسندات او پانصد و سی و ہد حدیث است
و فتاویٰ از او زیادہ از حد بلکہ در ہر مسئلہ فقہی تکلم فرمودہ و تحقیق حق نمودہ و مسائل عقائد و سلوک
و تفسیر را نیز بیان مستوفی دادہ حتی کہ از مجموعہ احکام او و روایات او کتابے مستقل شانی در ہر علم
توان بر آورد چنانچہ صاحب ازالۃ الخفا رحمہ اللہ درین باب سعی وافر فرمودہ و ہمگین روایات و فتاویٰ او را
و فقیہیات جمع نمودہ رسالہ مستقل ترتیب دادہ و در عقائد و سلوک نیز قدر کافی تالیف نمودہ و معلوم است
کہ حیات علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ بعد وفات آن سرور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قریب ہفتادہ سال
زیادہ از مدت حیات عمر است رضی اللہ عنہ و درین مدت دراز مساند علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ

برسانید عمر رضی الله عنه زیاده نمیشود الا بقدر چهل و نه حدیث و اگر مسانت تقریر و قوت تفهیم و حسن تعلیم عمر را
 ملاحظه کنیم صریح تفاوت می برآید زیرا که در وقت علی مرتضی هیچ مسئله مختلف فیها منقح نشد و تقریرات
 وی قاطع نزاع نگردید بخلاف عمر رضی الله عنه و از آنجمله است علم قرآن و اشتغال بقراءت او و در اینجا خود
 یا لقطع معلوم است که علی مرتضی رضی الله عنه زیادتی در علم قرآن بر ابوبکر و عمر رضی الله عنهما نبود بالاتفاق بین
 المورضین و اهل السیر بلکه ابوبکر و عمر علی در یک مرتبه بوده اند در قراءت و عثمان را درین امر زیادت بمن بود
 مرتقدیم آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ابوبکر را بر علی در نماز نیز دلالت میکند بر اینکه علی از ابوبکر اقرآن نبود و کذا
 افقه و علم هم نبود آری عثمان را در قراءت قرآن و جمع مردم بر قراءت و احدی و نسخ مصاحف و محافظت لفظ
 و رسم رجحان بین است لیکن چون جمع قرآن در صحف اول از شیخین بوقوع آمده و عثمان ازان نقل گرفته ترویج
 فرموده و استمداد از سنی ایشان را بر عثمان درین امر اہم فضیلت حاصل است و از آنجمله است تقوی و اتباع
 شریعت و بالیقین معلوم است که ابوبکر هیچگاه مخالف آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم کلمه نگفته چنانچه در صلح
 حدیبیہ و اخذ فدک و بر بان معلوم است و ارادہ او گاهی مخالف ارادہ آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم نبوده و در
 اقتتال او امراد گاهی تہادن نکرده و نیز از حال علی مرتضی معلوم است که در خطبہ بنت ابوجہل و در عقیدہ نماز
 ہیجده مورد عتاب گردید و از عمر اگر چند جا مخالف آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم گنگاشی و شوره واقع شد
 محض برای تشددنی دین الله و حمیت لامر الله و غیرت مفرط واقع شده و آخر وحی الہی موافق گنگاشی و
 مشورہ او نازل گشته پس این قسم مخالفت عین اتباع و موافقت است بلکه بالاتر ازان و لهذا موافقت
 او در مناقب او معدود میشود و از آنجمله است زہد گویند از ہدناس علی بود رضی الله عنه گویم زہد نام بیزستی
 است در مٹاف دنیا و در اولاد و اتباع و ازواج و حشم و خدم بالیقین معلوم است کہ ابوبکر رضی الله عنه چون
 اسلام آورد مال بسیار داشت و آن ہمہ را اللہ و فی مرضات اللہ و رسولہ صرف کرد و جماعت را از ضعفاء
 مسلمین خریدہ آزاد فرمود تا آنکہ هیچ درم از مال او باقی نماند و از نیچان گذشت و بیع مزرعہ و عقاری برای
 خود خرید و برای اولاد خود نگذاشت و از بیت المال نگرفت الا بقدر قوت و باز از حصہ خود کہ بغنائم سیر
 در بیت المال صرف میکرد و بخلاف مرتضی علی رضی الله عنه کہ ضیاع و عقار بسیار گرفت و مزارع و باغات
 احدی فرمود و بر حال ابوبکر است حال عمر بن الخطاب نیز چنانچہ جمیع صحابہ آنوقت باز آمد بودن و گواہی
 داد و اندام مرتضی علی چون فوت شد چہار زن گذاشت و نوزده سر بہ و خادمان و غلامان بسیار د

کنگاشی موافقت و مشورہ ۱۲۵۲ لایق اول و تشدد ذوالجہلی ہیچ چیز است از ذریع ملذذ ۱۲

قریب سی کس از اولاد و برای ایشان از ضیاع و عقارب قدریکه بسبب آن اغنیا بودند گذارشته رفت
 و قبضه بلیغ که هزار و سی شتر از آن می آمد سوای غله و زراعت نیز مستر و که اوست رضی اللہ عنہ بخلاف
 عمر رضی اللہ عنہ و نیز زہد حقیقی آنست که نه بخود لذت دنیا پرد از دین اقرار و اولاد خود را بدان منتفع سازد
 و حال ابو بکر همین است که مثل طلحه بن عبید اللہ برادر زاده داشت و مثل عبدالرحمن بن ابوبکر پسری
 و مثل عائشہ دختر می و یکی را از اینها عامل نفرمود همچنین عمر هیچکس را از بنی عدی عامل نیفرمود مگر نعمان
 بن عدی را که بر متنان عامل فرموده و بزودی عزل نمود حالانکه از آنها مثل سعد بن زید و ابوجهم بن خنیف
 و خارج بن خذاعه و عمر بن عبداللہ و عبداللہ بن عمر بوده اند و مرتضیٰ علی رضی اللہ عنہ عبداللہ بن عباس را
 عامل بصره فرمودند و عبداللہ بن عباس را برین و قثم بن عباس را بر کوفه و سعد بن عباس را بر مدینه و
 صفد بن سیرہ را که همیشه زاده اش بود بر کوفه محمد بن ابی بکر را که همیشه بود بر مصر و حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ
 بعد از خود خلیفہ ساخت و بر چند این همه اعمال و اشغال بستحقان رسید لیکن در اقرار و خویشاوندان
 ابوبکر و عمر نیز مستحقین این مناصب بوده اند کما عدو تاپس زہد آنها او فرو اتم باشد از زہد علی که محض بر
 جان خود بود و بر اقرار خود و آنهم در خشک خوری و خس پوشی نه در اتخاذ ضیاع و عقارب و از دل و سر لیا
 و جاری و غلامان و از آنجمله است صدقہ و انفاق فی سبیل اللہ و این خود امر ظاہر است که مرتضیٰ علی
 درین باب مشارکت نیست با ابوبکر و عمر و اگر درینجا حرف توان زد از عثمان بن عفان توان زد که وی
 درین امر گوی سبقت ربوده است و در عمارت مسجد نبوی و تسبیل سیر و شمشیر و تہذیب جیش الحصره مبالغ
 خطیر و صرف نموده و جہاد و بالمال را باقی الغایت رسانیده لیکن ابوبکر و عمر رضی اللہ عنہما بروی حسب جہاد
 و علم و زہد افضل بوده اند و آنچه گویند که علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ بیچ گاہ بت را نپرستیده برخلاف ابوبکر و
 عمر رضی اللہ عنہما گویم نہ پرستیدن بت سبب صغرسن بیچ بزرگی ندارد و بالا جماع ثابت است که
 عمر مرتضیٰ علی شصت و سه سال بود و در سنہ چہلم از ہجرت شہادت یافتہ و سیزده سال پیش از ہجرت
 بعثت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واقع شد پس عمر مرتضیٰ در وقت بعثت وہ سال بوده باشد و درین عمر
 ہمیشہ در خانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پرورش یافتہ و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حاشا گاہی
 مشغول بہ بت پرستی نبود و قاعدہ اطفال است کہ آنچه از بزرگان خود می بینند بموجب آن عمل میکنند
 اگر بت پرستیدن موجب افضلیت مطلقہ شود لازم آید کہ ہر مولودی کہ در اسلام پیدا شود از حمزہ

کہ رومہ بضم را دیدہ میں ایک کنوان ہے جو حضرت عثمان نے خرید کر فی سبیل اللہ کر دیا تھا ۱۱-

و جعفر و سلمان و مقداد و عمار افضل باشد و از آنجمله است خلافت و حسن سیاست و کفایت مهمات آن که در
 حقیقت مجموع اعمال حیر اسلام است و در اینجا خود فضیلت ابوبکر و عمر ظاهر و باهر است زیرا که اول بی نبوت
 پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فتنه مرتدین واقع شد و در آن واقع صحب هیچ کس ثابت تر از ابوبکر نبود پس
 سیاست و تدبیر و کفایت او آن فتنه بجای منتفی شد باز با کسری و قیصر منازعت افتاد و غلبه اسلام روز بروز
 ترقی و تزايد شد تا آنکه فارس و عراق و شام و اهل اسلام شد و فقرا و سلیمان اغنیاء شدند و ذلیل ایشان عزیز شد و پسر
 در میان ایشان اختلاف نیفتاد و همه مشغول بقراءت قرآن و تفقه فی الدین و عبادات و ریاضات گشتند و
 در عهد حضرت عمر امیر منعمی بکمال خود رسیدند بخلاف حضرت مرتضی علی که در وقت او هیچ قریه فتح نشد و
 غیر از خانه جنگی و قتال و جدال اهل اسلام را کاری نماند و قراءت قرآن و عبادات همه منسی و فراموش گشت
 و غیر از طعن در کبری اسلام و تحسین عیوب یکدیگر و بگفتن بعضی بر بعضی را شغله نداشتند پس مثل آفتاب
 روشن گشت که حضرت ابوبکر و عمر رضی الله عنهما هم در جهاد و هم در علم و هم در قراءت و هم در زهد و هم در
 تقوی و خشیه و صدقه و حسن سیاست خلافت و طاعت خدا و رسول و محبت دین و ترویج احکام شریعت مرتبه
 ایست که دیگر را اصلاً نیست و همین امور را شایع موقع فضل و بزرگی گردانیده و سابق گذشت که سیاست
 و علویت و قرب قرابت با رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و بلاغت عبارت و فصاحت الفاظ و قوت
 و جلالت و شمشیر بازی و نیزه بازی را با این فضل که متنازع نمید است سیاسی نیست مگر مقدمه یاز و هم همین
 اخصنین علماء را اختلاف است که کدام یک افضل است و در اینجا حصول قطع ما را ممکن نیست زیرا که فضائل این
 هر دو متقادم اند پس عثمان را در خلافت قرآن و کثرت قراءت آن بالا جماع فضیلت است و علی را در نسبت
 با و در تقوی و اجتهاد و روایت احادیث رجحان ظاهر است و علی را مقامات عمده است در جهاد بدست
 و طعن و ضرب و عثمان را اعانات فخریه است در جهاد بدین مال و در نص قرآن جهاد بالنفس و بالمال را در یک
 پله گذاشته اند قال الله تعالی لا یتوی القاعدون من المؤمنین غیر اولی الضرر و المجاهدون فی سبیل الله
 باسوا هم و انفسهم فضل الله المجاهدین باسوا هم و انفسهم علی القاعدین درجه عثمان را احتیاط و تورع عظیم
 بود در قتل مسلم و صبری عظیم بود بر قتل خود و مشقت حصار و علی را رضی الله عنه منصبی است بس فخر
 در کف لسان از اعدا و تکلم بغير کلمه الحق در حق آنها با جمله فضائل ختین با هم متعارض اند و در نفس
 اختصاصی که عبارت از تقینه است هر دو شریک و الله علم حقیقه الحال و الیه المرجع و المال و چون

این مقدمات احدی عشر تمام شد خاتمه کتاب تحفه اثنا عشریه تمام شد و الحمد لله
 جواب سئله مستفسر عنها ببار عولین و معرکه الاراست آنچه فقیر را درین باب منع است مینویسد لیکن
 لابد قبل الجواب من تهیید مقدماتین مقدمه اولی آنکه مسائل قطعیہ سوار کانت اعتقادیه او علیہ برود قسم است
 اول آنکه دران مسائل تعارض اوله و اختلاف علماء واقع نشده و دلائل مثبتہ آن مسائل نیز محتمل تاویل نباشند
 مثل توحید باری عز اسمه و اثبات صفات سبعه و نحو ذلک و سئله تفضیل بالبدایہ ازین جنس نیست ازین
 قسم واقع نشده دوم آنست که اوله دران متعارض شدن و علماء مختلف به و دلائل هم محتمل تاویل لیکن تترجیح
 مجتهدین بر دومات جانبین نزاع مرتفع شد و آخر با احد الطرفین منع و مقرر گردید پس این قسم هر چند
 ابتداء قطعی نبود لیکن آخر باشد مثل سئله رویت اخرویہ و عدم خلق قرآن و نحو ذلک سئله تفضیل ازین قسم است
 زیرا که در صدر اول اختلافی بود جماعه قلیله از صحابہ پسین تفضیل جناب مرتضوی داشتند و بعضی اوله نیز میویید
 مذہب آنجماعه دریافت میشد و اوله مثبتہ تفضیل شخین بعضی از آنها محتمل تاویل و تخصیص هم بودند لیکن آخر در
 عهد جناب مرتضوی در ایام خلافت آلفدر این مسئله را تشہیر و ترویج فرمودند و تاکید و تقریر نمودند کہ آنہم
 تعارض بر ہم خورد و بجانب تفضیل شخین معین گشت اگر تفضیل آن روایات را سیر کرده شود و فترمی باید طولانی
 مجلس آنکہ ہشتاد نفر از اجلہ اصحاب و احباب آنجناب سئله تفضیل شخین را روایت کرده اند و بتقریبات
 مختلفہ سئله را از آنجناب شنیده اند و در قطنی و بعضی محدثین دیگر از آنجناب روایات صحیحہ آورده اند کہ
 فرمودند لا یفضلنی احد علی احد بکبر و عمر الاجلہ تہ حد المفتری و این الفاظ کمال صراحت دارد بر قطعیت اذلا
 عقوبتہ فی الظنیات بالاجماع مقدمہ ثانیہ گاہے اصل سئله قطعی میباشد و تعیین کیفیت آن ظنی
 مثل آنکہ اثبات صفات سبعه بلاشبہ قطعی است و تعیین زیادت آنها بر ذات باری یا بصیغہ آنها دران
 ذات را یا لایعین و لا غیر بودن ظنی است و همچنین سئله عدم خلق قرآن قطعی است و تعیین کیفیت آنکہ
 قدیم کلام نفسی است یا الفاظ کلیتہ بی خصوصیات محل ظنی است ہذا فی الاعتقادات امانی العملیات فاشک
 کثیرہ مثالی حجة الوداع فان اصل النک قطعی لا مجال للتشکیک فیہ و تعیین کیفیت کہ قرآن بود یا تمتع
 یا افراد ظنی است و لهذا اختلاف فیہ العلماء مع الاتفاق فی الاصل سئله تفضیل ہم ازین باب است
 زیرا کہ اصل تفضیل قطعی است لیکن معنی انہ صارت قطعیاً بعد النزاع و التعارض و کیفیت آن تفضیل کہ در کدام
 چیز است و در کثرت ثواب یا عظم نفع فی ال سئله امری دیگر ظنی است لایزجی فیہ القطع باحد الجانبین

ثم قال لانهم انكروا خلافة ابي بكر وقد جمعت الصحابة على خلافة منى وتمت الفتاوى والرفضى الغالى الذى ينكر
خلافة ابي بكر لا يجوز لصلوة خلفه وفى المرغيبنا فى ديكرة الصلوة خلف صاحب هوى او بدعة ولا يجوز خلف الرافضى
ثم قال وحاصله ان كان هوى يكفر بالاجوز واللايجوز ويكره وفى الفتاوى البديعية من انكر امامة ابي بكر
رضى الله عنه فهو كافر وقال بعضهم هو مبتدع والصحيح انه كافر وكذلك من انكر خلافة عمر رضى الله عنه اما
الشافعية فقد قال القاضى حسين بن تعلقه من سب النبى كىف بذلك ومن سب اصحابه من سب الامم من سب
الشخين والنجيين فوجبان احد بهما كىف لان الامة جمعت على امامتهم والثانى لفسق ولا يكفر واما المالكية فالصحيح
عندهم ترك التكفير وقال محمد بن يوسف الفرمانى ومثل عن شتم ابا بكر فقال يقال كافر قيل يعلى عليه قال
لا ومن كفر الرافضية احمد بن يونس وابوبكر بن ابانى وقال لا يوكل ذباجم لانهم مرتدون وقال عبد الله
بن اويس احد ائمة الكوفية ليس للرافضى شفعة واما الشفعة للمسلم باجمد اكثر وايات حنفيه بركفير است
وازينباب خود اتفاق حنفيه است كه كافر واجب القتل است واكثر شافعية ومالكية وحنابلة يترقبقتل ساب
فتوى داده اند ودر بعضى از كتب ديده شد كه سب ابي بكر كفر عند الحنفية على احد الوجهين عند الشافعية وزندقة
يقتل به عند احمد وشهور مذنب مالكية انه يجلد فليس بكفره دينجاد ومقدمه را بخاطر شريف جا بايد وادو كل
استتجاه خواهد شد ان سب الشخين ليس بكفر عند التحقيق واستحلال سبها كما يفعله الشيعة كفر لانه انكار
لما علم بالضرورة من دين محمد صلى الله عليه وآله وسلم وعلى هذا فلا يرد ان بعض الصحابة سب ابا بكر بحضرة النبي
صلى الله عليه وآله وسلم ولم يحكم النبي صلى الله عليه وآله وسلم بكفره وكذا بعض الصحابة سبوا عثمان قالوا
يقتل اذانه قد فجر وكذا ما دره فى الصحيح ان عباس اجار الى عمر معه على رضى الله عنها وهو يقول يا امير المؤمنين
ارجى من هذا الفاجر الاثم الظالم الى غير ذلك وكذا ما روى عن على رضى الله عنه انه لم يكفر فائمة ولا امر
بقلم بل قال سب بسب او عفو عن ذنب كل ذلك فى من لا يعتقد حل السب والشتم ولكنه يفرط منه
لشدة التعصب او لحالة مقتضية للالفة والمحبة فلا يتمسك على مقتضى عقيدته كما ان الابن ربما اساء والادب
مع والده مع ان اعتقاد تعظيم الوالد مطلقا محبوب عليه البشر وبيد نيل التعارض فى الروايات الشافعية
ان لزوم الكفر شئى والزامه شئى آخر وفى هذه الصورة يتحقق لزوم الكفر لا التزامه وقد صطلح الامام احمد رحمه
على ان يسى من لزمه الكفر وان كان مقربا لاسلام ظاهرا زنديقا وهذا هو الزندقة فانه ابطال الفكر
واظهار الاسلام وذلك لان الساب لابي بكر وعمر رضى الله عنهما انما بسبها من الاسلام فانه

بدعی آنها خالف و صیحة الرسول و غضبوا حق اهل بیتی فهو یعتقد بها مثل فرعون و هامان و لا یستحل سبهما لاجل انهما
 صاحبا الرسول و وزیراه و محبوباه و الا لیکون التزام الکفر و لکن هذا الادعاء من غیر مسموع لان الشهادة
 بالنجته و القطع بالنجاة ثبت فی حقهما مما علم بالضرورة من الدین فکفر منکر خلافتهم استحل سبهما کفر و زندقه و الحاد
 لا کفر مجرد و عناء و هذه المقدمة ایضا تنفع فی حل الروایات المتخالفة و السد الیهادی الی سبیل الرشاد فقط
 فت اذا کان شخصا حاضرانی مجلس لیسب فیہ الصحابة الکبار فحجب علیه الا نکار بالقول و الفعل ان قدر لقوله
 علی السد علیه و آله و سلم من رأی منکر فلیغیره بیده الحدیث فان لم یقدر و جب علیه القيام لقوله تعالی
 و اذ اریت الذین یخوضون فی آیاتنا فاعرض عنهم حتی ینحوضوا فی حدیث غیره و اما ینسبک الشیطان
 فلما تعد بعد الذکر مع القوم الظالمین فان لم یقدر علی القيام ایضا و یخاف منهم ضررا عظیما فلیصبر مع
 کراهته القلب و یکتفی علی ما ورد فی حدیث الصحیح اذا را یتیم الذین یسبون اصحابی فقولوا لعنة السد علی شرکم
 و بذاتشان سائر المنکرات و السد علم فقط آدمیم بر جواز اقتداء الشیعی پس اگر تشیع اوتا کفر صحابه کبار آنها
 المؤمنین نرسیده باشد بلکه محض بر ذکر ظلم و غضب و جورا کتفا میکند فلما باس با اقتداء عند الضرورة بدلیل
 مانی البخاری و سلم و فی مشکوة ایضا ان الناس قالوا لعثمان رضی الله عنه و هو محصور فی الدار انک امام عام
 و قد نزل بک تری و انما یصلی بنا امام فنته فقال عثمان اذا احسن الناس فاحسن معهم و اذا اساءوا فاقاب
 اساءتهم او كما قال و اقتداء الشیعی هم بشرطیست که در ارکان صلوة و واجبات و ضو ظلم نکند مثل غسل
 جلیین و الا درست نیست آری در مسائل اجتهادیه که در غیر منصوصات قطعیة علماء را فیمایزیم در خصیة و مذمت
 بعضی امور خلاف واقع است اخلال بآن واجبات باک ندارد و کالترتیب و الفیة عند الشانعی و نقص
 الوضوء بالدم السائل عند ابی حنیفة رحمة الله علیه و در نجاهم مذہب متأخرین حنفیه است همین است
 که اقتداء نباید کرد اما مذہب منصور و اقوایت که بلا شبهة اقتداء جائز است بدلیل اقتداء امام
 ابو یوسف با یارون الرشید که بعد از قصد امامت کرده بود و مذہب تحقیق آنست که در مسائل اجتهادیه
 حق تابع اجتهاد است بخلاف مسائل منصوصه که برخلاف آن اجتهاد کردن اصلا مسموع نیست فقط
 سوال فی الملل و النحل و ما تقیم المحکمة من الخواج و عن علی المرتضی کرم الله وجهه ان قاتل المناکشین و
 القاسطین و المارقین فقاتل المناکشین فاعنتهم اموالهم و سبی ذرارهم و سبهم و قاتل مقاتلوا القاسطین
 و ما اعنتهم اموالهم و ما سبی ثم رضی بالتحکم و قاتل مقاتل المارقین و اعنتهم اموالهم و سبی ذرارهم سبب فرق

درین سه طائفه صییت **جواب** فرق درناکین و قاسطین محض مدنی بر واقع است بیان حکم نیست بیکه
بر قاسطین غلبه که ممکن غنیمت و سبی میشود و صورت نه بست و لفظ غنیمت درناکین نیز محمول بر غنیمت
صورت است یعنی جمع و احراز نه بر غنیمت حقیقی چنانچه اموال حضرت طلحه بر ابناء می ایشان رد کرده اند و حکم
بغات آنست که مقتولی که دارت نگدشته مالش وقف بیت المال است آنکه ثابت است مالش بر مردود و آنکه
مصر است مالش مجبوس نه مقسوم غنیمت اموال و سبی ذراری مارقین که از زبان محکم روایت نموده نزد
اهل حدیث و اهل سیر مسلم نیست بلکه در کتب صحیحه همین قدر مذکور است که ایشان طعن میکردند که مالذمی اباح
و ماہم و حرم اموالهم در روایات خلافت آن در حق مارقین موجود است که عند الافاقه نقل کرده فرستاده خواهد شد
و حق هم همین است زیرا که محکم این طعن پیش از قتل نهر و ان میکردند و قتل نهر و ان با مارقین بعد از ان
واقع شده پس طعن بجزی که هنوز بوقوع نیامده چه معنی دارد و معنی ایشان ذراری همراهند استند
باجمله باعتبار سیر و حدیث این عبارت مختل و موهوم معلوم نیست سو فقط -

سوال و جواب و صایت که مختلف فیه است اگر وصایت خلافت است که در صورت
وقوع آن تفسیق و تخطیه تمام مهاجرین و انصار لازم می آید سوال و جواب در باب فدک در کتب اهل سنت
غیر از دعوی ارتش صحیح نشده و صاحب ملل و نحل موافق روایات شیعه هر دو شق ارتش و سبب آورده
و آنچه در بعضی روایات اهل سنت که بنایت ضعیف اند لفظ سبب در دعوی واقع شده نیز از قبیل اختلاف
و تلبیس رجال شیعه است در معارج النبوة هم ازین قسم روایات گرفته ترجمه کرده باشد فقط

ذکر فی الکافی للکلینی لما ورد ابو الحسن موسی علیه السلام علی الهمدی یراه یرد المظالم فقال
یا امیر المؤمنین ما بال مظالمنا لا ترد فقال له و ما ذلک یا ابا الحسن قال ان الله تبارک و تعالی لما فتح علی
نبیه صلی الله علیه و آله و سلم فدک و ما والا الهالم یوجب علیها بنجل و لا رکاب فانزل الله علی نبیه صلی الله
علیه و سلم و آت ذال القربی حقه فلم یر رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم من هم فراج فی ذلک
جبرئیل علیه السلام و راج ربه فادعی الله ان ارفع فدک الی فاطمة فدعاها رسول الله صلی الله علیه
و آله و سلم فقال یا فاطمة ان الله امرنی ان ارفع الیک فدک فقالت قبلت یا رسول الله
من الله و منک فلم یزل و کلاها فیها حیوة رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فلما ولی ابو بکر الخدیجه
و کلاها فانتہ فسالته ان یرد علیها فقال لها اتنی باسود و احمر لیسهدک فجات با امیر المؤمنین

دودی آنچه برآید پاک است اگر سنی بعد از نشر قضیب سه بار بکلوخه استنجا کند آنکلوخ نزد ایشان
سجده گاه میتواند نشد سورا د ب وقتی میباشد که این قسم میگفت خاکیکه بران شمیمه سجده کنند سنیان
بآن استنجا کنند حالانکه بالعکس گفته است یعنی خاکیکه محل استنجا سنیان است سجده گان ایشان
میتوانند شد اصلا درین کلام سورا د ب نیست و فرق ظاهر بین قولنا التراب الذی یستنجی به السنی
یسجدون علیه و بین قولنا التراب الذی یسجدون علیه استنجا به السنی و الموجب للوحشته هو القول الآخر
لما القول الاول معنی این شعر به نیست غور باید فرمود اضلا معنی که در سورا د ب باشد مفهوم نمی شود دلیل
برین آنست که در سیاق این شعر شعری دیگر نوشته مراد ازان صریح تر معلوم میشود شعر
روزے گفتم کلوخ استنجا را به خوش باش که شمیمان بتو سجده کنند به حاصل آنکه مشبه سورا
ادب درین شعر از قبیل ایهام العکس است که قضیه دران بعکس آن مشتمله میشود انا بعد از تا مل قبیل این
ایهام دفع میگردد کمالا بخفی علی امثالکم فقط

مسئله سوّم آنکه در باب امامت در آیت تطهیر و تحفه اثنا عشریه واقع شد که این آیت دلالت
دارد بر عدم عصمت اهل بیت حالانکه نفس نفیس آنجناب نیز داخل اهل بیت است و عصمت ایشان مقطوع
بهاست جوابش آنست که نفس نفیس آنجناب از اهل بیت درین آیت مخصوص تخصیص عقلی است زیرا که عصمت
آنجناب بدلائل عقلیه و قیئیه ثابت است و المعصوم طاهر و تطهیر الطاهر غیر معقول لما فیہ من تحصیل الحاصل
مانند تخصیص ذات پاک رب العزت از عموم آیه و الله علی کل شیء قدیر لان القدرة انما تتعلق بالمكن بالانوار
ولا بالمنع و هو لتخصیص العقلی جواب دیگر آنکه سلمنا دخوله فی اهل البیت فی هذه الآیه ایضا لکن ارادة
تطهیر جماعه بعضهم طاهر و بعضهم غیر طاهر معقول از متعلق التطهیر یکون غیر الطاهر فلا یلزم تحصیل الحاصل
حاصل آنکه اراده تطهیر کل مجموعی منافی طهارت و عصمت بعضی ازان کل مجموعی نمیتواند شد فلا یلزم
مخذور و ذلك لان کل المجموعی اذا كان موضوعا كانت القضية فی حکم الشخصیة و یرتفع التناقض باختلاف
الکل و الجزئی كما فی المثال المشهور الازنجی اسودای بعضه و الزنجی لیس باسودای کله و هینا لکن لان
عدم عصمة کل المجموعی تصدق بانسواء عصمة بعض اجزائه و لا یلزم انتفاء عصمة جمیع اجزائه حتی یلزم
احمال و جواب ثالث همانست که بان مقننه شوند فقط

سوال و جواب انا و جیه شیمی بقوله قاتل الازبیر فی الثاربان ذلك بسبب قتله نفسه لا یقتل الازبیر

فتوحیه فاسد مخالف بقواعد الاصول لانه ثبت فی الاصول ان تعلیق الحکم بالوصف مشعر بعلیة ذلک الوصف
لذک الحکم فالحکم بکونه نار یا سعلن یقتل الزبیر لا ینعیرہ علی ان التمسک بہ فی حق طلحة والزبیر سوار صحت التوبة
عنہما ام لابل خطا ہما وخطا امثالہما من قبیل زلات الانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام فقط

مسائل متفرقة

سوال ما قولہم اندرین صورت کہ شخصی بوحث شہود قائل است و میگوید کہ انزال کتب و ارسال
رسل برای ہمین مطلب بود و شخصی کہ معنی کلمہ طیب بطور وحدت وجود یا بطور وحدت شہود و نفہید
ایمان بکلمہ طیبہ درست نکرد اگرچہ ایمان برسالت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم موجب ایمان
بکلیت ماجار من عنده شد باعث نجات او ہم گردید لیکن بسبب عدم تصدیق بمعنی توحید مذکور شرک گشت
اگرچہ علماء محدثین و ائمہ مجتہدین باشند پس شخصیکہ این عقیدہ دارد داخل مذہب حق اہل سنت است
یا نیست و نماز خلف او چه حکم دارد و بنیوا توجروا جواب اگر شخصی قائل بوحث وجود باشد بی غلو و افراط
یعنی در میان مرتبہ واجب و ممکن فرق کند و همچنین در میان مسلم و کافر و از میان نبی و و جال و نماز و زنا و خوک
و بزکساتی را کہ قائل بوحث وجود نبودند از محدثان و فقہای متکلمین تکفیر و تضلیل ننمایند و بدانند کہ نبی
ہم در دریافت نکردن این سئلہ معذور اند پس نماز و ریس این قسم شخص جائز است زیرا کہ بسیاری
از ائمہ الہدی مثل شیخ اکبر و دیگر صوفیہ ہمین قسم گذشتہ اند و نماز عقب آنها چه قسم جائز نباشد و اگر
قائل بوحث وجود غلو و افراط می نماید بوجہیکہ مذکور شد البتہ مبتدع است و لایجوز الصلوٰۃ خلف
المبتدع در کتب فقہیہ وارد است و اللہ اعلم۔

سوال سوال میکنند و استفتا میخواہند طالب العلمان و کافہ مسلمین از علمایان دین و مفتیان شریع مستہین
کہ یکیکہ قائل کشف وحدت وجود وضع کشف وحدت شہود است بے شائبہ الحاد و اتحاد و اباحت حلول
کلی طبعی مسلمان است و نیز حضرت غوث الاعظم و حضرت خواجہ معین الدین چشتی و حضرت قطب الدین
و حضرت خواجہ فرید الدین قدس سرہم این مشرب میدانند۔

سوال دوہم شخصی از اہل قبلہ و شہادت است و باوصف آن حتی المقدور در علم و اغلب احوال بظاہر و باطن
بر شریع شریف قائم است اورا کافر گفتن و احکام ارتداد بروی جاری کردن درست است یا نہ و بہر کہ جاری کند حکم آن چیست

سوال سیوم آنکه شخصی از بزرگان اجازت مرید کردن دارد و مرید را بقدر حوصله و تعلیم احکام شریعت و طریقت ہم میکند مرید شدن از دست است یا نه

سوال چهارم آنکه اکثر مردمان خواص و عوام مابین بعضی در طریقه علیہ قادریہ و بعضی در سلسلہ چشتیہ از اولاد حضرت شیخ فرید شکر گنج و بعضی در سلسلہ سہروردیہ از اولاد شیخ بہا و الدین زکریا ملتانی و بعضی در سلسلہ دیگر از خلفای سلاسل و بعضی بوساطت میان محمد رمضان شاہ مرید شدہ ایم و میان موصوف از نمایان توبہ از شش چیز کہ مضمون آیتہ ان لا یشرکن است الخ و آنچه در شرع شریف است یا نہی ازان واقع است عموماً کنائیدہ اند و نیز رشتہ داری فیما بین بنی اعمام مقرر ساختہ اند و بعضی می شخصان را کلمہ نفی کہ از ہمہ پیران یا خلفای آنہا رسیدہ آمدہ مثل کشکول حضرت شاہ کلیم اللہ چہان آباد و قول الجہیل ارشاد الطالبین حضرت شیخ نظام الدین بانسوی قدس سرہ تعلیم شدہ پس مریدی بایا از و شان درست است یا نہ و نیز برگشتن ازین تعہد واجب است یا نہ مینوا و توجروا۔

جواب سوال اول۔ قول بوحده وجود بوجہی کہ مخالف احکام شرع نہا شد یعنی جمیع موجودات را مظاہر حق داند و وجود را واحد انگار و ہر مرتبہ را از وجود حکم جداگانہ ثابت کند و بعضی مراتب موصوف تعبد و در بعضی بالوہیت در بعضی حلال و در بعضی حرام و در بعضی ظاہر و در بعضی نجس و مراتب وجود را ہم خلط نکند و بگوید کہ ہر مرتبہ وجود حکمی دارد بہ اگر حفظ مراتب نجس زندقہ یعنی بنیر بگوید العبد عید و ان ترقی والرب رب ان نزل عین ایمان و مسلمانی است شائبہ کفر درین نیست و مشائخ کبار و علمای نامدار باین قول تصریحات و در میان آن تصنیفات فرمودہ اند از قادر بیان این دیار شیخ عبد الرزاق و از چشتیان حضرت سید گیسو دلاز و سید جعفر کی و از نقشبندیان حضرت خواجہ باقی باللہ و حضرت خواجہ عبید اللہ حرار و مولانا عبدالرحمن جامی و مولانا عبدالغفور لاری و شیخ عبد الرزاق کاشی و از مشائخ عرب شیخ محی الدین عربی و شیخ صدر الدین قونوی و شیخ عبدالکریم حبیلی و شیخ عبدالوہاب از علمائی مدینہ منورہ حضرت شیخ ابراہیم کریمی و از مشائخ مکہ معظمہ شیخ حسام الدین علی بتقی و دیگر علمای مثل شیخ عبد الحق دہلوی در مرجع البحرین باین قول بدقتہ اند پس این قول را کفر و استن تکفیر این ہمہ مسلمانان کردن است معاذ اللہ من ذلک و در کلام حضرت غوث الاعظم و حضرت خواجہ بزرگ و حضرت خواجہ قطب الدین اشارات باین یافتہ میشود و از حضرت خواجہ فرید الدین شکر گنج متواتر منقول است کہ مریدان خود را بزبان پنجابی تلقین ذکر میفرمودند

کہ در سہبت این لفظ را بگویند (دلیل تو) این دلیل صریح براعتراف وحدت وجود است و در احادیث صحیحہ اشارت بہین معنی آمدہ در حدیث ترمذی است لو انکم اذ لیتتم بحبل الی الارض لسطی لہبط علی الصد و نیز در حدیث صحیح است اذ ارفعت من الرکوع فقل ربنا لک الحمد فان اللہ یقول علی لسان عبدہ سمح المد من حمدہ بلکہ در آیات بسیار اشارت باہین معنی واقع شدہ صریح ترین آیات ستر بہم آیاتنا فی الآفاق و فی نفسہم حتی یحییہن لہم انہ الحق اولم یکف بریک انہ علی کل شئی شہید الا انہم فی مریۃ من لقاہم لہم الا انہ بکل شئی محیط فانما تولوا انہم وجہ الصد و مارسمیت اذ رسمیت و لکن العز می آن الذین یباہونک انما یباہون الصد یا لہد فوق ایدیمیم جواب سوال دوم شخصی کہ از اہل قبلہ باشد یعنی اعتقاد بقائم اہل سنت و اہل سنت باشد اورا کافر گفتن و احکام کفر با وی جاری ساختن خلاف طریق اہل اسلام است و ہر کہ مسلمان کافر گوید سخی تغزیر است و در فتاویٰ عالمگیری مینویسد من قذت مسلما یا فاسق فہو لیس بفاسق یا ابن فاسق یا کافر یا یہودی یا نصرانی الی ان قال عز و در حدیث کہ در مشکوٰۃ شریف وارد است کہ ہر کہ لا الہ الا اللہ گوید اورا نسبت بکفر کردن و از اسلام بیرون کردن نشاید قال رسول اللہ صلعم ثلث من اصل الایمان الکف عن قال لا الہ الا اللہ لا یکفر و ینیب و لا تخرجہ من الاسلام بعمل الی آخرہ رواہ ابو داؤد۔

جواب سوال سوم۔ مرید شدن از آنکس درست است کہ دران پنج شرط متحقق باشد شرط اول علم کتاب و سنت رسول و اہل بیت باشد خواہ خواندہ باشد خواہ از عالم یاد داشتہ باشد شرط دوم آنکہ موصوف بعدالت و تقوی باشد و اجتناب از کبائر و عدم اصرار بر صغائر نماید و شرط سوم آنکہ بی رغبت از دنیا و رغب در آخرت باشد و بر طاعات موکدہ و از کار منقولہ کہ در احادیث صحیحہ آمدہ اند مداومت نماید و شرط چهارم آنکہ امر معروف و نہی از منکر کردہ باشد و شرط پنجم آنکہ از مشائخ این امر گرفته باشد و صحبت معتد بہا ایشان نمودہ باشد پس ہر گاہ این شروط در شخصی متحقق شوند مرید شدن از ان درست است چنانچہ در قول جمیل فی بیان سوار السبیل تفصیل این شرط مذکور است۔

جواب سوال چهارم۔ مرید شدن این قسم اشخاص ہم درست است و برگشتن ازان حرام بلکہ گناہ کبیرہ زیرا کہ مرید شدن عہد بستن است بر دست یکے از بندگان کہ واسطہ در واسطہ نائب پیغمبر است صلعم و پیغمبر نائب خداست پس گویا با خدا عہد بستہ ہر گاہ آنرا بشکند عہد خدا شکستہ باشد و لہذا در قرآن مجید ان الذین یباہونک انما یباہون الصد یا لہد فوق ایدیمیم فمن نکث فانما ینکث علی نفسہ و آیاتیکہ را

نزدت شکستن عهد شدت مذکور است بسیارند ان الذین لیسترون بعهد الله وایمانهم ثمنا قلیلا وما یضیل
 بالافاسقین الذین یفتنون عهد الله من بعد میثاقه او کلما عاهدوا عهدا نبذوه فریق منہم ودر حدیث صحیح مذکور است
 کہ آیه المنافق ثلاثه وان صام وصلى وزعم انه مسلم اذا حدث کذب و اذا وعد اخلف و اذا عاهد غدر -
سوال برای طواف قبور و طواف کننده را تکفیر نموده شود یا نه

جواب آنکه طواف کردن قبور صحیح و اولیای بلا شبهه بدعت است زیرا که در زمان سابق نبود و حال
 اختلاف است که این بدعت حرام است یا مباح بعضی در کتب فقه مباح نوشته اند و اصح آنست که مباح
 نیست زیرا که مشابهت بابت پرستان لازم می آید که آنها گرداگرد بتان عمل میکردند و نیز طواف در شرف
 محض برای کعبه دارد شده قبر بزرگ را مشابه کعبه کردن خوب نیست اما هر که این عمل ینماید او را کافر گفتند
 و از دایره اسلام خارج ساختن بسیار شنیع و قبیح است و همچنین تکفیر کننده را تکفیر کردن بسیار قبیح است فقط
استمداد و بار و اح بزرگان و و قسم است قسمی آنست که بزرگان زنده هم مانند آن بعمل می آید
 یعنی دعای ایشان را اقرب الی الاجابة نمیده ایشان را واسطه و درخواست مطالب خود سازد و ایشان را
 مرتبه بجز توسط و آیت در ذهن خود نهند و مانند عینک پندارد و بذا جائز بلا شبهه و قسمی آنست که توجیه
 مقصود بر ایشان باشد و چنان پندارد که ایشان در بانیدن مطلب یاد او آن مستقل اند و مرتبه از قرب حق
 دارند که تدبیر الهی را تابع مرضی خود توانند ساخت و همین قسم است که عوام بآن استمدادی طلبند و این قسم شرک
 محض است مشرکان زمان جاهلیت زیاده برین در حق اصنام خود اعتقاد داشتند فقط اذا تحیرتم فی الامور
 فاستعینوا باصحاب القبور حدیث نیست قول بزرگیت که معانی شستی منها اذا تحیرتم نظرا الی الدلائل المتعارف
 فی حل بعض الاشیاء و حرمتها فاتر کوا اجتهاد کم و تقلدوا من اقدامات و هذا القول منقول عن عبد القدر بن مسعود
 و سفیان الثوری و منها انکم اذا تحیرتم فی الامور الدنیویة و ضاق بسبب ذلک قلبکم فانظروا الی حال اصحاب القبور
 کیف ترکوا الدنیا و استقبلوا الآخرة و علموا انکم ایضا صائر دن الی ما صاروا و هذا العلم سهیل علیکم مصائب الدنیا
 و شدائد با بجملة نص در معنی استمداد نیست فقط

سوال اتفاق دارند علماء و حکماء بل کفار هم که ارواح را بعد موت فنا نیست پس وجه تخصیص شهدای به حیات
 که منطوق قرآنست و انبیاء علیهم السلام چیست -

جواب ارواح را بعد موت فنا نیست بلکه انقطاع تعلق ببدن است لیکن ارواح عامه را همین قدر

بقا حیات روح است و شہدارا دو امر زائد باین بقا عنایت میشود کہ حاصل از تعلق بہ بدن دنیوی نیز بہمان دو امر بود اول ترقی در اجزای بدن صحیح کہ نمیی کہ عملہ الی یوم القیامۃ دوم رزق بتوسط بدن دیگر اخروی کہ ارواح الشہداء فی اجواف طیخضر تعلق فی ثمار الجنة تادی الی قنادیل معلقہ تحت العرش و در نص قرآنی در سورہ لقبر و سورہ آل عمران اشارہ صریح باین دو وجہ است انبیاء را زیادہ برین عرض احوال است و توجہ باصلاح امور ایشان زیادہ تر اثر حیات است باقی مجرد شعور بہ بعض احوال و لذت ذوق بالم لازم بقا روح است کہ لطیفہ دراکہ ہمانست و حیات باہم معنی مشترک است در مومنین کفار زیر کہ ارواح ہلکہ با باقیست از شعور و ادراک کہ ذاتی اوست منسلخ نہ شد و در مکاشفہ شیخ اکبر در ملاقات با آدمی دیگر پیش از ظہور حضرت آدم محمول بر تیشیل بعض کمال اجداد بنی آدم ایشانست پیش از ظہور شہادتی نوع انسان و ظاہر است کہ اگر این بزرگ غیر از آدم ابو البشر بیودند خود را از اجداد ایشان چگونه میگردند چون آن بزرگ بدستور خود تمشل در ملاقات با ایشان نمود بر تیشیل سابق خود اطلاع داد حضرت مجدد رضی اللہ عنہ در مکاتیب خودین تحقیق نموده اند و باین تقریر تخریر بطرف شد زیرا کہ ایشان گمان خود را از نوع ظہور تغییر مہوت کردہ اند و مثالیہ در ان مصدر فیوض و مبداء انتظام نشاۃ باشد چو این منقطع گشت آنرا موت خوانند و تعدد آدم نیز ہمین است کہ کمال نسل ایشان در بعض اوقات ظہور شمالی نمودہ مبداء انجہ رب برکات و انتظام نشانات گردیدہ اند

سوال و جواب در بارہ نقل اموات حکایت نقل اموات و توکیل ملکی برین کار در کتب عانا بسیار مذکور است و حدیثی ہم درین باب در ہمین کتب می آرند و بعضی ازین جماعت تمسک میکنند بلفظ مشہور کہ حدیث بودش مخدوش است و ہو قولہ ان للہ ملکایجر الابل الی الابل و بحدیث صحیح المرسل من احب و سئل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عن الرجل یحب القوم ولا یحیی بہم فقال ہو منہم او یختمہم ولا یخفی مانی ہذا التمسک ویردندہ الحکایات ما ہستہر علی استہ من ان المیت یرفن فی التربة التي خلق منها و ماورد فی الاحادیث الصحیحة من قوله علیہ الصلوٰۃ والسلام اوفنوا موتاکم و مسد قوم صائیس فان المیت یتاذی من جارا السور کما یتاذی الحی فانه لو ثبت نقل الاموات لم یکن للمحقوق التاذی بمجاورة القبور و ہذا فقط فائدہ معلوم خاطر شریف باد کہ بنا بر طریقہ قادریہ بر تصفیہ روح است و چون آئینہ از کدورتہ صاف شد بیشک صورت عالیہ در ان منطبع خواہند شد و بنا بر طریقہ نقشبندیہ برین تصویر است کہ صورت ذہنیہ بے کیف حضرت حق را در لطیفہ تلبیہ جا میدہند و ہمچنین تصویر را ملحوظ نظر می سازند تا آنکہ بقربت علم حضور

رسد و بنای طریقه چشتیہ بر احداث محبت مفروض و شوق و وجد و لوازم عشق است تا آنکہ خیال مشوق حقیقی غالب آید و ہمہ خیالات را محو مطلق سازد و بہر حال ازین طرق ثلثہ ہرچہ مناسب فرج باشد یا باید فرمود ہر چند مال ہر سہ طریق بسوی امر واحد است مگر عہدہ خواب یک خواب است باشد مختلف تعبیر باہے۔

فائزہ - این قول کہ طعام المیت میت القاب حدیث نیست کلام بعضی از تجربہ کاران است گویند مراد از طعام میت طعامی است کہ کما چہل روز میخورانند و وجہ امانت قلب آنست کہ بیشتر از ہنگام سئوچ موت میت وہم بعد از ان خیال سمر انجام این طعام تقسیم آن فیما بین الاقربا یا ساکنان مساجد و اشکیر خا میشود کسانیکہ این طعام باہما میرسد از وقت موت متوقع و چشم دوختہ برین طعام میباشد مقصود شرع آنست کہ از موت میت عبرت گیرند و پند پذیرند و در تفکر آخرت مشغول شوند و از غفلت ہوشیار شوند و این مقصود ازین صورت بالکافیہ مفقود میگردد و آنچه در حدیث صحیح آمدہ است در صحاح ستہ موجود است ہمین قدر است کہ نبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عن طعام المیت و چراغ افروختن بر قبر بنا بر تزیین و تشہیر در حدیث صحیح مہنوع است اما اگر برای خواندن ادعیہ یا وقت اجتماع زائرین بقدر حاجت یک دو چراغ برافروزند مضائقہ ندارد۔

سوال در مقدمہ شیرینی قبور و شیرینی دحلوائی تعزیر ہائے کہ مردم رو بردی انہا بطریق پیشکش مے نہند قول صحیح و مرصع نزد آنجناب چیست جواب مکررہ است۔

سوال در حدیث آمدہ است اللہم لا تجعل قبری و ثنا بعد پس و ثنیت قبر بکہ ام کہ ام فضل زائرین باعث میشود جواب دثنہ عبارت است از سجدہ کردن و دیگر مراسم شکر بجا آوردن۔

سوال بر قبور مسلمانان کہ برگ سبز یا گل و خوشبو می نہند سنت است یا استحباب یا اسراف بیفائدہ یا مباح بے نفع و ضرر ہرچہ از روی دلیل شریعت ثابت شود بیان فرمایند۔

جواب در حدیث آمدہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یکبار بر دو قبر گذشتند کہ صاحب آن ہر دو قبر عذاب کردہ شدند فرمودند کہ ایشان عذاب کردہ میشوند در چیزیکہ شاق نبودہ برایشان پس

یک جریدہ نخل را ہلبیدہ در میان شق کردہ یک یک نصف بران دو قبر نہادہ فرمودند تخفیف عنہما العذاب بالمیسا و درین علما اختلاف کردہ اند بعضی گفتہ اند کہ این برای توقیت در تخفیف عذاب بود و بعضی گفتند کہ این حکم عام است تا خشک شدن تخفیف عذاب باشد زیرا کہ شاخ سبز

تسبیح میکنند و مقاربت تسبیح موجب تخفیف عذاب است و مکرده است خاری یا گیاهی یا چوبی را که بر قبر روئیده برکنند اگر سبز باشد زیرا که آن تسبیح میکند و ادام که تر است و موجب تخفیف عذاب و انس میت میباشد چنانچه آنحضرت علیه الصلوة والسلام دو شاخ نواز خرابر سر قبر نهادند فرمودند ادام که خشک شود برکت تسبیح در عذاب این تخفیف نماند و لهذا تخمین کرده اند بعضی نهادن گل بر قبور لیکن گویند که اگر تصدق کند بقیمت گلها بهتر باشد و اگر آنچه بر قبر روئیده خشک شود برکنند آن مکرده نیست اما استمداد باطل قبور در غیر نبی صلی الله علیه و آله و سلم یا غیر انبیا علیهم السلام منکر شده اند آنرا بسیاری از فقها میگویند که نیت زیارت مگر برای رسانیدن نفع باموات بدعا و استغفار و قائل گشته اند آن بعضی از ایشان و ظاهراً است که از فقها آنانکه قائل بسبع و ادراک میت اند قائل بجواز اند و آنکه منکر اند آنرا نیز انکار کنند و آن امر است ثابت و مقرر نزد مشائخ صوفیه از اهل کشف و کمال تا آنکه گویند اکثری را فیوض و فتوح از ارواح رسیده امام شافعی رحمه الله تعالی علیه گفته که قبر امام موسی کاظم علیه السلام تریاق مجرب است مراجعت دعا و حجة الاسلام گفته هر که استمداد کرده شود بوسی در حیات استمداد کرده شود بوسی بعد از مات امام را همی گفته چون می آید زائر نزد قبر حاصل میشود نفس او را تعلقی خاص بقبر چنانکه نفس صاحب قبر را و بسبب این هر دو تعلق حاصل میشود میان هر دو نفس مقابله معنوی و علاقه مخصوص پس اگر نفس مزور قوی تر باشد نفس زائر مستفیض شود و اگر بالعکس بود برعکس شود و در شرح مقاصد ذکر کرده نفع یافته میشود زیارت قبور و استعانت بنفوس اختیار از اموات بدستیکه نفس مفارقه را تعلقی هست ببدن و تربتی که دفن کرده شود در آن پس چون زیارت میکنند زنده آن تربت را و متوجه میشود بسومی نفس میت حاصل میشود سپان هر دو نفس ملاقات و فالضات و اختلاف کرده اند در آنکه ادو حی قوی تر است از ادو میت یا بالعکس مختار بعضی محققین ثانی است درین باب بعضی روایات کنند که فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم چون تمسیر شود شما در امور یعنی برآمد کار پس مدو جوئید از اصحاب قبور شیخ اجل در شرح مشکوٰۃ گفته که یافته میشود در کتاب و سنت و اقوال سلف صاحب چیزیکه مخالف و منافی این باشد در کند از ادو با جمله بعد از آن که ثابت شد که روح باقی است ادرا تعلق خاص با جزا بدن بعد مفارقت از وی و تغیر کیفیت وی نیز نیست که بدان علم شعور بجزا بدن قبور احوال ایشان دارد و ادو کمال که در حین حیات ایشان بسبب قرب مکانت و منزلت از بدو با العزت کرامات

تصرفات و امداد استنش بعد از حیات چون بهمان قرب باقی اند نیز تصرفات وارند چنانچه در حین تعلق کلی
بجسد و استنش با بیشتر از ان انکار استمداد را وجهی صحیح نمی نماید مگر آنکه از اول امر منکر شوند ای تعلق روح
را شدن بالکلیه و جمیع وجه بعد مفارقت و زوال علاقه حیاتی و آن خلاف منصوص است و بر این تقدیر
زیادت و رفتن بقبور همه لغو و معنی گردد و آن امری دیگر است که عامه اخبار و آثار دال بر خلاف آنست
و نیست صورت استمداد مگر همین که محتاج طلب کند حاجت خود از جناب عزت الهی بتوسل روحانیه
بنده که مقرب و مکرم درگاه والا است و گوید خداوند ببرکت این بنده که تو رحمت و اکرام کرده او را بر آورده
گردان حاجت مرا باند کن آن بنده مقرب و مکرم را که ای بنده خدا و ولی و شفاعت کن مرا و بخواه از
خدا تعالی مطلوب مرا تا قضا کند حاجت مرا پس نیست بنده در میان مگر وسیله و قادر و معطی و مسئول پروردگار
است تعالی شان و در رمی هیچ شائبه شرک نیست چنانکه منکر و هم کرده و آن چنانست که توسل و طلب
و عاز صاحبان و دوستان خدا در حالت حیات کند و آن جائز است باتفاق پس آن چرا جائز نباشد
و فرقی نیست در ارواح کاملان در حین حیات و بعد از حیات مگر ترقی کمال و در شرح مشکوٰۃ و در شرح
صدور سیوطی مفصل ذکر کرده و سیر و احادیث با تعدد طرق نموده اما نذر یک می کنند آنرا عوام پس می آیند یکی
بعضی از قبور صلحاً و میگویند اس سید ما اگر قضا کنی حاجت مرا پس برای تو اینقدر از زریا طعام است
در بجا رفیق گفته که این نذر باطل است باجماع زیرا که آن نذر مخلوق است و آن جائز نیست بلکه گوید خداوند
نذر کردم برای تو که اگر قضا کنی حاجت مرا بخور انم فقرا را طعام برد این سید مقرب مرحوم مکرم توسل
بر سید این نذر جائز است زیرا که مصرف نذر فقرا نذر است و آن یافته شد و جائز نیست که صرف کرده شود
آن طعام مثلاً برای تو نگیری یا شترینی -

نذر باطل ✓

طعام نذر کا مصرف

فائده - والنذر الذی یقع من اکثر العوام بان یاتی الی قبر بعض الصلحاً و یرفع ستره علی راسه قائلاً
یا سیدی فلان ان قضیت حاجتی کر و الغائب و معانات المریض فلک منی من الذمب اومن الطعام
اومن الکسوة اومن الشمع اومن الذهب مثلاً که باطل اجماعاً نعم لوقال یا الذمذرت لک ان شفیت
مریضی او نحو ان اعلم الفقراء الذین بیاب السید نفسه او نحوها او شتر حصیر المسجد باذرتا لوقودها او دراهم
لمن یتوم بشعائرهما کیون فیه نفع لفقراء و النذر لشد و ذکر الشیخ انما هو محل تصرف النذر المستحق
العاکفین بر باطنه او مسجد او جامعه بهذا الاعتبار از مصرف النذر الفقرا کذا جده المصنف لکن

لا یحل صرفه الا الی الفقراء لا الی ذمی علم لعله ولا الذمی نسب لنسبه ولا الحاضری الشیخ الا ان یکون واحدا
 من الفقراء واذ عفت هذا فما یوجد من الدرهم ونحوها ینقل الی ضرائح الاولیاء تقربا الیهم فحرام بالاجماع
 مما لم یقصد تصرفها والفقراء الاحیاء قولوا واحدا وقد ابتلی الناس بذلك کذا فی النهر الفائق والبحر الرائق مع
 عالمگیری لایجوز ان تصرف ذلک لغنی غیر محتاج ولا تصرف ذمی منصب ولم یتب فی الشرع جواز الصرف
 للاغنیاء للاجماع علی حرمة النذر للمخلوق ولا ینعقد ولا شیغل الذمته به وانه حرام بلا بحث ولا یجوز لخدام الشیخ اخذ
 ولا اكله ولا یصرف فیه لوجه من الوجوه الا ان یکون فقیرا اوله عیال فقراء عاجزون عن الکسب و هم مضطرون
 فی اخذونه علی سبیل الصدقة المبتدآة فاخذها ایضا مکروهه ما لم یقصد به النافر التقرّب الی اللہ تعالیٰ و صرفه الی
 ویقطع لنذر عن نذر الشیخ فاذا علمت هذا فما یؤخذ من الدرهم والشمع والزیت ونحوها ینقل الی ضرائح الاولیاء تقربا
 الیهم فحرام بالاجماع المسلمین ما لم یقصد صرفها الفقراء الاحیاء لا القبور قولوا واحدا هـ البحر الرائق - النذر الذمی
 یقع للاسوات وما یؤخذ من الدرهم والشمع والزیت ونحوها الی ضرائح الاولیاء الکرام تقربا الیهم فهو بالاجماع
 باطل حرام ما لم یقصد واصرفها للفقراء وقد ابتلی الناس بذلك لا یشمانی بذه الالعصار وقد لبسط العلامة
 قاسم فی شرح در العار ولذا قال الامام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ ارکان العوام عندی لا تمنعهم بلا ولا ی وذلك
 لانهم لا یتهدون فاکل یتغیرون کذا فی الدر المنثور فی آخر باب الصوم ۛ

سوال بر مرده چه میگردد و کجا میماند جواب در وقت نزع ملائکان حاضر میشوند از تابان حضرت
 عزرائیل در روح را از جزا بدن میکشند و چون وقت گرفتن باشد خود حضرت عزرائیل از دست خود
 میگیرند و حق تعالیٰ این طبقه زمین را چنان حاضر پیش ایشان ساخته است که طبق طعام پیش خورنده
 و ایشان چندان انگشتها دست قبض داده است که هر یکی بکار خود مشغول میباشد بکار بودن
 دیگر را مزاحم نمیشود و همچنین ایشان در دست خود گرفته اند جمعی دیگر از خدام ایشان از دست ایشان
 میگیرند اگر این شخص از اهل نجات است ملائکه خوش روی و خوشبوی و خوشخوی در پارچه های حریر از
 خوشبوی بهشت معطر ساخته میگیرند و اگر از اهل دوزخ و شقاوت است ملائکه مقابل آنها در پارچه پلاست
 بدبو میگیرند و بطرف آسمان می برند و برای روح کافر درهای آسمان نمی کشایند و لعنت میفرستند و
 میگویند بر او در بسوی مادراد که ایدیه است پس ملائکه او را بالای سجین می افکنند و آنجا عمل نامه میرسانند
 و سجین نام سنگیست بالای دوزخ نهاده در آنجا نویسندگان اعمال کفایت جمع میشوند و ملائکه که دارو

این کار اند سپرد میکنند روح او را حاضر می داده باز بر سر تن مرده آدمی رسانند و روح صاحبان و
 مومنان را در هائی آسمان میکشاده باشند و ملائکه با هم خوش میشوند روح خوب است از طرف زمین
 آمده رحمت خدا بر تو باد و در آن بدن که تو آبا کرده بودی و او را تا علیین که مقام حضور ملائکه مقربینست و کلام
 از آدمی برسانند و حاضر می اوراداده و عمل نامه او سپرده باز بر سر بدن او می آرند هنوز آن بدن
 در شست و شوی و تجویز و تکفین میباشد که فرشتگان این ارواح در دست گرفتند حاضر میباشند
 و چون جنازه را برداشته میبرند و در قبر او دیوار آتش می نهند در وحش را همراه بدن نهاده خود میروند چون
 مردم از دفن او فارغ شوند یا از سوختن فراغ یابند و فرشته که نام یکی منکر و نام دیگری نکیر است آمده
 او را می نشانند اما مرد با ایمان بے اضطراب و بے تشویش می نشیند و بعضی را گمان میشود که وقت غروب
 آفتاب است و میگوید که زود تر مرا بگذار که از نماز عصر فارغ شوم که آفتاب بغروب نزدیک است و
 وقت میرود و بهر حال از هر میت میپرسند که پروردگارتو کیست و دین تو چیست و در دین خود تابع کیستی
 و در حق ایشان عنی محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم چه اعتقاد داری میگوید که معبود من خداست و دین من
 اسلام است و پیغمبر من محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم و ایشان کتاب حق تعالی را با ما رسانیدند و من
 حقیقت ایشان در یافتیم و بایشان گردیدیم و متابعت ایشان کردم پس او را آگاه میسازند و آن عمل از
 اعمال او بعد از ایمان که بران بخشیده شد و میگویند اکنون براحات خواب کن چنانکه عروس خواب میکند
 بے هرج و مرج و او را تا مد نظر کشاده میسازند و روشن میکنند و در یقه اول از طرف نار میکشایند و میگویند که
 بر زمین حقتعالی بلائے بزرگ از سر تو دفع کرد و او را مسدود میکنند و بعد از آن در یقه بجانب بهشت میکشایند
 و این کس از تازگی و خوشبوی او بهره مند و متلذذ میشود پس ازین بعد عرصه شخصی می آید بلطف و جمال
 میگوید که من قرآنم که ملائمت من کردی یا فلان علم که با من در دنیا نسبت شستی یا عمل صالح تو ام که
 در دنیا پاس خاطر من میکردی اینست اسباب راحت تو از رزق و فرش و لباس پس آهسته آهسته
 بطریق سیر اینطرف آنطرف میگردد درین اثنا با قربان و عزیزان و دوستان خود که از اینجا برگشته
 ملاقات مینمایند آنها بطور ضیافتها و گاهے برای زینت بطن مکان خود میبرند و گاهے بطریق موافقت
 و تهنیت پیشش این می آیند و هر روز چسبیدگی دل با نجا و تسلی از یاد گاری این جهان افزون میشود
 و اهل نجات را در اینجا چهار نوع مکان میباشد یک مکان خانه گویا جاکے شب باشی است دوم مکان

در بار باندگان که بایشان اعتقاد و رجوع داشت - سوم مکانهای سیر و تماشا مانند آب زمزم و مساجد
 متبرکه که در مکانهای دیگر از حیات و بزرگیت چهارم مکانهای ملاقات دوستان و همسایگان مانند
 دیوانخانههای و چوپوره های و یا مکان بود و باش او درست میشود و از دنیا می برند این مکانها در آخر عمر او
 مترتب میسازند چون تمام شد از اینجا میبرند و گمان نکنی که این مکانها همه در قبر تنگ است این قبر تنگ
 در دوازده است بران مکانها و بعضی این مکانها در جو آسمان و زمین است و بعضی در آسمان دوم و سوم و
 شهبید را در قندیلهای پر نور که معلق اند زیر عرش و مردم در اینجا محض برای لذت بزرگ و تلاوت و نماز و زیارت
 مکانات متبرکه مشغول میباشند و بزرگان قوم نسبتهای بچکان که از اینجا رفته اند با هم مقرر میکنند که روز ششم
 با هم ترویج نمایند و در اینجا از لذتها همه لذت است مگر لذت جماع و از عبادتها همه عبادت است مگر روزه و در
 اوقات متبرکه که مانند شب قدر و شب جمعه بر عزیزان خود در دنیا که یادگاری آنها میدارند گذاره میکنند و بر
 احوال اهل خود از زندگان مطلع میشوند گاهی بر آمدن بر آنها و گاهی بمطالع احوال ایشان در آیتها سیکه
 اینجا منسوب اند و گاهی بر ساندن ملائکه حفظ احوال ایشان را که فرشتگان احوال و پیغامهای زندگان را
 با ایشان ملاقات کرده میگویند و ایشان را حواس دریافت کسیکه بر ایشان میرسد و دعا میکنند و سخن
 میگویند قائم است و آنها را همچنانکه در دنیا امورات غیب مکشوف میشود و آنچه شدنی و ناشدنی است بوسیله
 ارواح طیبه از ملای علی و مستفکان کارخانه قضا و قدر دریافت میشود و گاهی خود با خلاف در خواب ملاقات
 میکند و گاهی ملک موکل بر وجه بصورت ایشان متشکل شده بر احوال نیک و بد اطلاع میدهد و اما
 کافران و منکران و منافقان در سوال متحیر میباشند و میگویند ما هیچ نمیدانیم که ایشان کیستند و دین با فلان
 دین است و معبود با فلان بت یا فلان روحانیت اینها را در عذاب میکشند بعضی را به پیوست کردن
 هر دو جانب قبر تا استخوان اینها مثل سر مه گردد و گاهی بسوختن بالش و گاهی بسلط کردن مار و گز و
 و گاهی بگرفتن بگرمای آبنین و آتشین تاریزه ریزه گردد و باز تابرداشتن گرز جمع گردد و همچنین با انواع
 عذاب تارکان نماز فرض صبح را داغ میکنند و افرا کنندگان اخبار را از زنجورهای آتشین کله تا قضا
 پاک میکنند و کسیکه خود را خود کشته باشد بهمان وضع که خود را کشته است در الم نزع دارند و کسی
 که زن حلال گذاشته بر زنا رغبت میکند طبق طعام یکی پاکیزه و یکی ستعفن و نجس حاضر کرده آن ناپاک
 را بخورد و کسیکه نیمخورد در نهری از خون خبیث انداخته در دهن او سنگ زده بر آمدن نمیدهند

و بعض کس را بندگان فقر و گرسنگی و برهنگی گرفتار ساخته بذلت تمام و بند میگردانند و کسی را که زکوٰۃ نداد
 آن مال را صفها ساخته آتش دوزخ گرم کرده بر جبین و سر و پهلو و پشت داغ میدهند لیکن این تغذیهها
 در حق کسی دائم نیست بعضی را مدام در همین تکلیف میگذرانند و بعضی را هر روز وقتی تغذیه میکنند وقتی
 میرانند و بعضی را تا شب جمع یا تا رمضان یا وقت وصول شفاعت عذاب کرده آزاد میکنند فقط.
سوال بعضی جهلا میگویند که وقتی که کسی او لیاقت الهی بر حضرت جبرئیل برای غسل دادن
 و دفن کردن می آید کسانیکه اینچنین اعتقاد میدارند عند الشرع شریف چه حکم دارد -
جواب این قول ایشان بی دلیل است پس قبول نباید کرد و قائلان او را مسکله جاہل باید دانست فقط

سوالات قاضی

بسم الله الرحمن الرحيم

روزی بجناب و نا پیر و مرشد بنا بر تعلیم چند مقامات که معروف و مشهور اند و از حقیقتش چنانچه می باید
 بچکس آگاهانه منجمله کی است عرض نمودم که گنج مخفی را میگویند جناب والا اشاره بوجود انسان فرمود
 باز سوال کردم که بعضی گویند که حق تعالی را امکان نیست و بعضی گویند که هست این را هم اشاره بانسان
 فرمودند من بعد آن حدیث فرمودند لا یسعی الارض ولا السماء و لکن لیسعی قلوب المؤمنین فقط
 باز سوال کردم که حق تعالی قدیم است یا جدید ارشاد فرمودند که جدید از کجا آمده و قدیم کجا رفته نه آمده است
 نه رفته الاکن کما کان باز سوال کردم که بعضی گویند که دیدار او تعالی نیست مولانا فرمود که من کان فی ہذہ
 اعمی فهو فی الآخرة اعمی باز سوال کردم که این وجود آدمی از چه تخم مکنون گشته که در آن کل مخلوقات بود
 میشود فرمود که این مقام مشکل است بجز توجه مرشد کامل انجانرسی باز سوال کردم که این تن خاکی از
 کدام شخص است فرمود که متحرک تن روح است و محرک روح نور محمدی و ذات عزیز من این مقام را کلا یعنی در این
 کمال محال است و شب و روز بگرد فکر و سیر و طیر آن مقامات مانند بجز طالب صادق و توجه مرشد
 کامل حصول انتہائی تواند شد باز سوال کردم که عبادت چند نوع است فرمود که یکی بر تن دوم
 بر دل سیوم بر جان این هر سه مقام را شریعت و طریقت و حقیقت گویند و اینجا هم مقام مشکل است
 لایستعلی صورکم و لا اسوالکم و اعمالکم و افعالکم و لکن نیظر علی قلوبکم دنیاکم تا که این مقام یعنی در یافت

و حصول نشود از بیخ لذت رحمانی و نورانی فائده نیابد باز سوال کردم که عبادت امیر و فقیر و دیگر کسان
یکسان است یا بتفاوت فرمود که بسا تفاوت است که عبادت اهل فقر امیر را ادا نمودن کفر و ضلالت
است و استیصال اهل فقر و دیگر کسان را انجام شد کامل می باید که این مراتب را تلقین نماید باز سوال
کردم که فقر چند نوع است فرمود که دو قسم یکی ظاهر و دوم باطن این هر دو مقام بهم بدون توجه مرشد
کامل سکنش متجلی نمیشود باز سوال کردم که در چند نوع است فرمود سه روش یکی شهوت دوم
طبع سیوم خشم باز سوال کردم که هر سه چگونه مرتفع میشوند یعنی ازین خلاصی چگونه میشود فرمود که بوقت خلوت
معلوم خواهد شد باز سوال کردم که خود را دیدن چه نظر است فرمود که این مقام هم بطلب و مشاهدت
صادق جهانیده خواهد شد باز سوال کردم که در قالب خاکی از کدام راه می آید و کدام راه میرود فرمود که
رفز نیست که شناختن این هر دو مقام را در شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت بجمع انسان فرض
و واجب است که این مقامات را نداند حیوان مطلق است بلکه آنرا از زنده نباید گفت گویا مرده است باز سوال
کردم که علم را یعنی دانستن را حدی هست یا نه فرمود که خدا علیم است که می شناسد رب را با اسم مربوط
آن فی کل شیء باز سوال کردم که موکل عناصر کدام است فرمود که موکل خاک جبرئیل و موکل آب میکائیل
و موکل آتش عزرائیل و موکل هوا اسرافیل باز سوال کردم که آدم را حقیقته جامع چگونه گفته اند و چه سبب
است فرمود بلی تحقیق آنست که ثلاثه معدنیات در چشم انسان بذات موجود است و نمایان باز عرض کردم
که چرا چگونه ازین آنگهی باشد و هم تمامی عرضیات مرقوم الصدر فرمود که انشاء اللہ تعالی بعرضه قریب تو ازین
علم آگاه کرده خواهیم و او نفس را چهار قسم است اول نفس ناطقه است که مثال بیخ است معنی آن گویائی
فصیح و لطیف گوناگون دل چسپیده نزد بعضی علماء و جهلا خاطر پذیرد و پسند باشد دوم نفس اماره است
مثال شاخ است معنی آن گویائی بے حصول که آنرا سخن لا ابالی میگویند و بطعام لطیف و همه چیزها
و غیره خیال بدست و در فارسی هوا هوس میگویند سیوم نفس مطمئنه است معنی آن گویائی
گاہے نیک بخوبی احسن معنمل و غیره و گاہے بد تا از سر و پا کسی وقت بموجب امر و نهی حق سبحان
و جل شانه عمل میکند و کس وقت غیر فرض و شریعت یعنی بیرون از هر دو الفاظ میکند چهارم
نفس لوازم معنی آن اینست که شرب و روز هر لحظه و هر دم بموجب شریعت و طریقت و حقیقت
و معرفت میگذارد و الغرض بیرون آن چهار طریقها نمیکند ایضا روح را سه قسم است

اول قل الروح من امر ربي دوم روح وجودی که در رگ رگ فرشته پیوسته میگردد و بدو تسبیح روح
 نوری است که در همه اعضای تجلی گوناگون میگردد و بدو حق تعالی ایضا توجه را چار قسم است اول به القا
 سسی است معنی آن انیت که انداختن یعنی مثال پنچوره بروقتیکه خالی میشود از آبے پر کرده سید همد
 الغرض هر روز به توجه قدری میداده باشند دوم به اخذ سسی است معنی آن انیت که مثال
 گل و کبچد است که زیر وز بر گل و بمیان آن کبچد داشته دهند در چهار روز خوشبومی بکبچد اثر میکند و چون
 پارچه تر که بالای پارچه تر باشد و زیر خشک همین آن اثر ضرر خواهد کرد تسبیح به انعکاس سسی است
 که در اهل چشتیان بسیار است که آنرا اهل چشتیان صحبت میگویند و معنی آن عکس است هر روز مظلوم
 را مثال عکس آفتاب میداده باشند الغرض این هر سه طریق فی زماننا بسیار تر جاری است
 در همه طریق چه چشتیه چه قادریه چه نقشبندیه و غیره و چهارم به اتحاد سسی است معنی آن انیت که در جنس
 آمیز شده یک شده باشد باطن و ظاهر هر دو الغرض پیرو مرشد مرید را مثال خود چه ظاهر چه باطن میگردد
 و مثل مشهور است که وصل در وصل میگردد و ادگر این توجه شاذ است یعنی در هزار با یکی شخص میگردد و
 هر وقتیکه بر مزار بزرگان خود رود مشرق روی پشت بجانب قبله استاده فاتحه خوانده جانب سینه
 نشسته سی و یکبار سبحان قدوس ربنا ورب الملائکة والروح بخواند و یا اسم ذات بحدده خاموش
 بمراقبه بنشیند هر وقتیکه رخصت شود این گفته آید که السلام علیک یاذا الروح و بدیگری هزار و دو
 خوانده بجانب سینه نشسته بمراقبه بنشیند بروقتیکه برخاسته شود السلام علیکم گفته آید و بنا بر ملاقات
 چه مرشد خود چه غیر و چه زنده و چه مرده سی و یکبار سوره انا انزلنا بر خود دم کرده تصور نماید ملاقات
 خواهد شد ضرر و مگر با وضو خواند بصدق دل ذکر قلبی کما یبغی بحضرت ابراهیم صلی الله علیه و سلم
 و ذکر روحی بحضرت عیسی پیغمبر صلی الله علیه و سلم و ذکر سر حضرت موسی پیغمبر صلی الله علیه و سلم و ذکر خنی
 و خنی آنحضرت خاتم النبیین حضرت محمد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فقط تمام شد
 قوله ولا علم للعالم مدة باعتبار وجود علمی عالم است که بر بعضی کمال کشفون میشود بر اعتبار وجود عینی
 و لهذا در کتب تصوف واقع است که العالم قدیم فی العلم حادث فی بعین و نیز اطلاق عالم احیاناً بر سبیل
 مجاز بر بعضی از مراتب حقیقه که در حقیقت آن شعاب و تفصیل بعضی از اسما و صفات آبی است جلشانه
 نیز واقع میشود و در قدم آن مراتب سخن نیست و نیز ولا علم للعالم مدة بر تقدیر حدوث نیز صادق است

زیرا که مدت معینه از ابتدای خلق عالم تا حال هم معلوم نیست اگر تعیین مدت کسی میکند از ابتدای خلقت آدم علیه السلام میکند نه از خلق اصول عالم آری این قدر مجبلا معلوم است که عالم حادث است خلق بعد از آن فقط سوال زیبا نیدن کتاب مجالس الابرار منظور است اگر معتبر باشد نویسانیده شود جواب معتبر است والله اعلم بالصواب -

سوال مسئله دیگر عدالت که از روی تخریج که در آن پردل خان و روشن خان از جمله پسران زاهد خان مورث اعلیٰ راسن بطن السریه و حسین علیخان پسر زاهد خان مذکور راسن بطن الزوجه المنکوحه قرار داده با ولاد پردل خان مذکور آن منجمله متروکات زاهد خان مورث اعلیٰ مذکور چیزے میرسد یا نه **جواب** چون بموجب شرع شریف فعل مسلمانان حتی الامکان بر سفاح و زنا محمول نشود و لهذا با ولاد پردل خان و روشن خان که از جمله پسران زاهد خان مورث اعلیٰ من بطن السریه اند حصص شرعیہ میرسد والله اعلم بالصواب

سوال علمای دین و مفتیان شرع متین اندرین مسئله چه میفرمایند که شخصی به تقیبه از تقریبات دوسه روز پیشتر یا همان روز مجلس مزامیر و منہیات مثل زوت و رقص و سرود یا ظروف نقره و فرش ابریشمی در خانه خود مجتمع نموده دعوت عام دوستان خود بیکان علیحدہ نماید یا در خانه کدام کس که مشمول این جلسه نشده باشد بفرستد خوردن آن طعام عام و حاضر عند الشرع الشریف جائز باشد یا ناروا و همچنین ازین طعام شادی و بعضی اشخاص که روز و شب میمانند فرستاده با ایشان خوردن جائز است یا نه همچنین کفارہ تم ذمیہ اینکس از آن طعام و کس همسایه را خوراند آیا ادائے کفارہ شد یا نه **جواب** اگر مرد عور از قبل رفتن معلوم شد که در آنجا لهو و لعب و محرمات شرعیہ انداجا تہ نگند و اگر بعد رفتن دید و این شخص از عوام الناس است بنشیند و بخورد و اگر قادر باشد بر منع منع کند و الا صبر کند و اگر بد عوا از خواص باشد و قدرت بر منع ندارد بیرون آید و نشیند و اگر لهو و لعب بر دستر خوان باشد لائق نیست نشستن و خوردن اگر چه عوام باشد و طعام که بخانه مردم فرستاد اگر از مال حلال باشد خوردنش جائز است و همچنین حکم کفارہ است اگر از وجه حلال است ساقط خواهد شد بشرط بودن جواز ساکین و الا لا و من دعی الی ولیمه او طعام فوجد شہ

بغیا او غنا فلا یاس بان یقعد و یا کل قال ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ اہلبیت بہذا امرۃ نصبرت و بذالان اجابہ

الدعویۃ ستہ قال علیہ السلام من لم یحب الدعوات فقد عصی ابا القاسم فلا یتربکھا لما اقتضت بہ سن العبتہ من غیرہ کصلوۃ جنازہ واجبۃ الاقامۃ وان حضر تہا نائمات فان قدر علی المنع منعہم وان لم یقدر یصبر بغیا

از ائمہ کبیر مقتدی بہ فان کان مقتدی ولم یقدر علی منعہم یخرج ولا یقعد لان فی ذاک شین الدین وفتح
باب المعصیۃ علی السلیب الہکلی عن ابی حنیفۃ رحمہ اللہ فی الکتاب کان قبل ان یصیر مقتدی ولو کان
ذلک علی المائدۃ لا ینفی ان یقعد وان لم یکن مقتدی بقولہ لقالی فلا تقعد بعد الذکر مع القوم الظالمین
وہذا کلمہ بعد الحضور ولو علم قبل الحضور لا یحضر لانه لم یلزمہ حق الدعویۃ بخلاف اذا جم علیہ لانه قد لزمہ دولت
المستلزمۃ علی ان الملبس کلہا حرام حتی التفتی لضرب القصب وکذا قول ابی حنیفۃ ابتلیت لان الاقبال بالحرم
یکون والحد علم بہ پایہ فقط

سوال انسانزا اعتقاد نحوست بعضی چیز ہا مانند پچہ اسپ کہ در ماہ سانون پیدا شود و پچہ گاؤ میش کہ در ماہ گہ
شود درست است یا نہ جواب در حدیث شریف آمدہ کہ شوم در سہ چیز است در زن و خانہ و دو اب
در بعضی روایات فقط داہہ آمدہ و در بعضی روایات خاص نام اسپ آمدہ و در حدیث آمدہ شکال اور اسپ
مکروہ میداشتند و شکال آنست کہ دست راست و پای چپ با عکس آن کہ دست چپ و پای راست
بریک رنگ باشد مخالف رنگ بدن مثل تمام رنگ کیت باشد و این ہر دو سفید و چمنی و بعضی روایات
ارجل ہم مکروہ آمدہ و ارجل آنست کہ سہ پای او برنگ بدن باشد و یک پای مخالف رنگ بدن ازین
روایت اصل نحوست درینہا ثابت میشود شمار نحوست ہا و تفریق در آنکہ کہ ام نحوست در حق سہما لکان
است و کہ ام نحوست در حق بعضی میباشد و در حق بعضی تفصیل آن در روایات متعلق بہ تحریر وارد مکرر
واقع شود یا اکثر دما نزا پیش آید حذر و احتیاط ازان قباحتی ندارد فقط

سوال سلام علیک۔ اگر استاد در حالیکہ نشستہ است شاگرد آید پس استاد ابتدا ای سلام کند یا نہ
جواب سنت سلام از روی حفظ مراتب آنست کہ استادہ بنشستہ سلام کند و رونندہ بر استادہ و صغیر بر
کبیر قلیل بر کثیر و سوار بر پیادہ اما اگر کسیکہ اورا بتدال لازم نیست بطریق تواضع و عمل بر عزیمت در او سلام
خود پیشدستی کند و ابتدا سلام کند علی و افضل است چنانچہ جناب نبوت مآب صلی اللہ علیہ وسلم چون در مجلس
سبارک نشستہ می بودند یا در راہ با جماعہ یا اصحاب ملاقات میکردند خود ابتدا سلام میفرمودند فقط

فائدہ کثرت محبت دینی و معنی دار و اول آنکہ در محبوب خود زیادتی امور دنییہ را معتقد شود یعنی البتہ
ستلزم اعتقاد فضیلت است دوم آنکہ این کس را از محبوب نفع عظیم دینی رسیدہ است کہ از عیال و
نرسیدہ دنییہ مستلزم اعتقاد فضیلت نیست زیرا کہ ہر مردی را با شیخ خود و تلمیذ را با استاد کثرت محبت بایستی

یباشد حالانکه متقدم تفضیلش نمیگردد و اشعری شوری را در تعیین افضل قرار میدهد زیرا که تفضیل خنثین بر غیر ایشان نزد او قطعی نیست مجتهد فیه است لکن اقادیل صحابه این تاویل را گنجایش نمیدهند کما لایحقی و لهذا اکثر اشاعره همین اختیار کرده اند و بجز امامت المفضل مع وجود الفاضل و قال بعضهم بالتفضیل یعنی ان کما ان نصب الالفصل موجب ثوران الفتنه بجز العدول عنه الی غیره والالا-

فی العالمگیریه ناقلا عن فتاوی قاضی خان رجل قال مالی صدقة علی فقرا مکة ان فعلت کذا فحذرت تصدق علی فقرا بلخ او بلدة اخرى جاز و یخرج عن النذر انتهى این جواب در نذر است و نیز غیر نذر را بالان و تیسار باید کرد

سوال للامام الغزالی رحمة الله علیه رسالة فی بیان ما یکفر به و ما لا ینکفر به و ذکر فیها بعد کلام طویل علم ان شرح ما ینکفر به بالانکفر به لیستدعی شرحا طویلا یقتصر الی ذکر المقالات و المذاهب و ذکر شبهة کل واحد و ولیله وجه بعده عن الظاهر و وجه تادیله و ذلک لا یمتدیه مجلدات و لیس یسح شرح ذلک اوقاتی فاقنع الآن بوصیة و قانون اما الوصیة فان تکف من اهل القبلة ما امکنک ما و اموا قائلین لا اله الا الله محمد رسول الله غیر منافقین لها و المناقحة تجوز الذنب علیه بعد او بغير عذر فان التکفیر فی خطر و السکوت لا خطر فیه - اما القائلون فیه ان تعلم ان اصول الایمان ثلثة الایمان بالله و بالرسول بالیوم الآخر و ما عداه فروع فاعلم انه لا تکفیر فی الفروع اصلا لکن فی بعضها تخطیة کما فی العقبیتات و فی بعضها تبذیر کما لخطا المتعلق بالامامة و احوال الصحابة و علم ان الخطا فی اصل الامامة و تعینها و شروطها و ما يتعلق بها لا یوجب شی منہا التکفیر و لا یلتفت الی قوم یظنون امر الامامة و یحیلون الایمان بالامام متروکا بالایمان بالله و برسوله و لا الی خصوصهم المکفرین بهم مجردة سبهم فی الامامة فکل ذلک اسراف اذ لیس فی الواحد من القولین تکذیب الرسول صلی الله علیه و آله و سلم و هما وجه التکذیب و جب التکفیر الی آخر ما قال فی کلام طویل و هذا کلام الامام موافق لما درونی العقائد من انه لا تکفر اهل القبلة و مخالف لما ذکر فی الفتاوی من تکفیر من انکر خلافة الشینین رضی الله عنهما فقط

سوال و دیگر محدثین بر علم فقه عمل میکنند یا نه بعض شخص میگویند که محدثین بر علم فقه عمل نمیکنند
جواب علمای محدثین بیک مذہب از مذہب مجتهدین منی باشند پس بعضی اعمال ایشان مطابق کتب فقه میباشد و بعضی دیگر مطابق کتب دیگر فقط

سوال اگر کسی بنیز از عشره مبشره و سه کس دیگر سوا می از ایشان مردمان این زمانه را قطعی بهشتی و یا قطعی دوزخی قرار و تصدیق کن حکم او عند الشرع چیست جواب کسانیکه پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم در حق

ایشان مثل حضار بدر و شہداء اہل بیعة الرضوان و امثال ایشان کہ ہزار کس انداز صحابہ کہ بیشتر بجنّت
 شدہ اند اما سوای ایشان را تفویض بعلم علام الغیوب باید کرد نہ بالقطع جفتی باید دانست و نہ دوزخی فقط
 و حکم طعام الکفار من المشرکین و المواکلتہ مع الکلیف علی سقرتہم و فی اوایمہم ان کان مع ظہور منکر کاخمر و الخمر
 و ادانی الذہب و الفضة و التلطح بالنجاسات کاخار البقر و غیرہ باوزر متہ المجرس حرام و انکانت الآتیہ اللتی
 یا کل فیہا المسلم خالیة عن النجاستہ لان ذلک مشارکة معہم فی شاعرہم و ان خلا عن ہذا المقاسد فہو بیابح
 بشرط الطہارۃ فی التفسیر الکبیر للامام الرازی قال کثیر من الفقہار انما یحل نکاح الکتابیۃ اللتی و انت
 بالتوراة و الانجیل قبل نزول القرآن قالوا و الدلیل علیہ قولہ من قبلکم فمن ج ان بالکتاب بعد نزول القرآن
 خرج عن حکم اہل الکتاب انتہی۔ یکرہ الاکل و الشرب فی ادانی المشرکین قبل الغسل لان الغالب
 و الظاہر من اوایمہم النجاستہ و انہم سیتلون الخمر و یشر بون ذلک و یا کلون و یطعمون فی قدورہم فی
 قصاعہم و اوایمہم فکرہ الاکل فیہا قبل الغسل اعتبار اللظاہر کما کرہ التوضی بسورۃ حاجتہ لانہا لاتموتی من
 النجاستہ غالباً لان الاصل فی الاشیاء الطہارۃ و تشکیکانی النجاستہ فلم یتب النجاستہ بالشک
 ہذا اذا لم یسلم نجاستہ الا و انی فاذا علم فانه لا یجوز ان یشر ب فیہا قبل الغسل و لو اکل و شرب کان شارباً
 و آکلہا ما ہذا حاصل ما ذکر فی الذخیرۃ قال العبد صلحہ اللہ تعالیٰ و ما تبلینا من شرہا لسن و الخمر و اللین و
 الجبن و سایر الما فجات من الہنود علی ہذا الاحتمال تلویث اوایمہم و ان نساہم لاتوقین عن السر قین و کذا یاکلون
 لحم ما قتلوه و ذلک میتتہ نعلی المحتجب ان لم یجدہ انہم ان لیتوثق علیہم ان یجتنبوا عن السر قین و میتتہ فان
 شق علیہم یا مرہم ان یعطوا اوایمہم مسلماً یفسلہا او یغسلوا ایدیہم بمرئی من المسلمین و الا فالاباحتہ فتویٰ و الخمر
 التقویٰ کذا فی نصاب الاحساب فقط و ہینا تفصیل لابد من معرفۃ ان الاکل مع المجرس و مع غیر المجرس
 من اہل الشرک ہل یباح او لا حکلی عن الحاکم بن عبدالرحمن الکاتب انہ کان یقول ان ابلی بہ المسلم مرۃ
 او مرتین فلا یاس بہ لما روی ان النبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کان یاکل فاماہ کافر فقال آکل معک
 یا محمد فقال نعم فقد اکل النبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم مع الکافر مرۃ او مرتین لتالیف قلبہ علی الاسلام
 فاما علی الدوام فانه مکروہ نہیاً عن مخالطہم و موالاتہم و کثیر سوادہم و روی انہ علی الصلوۃ و السلام
 قال من الجفرا ان تامل مع غیر اہل دینک و ہذا یدل علی انہ لا یاکل مع غیر اہل ملتہ و قدر و نیا انہ اکل
 مع غیر اہل دینہ فلا بد من التوفیق و وجہہ ما روئیا اولاً بالاکل مرۃ او مرتین و یحل ہذا الحدیث علی المدق

علی الاکل معهم و ذکر القاضی الامام رکن الدین السندی ان الجوس اذا كان لا یزمرم فلا یس بالاکل معه
وان كان یزمرم فلا یاكل معه لانه ینظر الکفر و الشکر فلا یاكل معه حال ما ینظر الکفر کذا فی آخر الفصل العاشر
من سیر الذخیره فقط کل هذا من مطالب المؤمنین -

سوال برکت بردن اجنه از جنس غله حقیقت دارد یا نه **جواب** حقیقتی رزق حیوانات از طیور و
بہائم و حشرات بر زمین آفریده است و همچنین برای جنہا حصہ از زراعت تنخواہ میشود و اینہا چنانچہ خود بنظر نمی آیند
بردن ایشان آن حصہ را نیز بنظر نمی آید و آنچه نصیب آدمیان است در دست میماند فقط
قائم - ماہی کہ در دریا خود بخورد بجز در بام مالک و امام شافعی رحمہما اللہ حلال است و نزد امام
اعظم رحمۃ اللہ علیہ درست نیست مگر در یک قول در مذہب حنفی ہمہ حلال است و تفصیل این مسئلہ
این است کہ اگر ماہی خود بخورد بے آفت بمیرد و مردہ بر روی آب بالا بر آید آنرا طافی گویند نزد امام شافعی
و امام مالک رحمہما اللہ خوردن این قسم درست و حلال است و اگر ماہی را موج دریا بیرون افکند و یا آب یا
خشک شود و بسبب خشکی ماہی بمیرد این ہر دو قسم حلال اند نزد ہمہ علما و همچنین آنچه بشکار بمیرد نزد ہر چہا ر
مذہب حلال است و قسم سوم آنکہ بسبب آفت بمیرد مثل زالہ باریدن یا سردی بسیار در موسم زمستان
یا گرمی در موسم تابستان و بسبب سردی و گرمی ماہیان مردند نزد امام محمد رحمہ اللہ از علمای حنفیہ حلال
است و فتویٰ بر ہمین مذہب است -

سوال از مولوی عابد الجبار - از شرط نمودن نصاب در سرقتہ برای قطع ید و نیز از قتل قاطع طریق
حد و صورتیکہ نفس راکتہ باشد و مال نگرفتہ باشد معلوم میشود کہ عدم رسیدن مال مغرور قدر
نصاب را سقط حد قطع ید است فقط نہ قتل و تصلیب را در روایت عالمگیری دال بر سقوط حد قتل و
تصلیب است پس عمل بر کہ ام کرده شود و روایت عالمگیری نیست و ان اخذوا قبل التوبہ و قد قتلوا
او جرحوا عمدا و لکن ما اخذوا من الاموال شیئی نافذ لا تصیب کلوا حد منہم نصاب فالامر فی العصاص من النفس
و غیرہا الی الاولیاء انشاء استوفوا و ان شاءوا عفو اکذا فی الہنایہ فقط

جواب این روایت عالمگیری متناقض روایت سابقہ نیست زیرا کہ روایت سابقہ در
صورتیست کہ اصلا مال نگرفتہ باشد و این روایت در صورتیست کہ مال نافذ قلیل از نصاب گرفتہ
باشد و وجه الفرق بین صورتین ان الصورة الاولى داخلہ فی الاحوال التي دأع فیہا النص فی مقام فیہا

اخذ الصورة الثانية ليست من تلك الاحوال لانهم اذا افقدوا المال خرجوا من الصورة الاولى الى الصورة
القتل فقط بلا اخذ المال يدخلوا في الصورة الثانية اى اخذ المال والقتل لان المال الماخوذ لا يبلغ نصابها
فلم يدخل تحت حكم النص فبقى الامر على اصل العصاص وهذا الفرق دقيق يحتاج الى تأمل عميق -

سوال نوکری انگریز جائز است یا نہ جواب اگر دور نوکری ارتکاب معصیت کبیرہ متوقع باشد
مخاربه با مسلمین در مطبخ یا مانند آوردن شراب و گوشت مردار و خنزیر در خدمتگاران تقسیم روزگار ممنوع
است و در هر روز کار که این منہیات نباشد مانند نوشتن امور عدالت و مانند منشی گری و مانند قافلہ ساری
و نگهبانی پولیس و مانند آن ممنوع نیست فقط

حکم الافیون انه محرم الملائمة سم یضر ضررا ینیا فی البدن کما هو مشروح فی الطب الملائمة مفتر مخدر و ردی احمد
فی مسنده و ابو داؤد فی سننه عن ام سلمة رضی اللہ عنہا قالت نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
عن کل مسکر و مفتر قال القسطلانی فی المواہب قال العلماء المفتر کل ما یورث الفتور و الخدر فی الاطراف
و هذا الحدیث اول و یل علی تحریم الخشیش و غیرہا من المخدرات فانہا ان لم تکن مسکرة كانت مفتره مخدره و
ازکب یکثر النوم من متعاطیہا و یثقل رؤسہم بواسطہ تجرہا فی الدماغ و اختلف بل یحرم تعاطی العیسر الذی
لا یفتر و لا یخدر قال النووی فی شرح المہذب انہ لا یحرم اکل القلیل بخلاف الخمر و الفرق ان الخشیش طاهر
الخمر نجس فلا یجوز شرب قلیلہ للنجاستہ و حققہ الزرکشی بانہ صح فی الحدیث ما اسکر کثیرہ فقلیلہ حرام و اما قول
النووی انہا طاهرة و لیست بنجسة فقطع بہ ابن دقین العید و حکى الاجماع علیہ و قال والافیون و
ہولین الخشیش اقوی فعلا من الخشیش و کذا کسکران ان جوز الطیب مع انہ طاهر انتہی و بالجسد
لما کان علته حرمة الخدر و التفتیر و السمیة فالارجح ان تعلیل منہ الذمی لا یفعل بذہ الافعال لا یکن
حراما و اللہ اعلم فقط

فیمابین حکما رکهنو در صحیح معنی عبارت قانون اختلاف واقع شده
 و نوبت بخصوصت رسیده برائے تصحیح آن جمله حکما می
 لکھنؤ رجوع بجناب مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب آوردند
 جناب مولانا صاحب مدوح معنی عبارت مذکور کہ فرمودند
 مرقوم گردید عبارت کتاب قانون اینست اما اہلبلیغ الاصفیٰ

قوم ما وجد عنہ مذہب فعل فاعل بخش الامعاء و قبض المسامات وان كان لا بد بعد النضج التام انتهى ما عدیہ بکلام
 معنی مستعمل است موصولہ یا نافیہ یا قسمیہ دیگر از اقسام و مذہب فعل ترکیب اضافی است یا توصیفی
 جواب از مولانا عبدالعزیز رح اما اہلبلیغ الاصفیٰ در نسخہ مصححہ حمیات قانون حرف واو قبل از کلمہ
 موجود است چنانچہ مرقوم شد و ترکیب این عبارت آنست کہ ما ظرفیہ است و فیہا معنی الشرط و در
 عرف فضلا این ما را مادامیہ نامند و جد علی صیغۃ المجهول ضمیر عنہ راجع بسومی بلیغ اصفیٰ است و مذہب
 مرفوع منون است علی انہ مفعول بالم لیسیم فاعلہ لقولہ وجد و فعل علی صیغۃ المجهول جزاء شرطی است
 کہ در کلمہ ما مفہوم میشود معنی عبارت این شد کہ مادامیکہ یافتہ شود از ان بلیغ اصفیٰ جای گریز گریز
 کردہ شود حاصل اینکہ حتی المقدور استعمال بلیغ اصفیٰ نباید کرد و لاند بخش الامعاء و قبض المسامات آہی
 اطباء دیگر نیز قبل الاسدین یعنی قبل از رابع عشر صاحب حمی را از استعمال بلیغات منع کردہ اند و عبارت
 شیخ کہ در سیاق ایہ عبارت است دلیل صریح برین معنی است در بیان عدیل این شق میگوید و
 ان كان لا بد بعد النضج التام حاصل این عبارت اینست کہ اگر از استعمال بلیغ اصفیٰ جای گریز باشد
 فیہا و اگر ضرور باشد استعمال آن و جای گریز نباشد پس استعمال آن بعد از نضج تام می باید تا بسبب
 تعدیل قوام مادہ بخشونت امعاء چندان ضرر نرساند و بسبب تفتح مسام کہ لازم نضج است قبض بسیار
 نکند و لفظ مذہب کہ در عرف فقہاء و اہل کلام بطریقہ مختار در اعتقاد و عمل تخصیص یافتہ ابا ندر و در آن
 کہ این لفظ در جای دیگر بمعنی لغوی باشد در حدیث صحیح بیست الخلل از مذہب فرمودہ اند کان

اذا ذهب المذهب بعد و تحری شاعر میگوید شعر عسی و جفت العیس فی العیس فی غسق الدجی تبلنی من العیس فی العیس
 مذہب بد و عرف مشہور کتب تحصیل لفظ لایذہب علیک بجای لایخفی علیک کثیر الوقوع غرضکہ مذہب معنی
 مفرد جائے گریز بسیار مستعمل شدہ اما محل کلمہ بار نفی پس بچند وجه معنی را فاسد میکند زیرا کہ برین تقدیر صیغہ
 بر صیغہ معلوم است یا مجهول و ضمیر عنہ بر تقدیر یکہ و جد بر صیغہ مجهول باشد راجع بقوم است یا بہ الملیح و لفظ فعل در
 مذہب فعل مصدر است یا ماضی معلوم یا ماضی مجهول و اگر مصدر است مضاف الیہ مذہب است یا صفت
 دست و علی کل تقدیر معنی صحیح نیست زیرا کہ بر تقدیر مجهول بودن و جد معنی چنین خواهد شد و یافتہ شدہ است
 ازان قوم مذہب کردن حالانکہ سابق مذکور شد کہ قابلیت قوم و همچنین اگر و جد بصیغہ معلوم باشد و ضمیر عنہ برین
 تقدیر متعین است کہ بہ الملیح اصفر راجع خواهد شد و ضمیر و جد بقوم یعنی نیافت آن قوم از الملیح اصفر مذہب کاری بان
 مذہبی کہ کردہ شدہ است یا مذہبی کہ کردہ است با جملہ بعد از تا مل بر عاقل ذکی پوشیدہ نخواہد ماند کہ محل ما برین
 درست نمیشود و علی کل تقدیر تعلیل فائز بخشش با هیچ یک محتملات ربطی ندارد و همچنین اربع ضمیر مفرد بسوس قوم
 اگر چه نظر الی افراد اللفظ جائز داشتہ اند لیکن مستعمل نیست و اگر ما بر موصولہ حمل کنند ہمین قسم قباحتها در پیش
 مے آید زیرا کہ بر تقدیر احتمالات بسیار در و جد کہ بصیغہ مجهول است یا بصیغہ معلوم و ضمیر عنہ راجع بقوم است
 یا بہ الملیح و لفظ فعل ماضی معلوم است یا مجهول و مذہب مضاف است بان یا موصوف است و عند التماثل
 جمیع تقدیرات قابل التفات نمی ماند و نیز ما اگر موصولہ باشد و جد بصیغہ مجهول و ضمیر عنہ راجع بقوم پس حجت
 من کہ بیانیہ است قبل از مذہب ضروری باید و باز خبر این ما موصولہ بر تقدیر یکہ لفظ فعل مصدر باشد خواہ مضاف
 خواہ صفت هیچ نیست و اگر مذہب را خبر گردانیدہ شود پس لفظ ما و جد عنہ ناتمام می ماند و استفہاسیہ نام
 برین طور قیاس باید نمود و علی کل تقدیر تعلیل فائز بخشش الامعار ربط نمی خورد و بنا بر ہمین امور حمل کلمہ مذہب
 ظرفیہ شرطیہ ارجح و انطباق است۔

سوال در احوال دیوار قہقہہ جواب در ملک دکن کوه است بطول سی یا چهل کردہ از جانب شمال مثل
 کمان مقوس گردیدہ و در دامان کوه صحرای بسیار وسیع است و بر راہ در آمدن صحرائی از پیشینہ این کوه
 کہ سکندر و ذوالقرنین دیواری قائم کردہ است برای چند سبب یکی آنکہ سباع وحشرات موذیہ ہمگی بسیار
 مبادا انسان از دست آنها مضرت بینند دوم آنکہ در ان صحرا گذارہ جنات و دیوانہ و پریها و طلسمات
 در انجا بسیار است مبادا ایشان گرفتار شوند سوم آنکہ در انجا قسمی ست از سنگ کہ آنرا آدم رب میگویند

چنانچه سنن طیس آهن ریاست چنانچه مهره معروف گاه ریاست بدین ادا بساط شدید ایشان را عارض
 میشود و خنده غلبه میکند و بواسطه شدت انبساط و انقباض با دولاک میگردد و الله اعلم فقط

در بیان وضع المیزان وضع المیزان روز محشر قبل از مرور بر صراط است بلا شبهه هم بدلائل عقلی
 و هم بدلائل نقلی و دلائل عقلی خود ظاهر است و دلیل عقلی نیست که وضع میزان برای تعریف استحقاق دخول
 در جنت و نار است پس می باید که بر دخول جنت و نار مقدم باشد و مرور بر صراط محض وسیله دخول
 جنت و نار است که در حکم دخول است اما حدیث صحیح عائشه رضی الله عنها که ان لم تجدنی عند الصراط
 فاطلبنی عند المیزان پس بظاهر دلالت بر خلاف این میکند لیکن این مسئله بحضور حضرت والد مرحوم قدس
 سره العزیز بارها مطارحه شده بود ایشان در جواب فرمودند که این حدیث دلالت بر تقدم صراط بر میزان
 نمیکند بلکه منبش اینست که مراد ریگی ازین موطن سه گانه طلب کن که گاهی درین موطن و گاهی دران
 موطن خواهد بود چنانچه در آخر حدیث لفظ فانی لا کا دخلی نده الموطن الثلثه وارد شده اشاره بهمین
 مضمون میکند که صورت این خواهد بود که اول آنحضرت صلی الله علیه وسلم نزدیک میزان حاضر خواهند
 باز چون جماعت از امت ایشان از دار دیگر وزن اعمال خلاص خواهند شد و بسوی بهشت روانه خواهند
 و در اثنا مرور بر صراط ایشان را الغزش پا گرفت و گیر و خواهد داد آنحضرت صلی الله علیه و سلم برای
 تخلیص آنها و سلامت گذرانیدن تشریف خواهند برد و چون از آنجا فارغ خواهند شد باز نزدیک میزان
 خواهند آمد و بقیه امت از دار دیگر میزان خلاص خواهند فرمود چون باز آنها را در مرور بر صراط عقبه پیش
 خواهد آمد باز تشریف خواهند برد و علی هذا القیاس چند بار بهمین قسم واقع خواهد شد فلا تعارض له و حضرت والد
 مرحوم قدس سره تمثیل میفرمودند بآنکه اگر شخص رئیس را مجلس ضیافت واقع شود یا مشغول خوراندن
 همنان و براتیان گردد و از کسی پرسد که ترا کجا بجویم و کجا بیایم او می تواند گفت که اول مراد مجلس بطلب
 و اگر نیایی بر سر دگجهای طعام که مقسوم میشود و بطلب و اگر نیایی باز در مجلس بطلب هر چند نشستن در
 مجلس مقدم بر حضور عند تقسیم طعام است کذا هذا فلا اشکال و اگر در اضطراب و نیومی مثل جنگ و تهمیه
 شادی و غیر ذلک حالت ریسان و اولو الامر را ملاحظه کنیم بهمین قسم تردد آمد و رفت لاحق حال ایشان
 میباشد و این همه مقتضای ریاست و سردارست که تفقد هر مهم بر ذمه ایشانست و الله اعلم فقط

احکام الفسوق الضالّه فرق ضاله مبتدعه اگر ضلال و بدعت آنها بحد کفر و انکار ضروریات دین

نرسیده باشد توقع نجات آنها باید داشت و آنچه مرقوم بود که بعضی فرق ضال نام غیر خود را می‌شوند
 و هر بائین این احتمال مجرب است بلکه شان احقاق الهیست که و انما ذکرین و داعیان طریق حق جسمه
 در هر قطر پیدا میشوند و اهل ضلال را بمجلا بر ضلالت ایشان آگاه می‌سازند آری اگر جماعت را این قسم
 اتفاق افتد البته معذور خواهد بود لیکن موافق جریان عادت الهی این احتمال وقوع ندارد و در اینجا تحقیقی است
 نفیس و آن آنست که علم محیط نبوی این تفریق و تشعب را معلوم فرموده برای دفع این عذر قاعده را
 نشان داده که هر مسلمان آن قاعده را بادی توجیه عقلی بدون شنیدن این حدیث درمی یابد و آن قاعده
 آنست که در مخرج دین و منشأ آن نظر نمایند هر چند می‌باید که در حجاز شریف راجع باشد آنرا اقرب الی الحق
 دانند بلکه فرض ساختن حج خانه کعبه معظمه را زاد ما البعث شرفا یکی از اسباب این هم است تا مسلمانان
 و در دست از طریق حق و جاده مستقیم غافل نگانند و در احادیث فضائل مدینه منوره و حرمین و زمین حجاز
 شریفیت نظر امعان باید فرمود که این معنی کاشمیر ظاهر میشود مذاهب اربعه اهل سنت در فرع با وجود مخالفت
 فیما بینها مقبول اهل حرمین و سکان حجاز اندی انکار و اعتراض بدان عمل جائز دارند و در اصول ایشان
 اختلافی نیست که بسره تزییل و تکفیر رساند و تفسیر فتح الغزیر این تحقیق عجیب در تحت آیت و اذ جعلنا
 البیت مشایبه للناس بوجه ستونی مذکور است - قوله تعالی و اذ جعلنا البیت مشایبه للناس اسناد آنخذ
 من مقام ابراهیم مصلی علم ان تعالی بین فی هذه الآیه الاسباب الموجبه لاهم و اسمعیل علیهما السلام
 بنیاء البیت و هی ثلثه الادل ان یکون مکان واحد مشایبه لهم ای مجعاستم ایرجون الیه بعد کل شتر
 و هدامن کمال العنایة بنوع الانسان لان نوع الانسان مخلوق بحیث یزید علوهم و کمال اهمل بحالطه
 بنی نوحهم و لذلك تری البدوین عراة عن لباس الکمال و هذا کما یقول الفلاسفة ان سعاش نوع الانسان
 یتوقف علی التمدن و الاجتماع و لصحبه نیستنب کل منهم برایه شیا ثم یری الآخر فقیع فی قلبه موقعا عظیما
 فی اخذ به و النفوس الانسانیة کالمرا یا المقابلة تنعکس فی بعضها صور البعض و الاستعداد مختلفه متفاوتة
 فلا ید من مکان جامع یتحقق فیہ ذلک التکاسر و التفاید فیتجمع الخلاق فیہ کل موسم ینعکس من بعضهم الی
 انوار بواطنهم یتفید بعضهم من بعض علوما و اعتقادات صابئة یجبر الناقص و یکمل الفاسد و یتوب التائب
 و یتعلم الجاهل و ینفع کل واحد منهم بالالف فی بلده و قومہ من الرسوم و العادات علی نمک الامتحان معیار النقد
 و التزایف فما شاهده مقبول لا معمولانی هذا الجمع لعظیم اخذه و الا ترک و کذلک امر صحیح الاعتقادات و الاعمال

و لهذا السبعین شرعت الجماعة في الصلوة ليتفق اهل كل محلة محلة و شرعت الجمعة ليتفق اهل بلدة بلدة و شرع
 الحج ليتفق اهل الآفاق كلهم على دين واحد و مله واحدة و رسم واحد محمود و يزدل البدعات و المحدثات و الثاني
 ان يكون للناس موضع امن لا يتعرض فيه احد لاحد بسوء و ذلك لان اصل عناية الله تعالى ان يامن للناس
 قاطبة في كل الآفاق و لا يحصل بينهم التظالم و التقاتل و التناهب و لكن لما فسد الخلق و لم يقيموا العدل
 في كل البلدان كان الخيران يجعل مكان خاص فيه الامن و زمان خاص فيه الامن و الى هذا اشار نبينا صلى الله
 عليه و آله وسلم في قوله الا ان و ما ركم و اعراضكم و اموالكم حرام عليكم كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا
 و الثالث ان يتوجه الناس في الظاهر في عبادتهم الكاملة اعني الصلوة و الحج و الاعتكاف الى جهة واحدة و
 سمت واحدة يتفق توجههم في الباطن ايضا الى كلمة واحدة فان الضباط الظاهر يستلزم الضباط الباطن بعلاقة
 بين الظاهر و الباطن كما ورد في الحديث لو خش قلب هذا خشعت جوارحه و لذلك شرع الاستقبال في الصلوة
 و الطواف في الحج و هو معنى قوله و اتخذ و امن مقام ابراهيم صلى الله عليه و آله و سلم فلما اقتضت هذه الاسباب الثلاثة في
 العناية الازلية المتوجهة الى تكميل نوع الانسان ان يعين لهم موضع خاص لاجل هذه المنافع استعد الله
 ابراهيم و اسمعيل ينارا هذا البيت و امر بذلك الخ فقط و اذا جازهم من جانب الرسول امر اى حكم من احكام
 الله سواء كان من جنس الامن اى الوعد العام و البشارة العامة او من جنس الخوف اى الوعيد العام
 و الا نذار العام مثل قوله عليه السلام من مات لم يشرك بالله دخل الجنة على ما كان من العمل و قوله من ادعى
 الى غير الله و تولى غير مواليه فعليه لعنة الله و الملائكة و الناس جميعين و قوله من ظلم معا به لم يرح راحة الجنة و ان
 يرحها لتوجد من سيرة خمسين عاما اذا عكبه اى افشوه فيما بينهم و كانت الاشاعة و الاذاعة مفسدة لهم و يجب
 اختلاف آرائهم و اعتقاداتهم فصار بعضهم مرجبة و بعضهم عبودية و كذلك بعضهم جبرية و بعضهم قدرية و بعضهم رافضية
 و بعضهم نواصب و لورده اى ذلك الامر العام الى راي الرسول و الى راي كبار الصحابة المجتهدين بينهم و هم
 اولى الامر منهم عليه اى يعلم تخصيص ذلك العام و تقييد ذلك المطلق الذين يستنبطونه منهم اى يستخرجون
 ذلك التخصيص و التقييد من مواد الكتاب و السنة و لولا فضل الله عليكم بارسال الرسول و خلق اولى الامر ^{مستنبطين}
 لتدبر وجهه لتطبيق من المختلفات و رحمة توفيقهم لذلك و هبته الاسباب بهم لا يجمعتم الشيطان اى لكفرتم
 بضمون احبار المختلفين و حكمكم بشئ في مواضع يؤهم الاختلاف حيرة و حجب الشك في كونه من الله الا قليلا و هم
 الذين يخوضون مواضع يؤهم الاختلاف الى الله و لا ياخذون بالا و اهام الفاسدة و يتوقفون في اعتقاد التفصيل

دیکتفون بالایمان الاجالی الحاصل لهم بشهادة المعجزة وصدق الرسول فقط ۲۸ صفر ۱۲۱۱ھ
اما احوال الافاق فمنها ان الرئيس من رؤساء الجنوب من احوادها وخرج يطلب تار اهل الجنوب من
اهل الشرق فكسروهم اولاً في نواح كوتة ثم في حوالی رام پور ثم في نواحی آگره حتى تخسروا اهل الشرق و
وانتشر عربان الجنوب ما بين آگره و دہلی و عاتوا يميناً و شمالاً وقتلوا من وجدوا من قرود اهل الشرق و
واقاموا على نهر الجمن عند متفرع مناسك الهندو من النسل و التحليل ثم قسم اعور الجنوب الرئيس جنده طائفتين
الاثقال و الاقبال و المدافع الكبار و الاسواق و التجار و طائفة سماهم بالفوج المجد ليس معهم الا الخيول و الرماح
و السيوف و الصفاح يطيرون مع اوراج الرياح و يسيلون كما البطح لاطل معهم و لاخبار و ينيون
في الشتاء لا يشتري فيهم شئ و لا يباع و لا سوق معهم و لا متاع توهم جنوب الغلاة في المعاني و الفلوات يا كل
سطبوا و نيا و يسقونها سقار او لبثونها نيا و علف و ابيهم اقصاب الزراعات و اعصابها و حطبهم انحصان
الاشجار و اسعافها فسيرت طائفة الاولى الى شاهجهان آباد حتى حاصروا هذه البلدة و انصبوا المدافع الكبار
و اسطرو على اهل البلدة بنادق كانوا هم الجلايد و الاحجار و مجموعهم اراد على سور البلدة هجوم و امتد حصارهم
ليال و ثمانية ايام حصارهم رجوا خابئين بل صادفت بيج جدهم اعصارا و اعاد اقبال امرهم او باراد حصار جدهم
كليلاً و عزم طابهم قليلاً و ذلك ان رئيس اهل الشرق و هو الشيخ الهم الكبير المسمى باسم ترجمته بالهندية
الصغير وصل الى آگره مع رجاله و سار من آگره الى متهم ثم من متهم الى شاهجهان آباد ففر هو و لاه الحاصرون
من دق نعيه و دق قدميه و رجليه و اما الطائفة الثانية المسمى بالفوج المجد فاحاطوا بالجنود اهل الشرق من آگره
الى شاهجهان آباد احاطة القلعة بالكسر الشعر بقلعة الدير فصاروا يدورون حوله و يشتهون روثه و بوله و يضرون
على من يخرج من عسكره شاذاً و محاذ حتى وصل الشريكون الى شاهجهان آباد و احاطة الفوج المجد حوالى بهم
التهبت نار الفساد و سيرت طائفة المحاصرة الى ميوات و اذن لهم في قطع الزراعات و نهب القرى
واقام حول فوج المجد اما ثم سار الى ناحية الشمال حتى وصل الى قرب پاني پت و عبر نهر الجمن معه فوج المجد
و هم ما بين عشرين الى ثلثين الف و اقام سوق العدو و الرافض ما بين النهرين و بسماع ذلك غير كفار الشمال
ايضا عنى ارباب الشعور و اللجج الى نواحى سهارنפור و اودق و انى ملك النواح نيران الشعور و لما سمع
بذلك رئيس اهل الشرق ارتحل من شاهجهان آباد على جناح السرعة و جعل و خلف ماسد من الاثقال
و احمال و جعل يسير غداً و اودق حتى وصل الى الجنوبى بقرب شاملى فارتحل الجنوبى الى الكها نولى

انہم الی میرٹھہ و ہافور و خوجہ و کولہ اشع الشری عقبہ یرتعل خلفہ یوما فیوما فالجنوبی لا یتطیع ان
 یقیم فی بلدہ او قصبہ مدۃ یومین لبحی الشری عقبہ ہذا واقع الی الان و التدی یحفظنا و ایاکم عن
 جمیع الشرور و الحاصل ان الجنوبی لا یکنہ الصبر علی حرب الشریین و الدخول فی صفوفہم المترصۃ المخصۃ
 بالمبارف و البنادق و الرجال المقابلین و الشریون لا یکنہم اخذہ و لا قطع دائرۃ یکون جنہ فرسانا یطیرون
 مع الزمان و لا ینبون الی سافۃ غد و اورولھا لکن حال سکان ہذہ البلاد مالت الی الخلل و الفساد
 و لان زراعاتہم الخریفیۃ قد ہیبت و قطعۃ الربعیۃ لم یکن لہم ان یرزعوہا اذا زرعت و ضاقت
 علیہم الفلاک و نقلت اسعار الاقوات و مع ذلک فالطائفان قد بسطوا یدیہم النہیب الغارۃ و اقاموا
 نۃ الشطارۃ و الاغارۃ حتی ان اہل الشرق علی خلاف عادۃہم قد اشتغلوا بہذا العمل القصیح و ترکوا ما کان
 یدہم من الامن و الامان و التمریح و العد المستعان و علیہ التکلان فقط

سوال حقیقت آسمان چہیت جواب آسمان ہفت طبقہ است متفصل دریکے ماہ است و در
 دیگرے عطار و دور دیگرے زہرہ و در دیگرے آفتاب و در دیگرے مرتخ و در دیگرے مشتری و
 در دیگرے زحل آما زمین ظاہر قرآن دلالت میکند کہ زمین یکیت اول ہفت جزو است ہر جزوی
 دین و سلطنت و رسم و عادت و نباتات و حیوانات قسم دیگرے دارد گویا بہان و دیگرے است یک
 ملک سپاہان چون بر روزنگ و حبش و یک ملک ہند و یک ملک چین و یک ملک ترک و یک ملک
 فرنگیان و یک ملک عرب و یک ملک فارس اما بعض روایات و حدیث و اخبار بنی اسرائیل چنان
 دارد است کہ زمین ہم ہفت طبقہ بفاصلہ یکی زیر دیگرے است و زیر ہر یکے آبی است و انتہای زمین ہفتم
 پر سنگی میشود کہ آنجا اعمال کفار جمع میشوند و آنرا سجین میگویند و زیر آن دوزخ است و ہر ہفت آسمان
 سخی بر گرد دیگرے است و ہمہ آسمانہا بر گرد زمین اند و زمین مدور است مانند دانہ مروارید و آسمانہا از ہر طرف
 بہا تقارار از زمین فاصلہ دارند کہ آنجا دیدہ میشود و مردانیکہ بر زمین ایستادہ باشند ہر طرف پائے آنها
 بر زمین میباشند و سر آنها جانب آسمان و این ستارہ و آفتاب و ماہتاب در آسمان گردش
 میکنند از طرف مشرق ہی بر آئند و بیک فاصلہ از زمین میروند و در مغرب میشوند و در ان حال نیز در آسمان
 کہ طرف پائین است ردان گشتہ باز باقی میرسند و ہی بر آئند ہر یکی را یک حرکت عام است کہ بیان
 کردہ شدہ یک حرکت خاص است ماہ را در عرصہ یک ماہ دورہ تمام میشود و آفتاب را در عرصہ ساکے

و پچھنیں ہر پکی را از ستارگان سیارہ و کوکب دیگر را سوائے این ہفت سیارہ کہ انہا را ثوابت
میگویند بہ نسبت پنجہزار سال یک دورہ تمام میشود فقط

سوال حقیقت زلزله چیست جواب حق تعالی برای آگاہ کردن بندگان غافل و برائے سبک کردن
زمین از گناہان بندگان ملائک را حکم میفرماید کہ قطعہ را از زمین حرکت دهند اینہا باد تند در زمین اخل
میکند کہ بسبب قوت حرکت آن زمین در جنبش آید فقط

سوال ابر و برق چه حقیقت دارند جواب بخار ہا از روی زمین و از روی دریا طرف آسمان
میرودند حق تعالی فرستہ را کہ رعد نام دارد حکم میفرماید اینہا را اول فراہم آوردہ کہ تیف سازد نام ایشان
بعد کثافت ابر میشود و بعد از ان حکم میشود کہ ترکیبی از آسمان گرفتہ و اینہا خلط نمایند بقوت آن اکثر
بخارات آب میگردد چون آب میشود کہ ابر ہا بنیزند با فشردن انہا از سوراخہا کہ در ابرست می برآید
بر زمین میریزد و برای راندن ایشان چابک ہائے آتشین میدہند نام انہا برق است و آوازیکہ
از طرف آسمان شنیدہ میشود گاہے تسبیح این فرستہ میباشد و گاہے امر و ہنہی برای تابعان خود برا
ابر میباشد و گاہے حکم الہی ہر شخص با بر زمین میزند آنرا صاعقہ میگویند فقط

سوال ووم بروز عقد نکاح اعلام کلمہ ہا و صفت ایمان مجمل و مفصل از چہ راہ آیا بنظر تلقین است
یا تحکام عقد۔ جواب از روی شریعت غیر انکاح در میان مومن و کافر منعقد نمیکرد و وظاہر است کہ از
انسان در حالت لاعلمی یا از روی سہوا اکثر کلمہ کفر از و صادر میگردد کہ بران متغیبہ نمیشود درین صورت
اگر نکاح متناکحین واقع شد منعقد نمیشود لہذا متباخرین از علماء محتاطین احتیاطا صفت ایمان مجمل و
مفصل را بحضور متناکحین میگویند و میگویند تا انتقاد بحالت اسلام واقع شود فی الحقیقت کہ علماء متبا
این احتیاط را در عقد نکاح افزوده اند خالی از نزاکت اسلامی نیست کسانیکہ از اسلام بہرہ ندارند
بلطف آن کہ میرسند و معلوم نیست کہ تلقین اموات و اکثر فرقہ خلافہ جاریست بسبب سوجہ آن
چہ بہر سانیدہ اند زیرا کہ کل فرق اسلامیہ متفق اند بر اینکہ ایمان بعد البعث درست نیست و بعثت
عبارت از انتقال روحانی است فقط

فت اجمالا دعای حصول مطالب و اندفاع بلا و مصائب نمودہ می آید جمعیت خاطر از انست کہ چنان
مدعوت تعالی عالم النیب و الخفیات است اجمال و تفصیل و ایجاز و تطویل بلکہ سکوت و کلام نزد علم او

یک است و لغم باقال و فی النفس حاجات و فیکم فطانه و سکوتی بیان عند کم و خطاب به آنچه قوم بود
 که کسی از زبان فقیر نقل کرد که جس هفت ساله عوض قطع بدو در حق سارق موافق شریعت فرار محسب است
 میتواند شد محض غلط و دواهی است بر نقل مردم ازین فقیر هرگز اعتقاد نباید کرد که فقیر سخت گرفتار این بلا
 مردم این شهر و نواحی این شهر بسبب قلت فهم و سوء حفظ و ضبط چیزها نقل میکنند در حق این مردم
 مثل مشهور عربی را که در بجهوشی کسی گفته فلان یسبح غیر با یقال له و یحفظ غیر یسمع و یکتب غیر یحفظ
 و یقرأ غیر یکتب راست یافته ام و از همین سبب ترک صحبت این مردم را اگر چه با اضطراب حقوق امراض
 واقع است غنیمت می شمارم و آنچه بدیع همدانی در حق وطن خود گفته در حق وطن خود می انگارم شعر
 همدان لی بلد ولدت بارضه و لکنه من القبح المبلدان بد صبیانه فی القبح مثل شیوخه و شیوخه فی القبح کالصبیان بد
 بهر حال باب غیبت مفتوح شد و از آنچه میگریم در همان در طه افتاد و المستعان مدعا آنکه فقیر معمول
 این مردم را که جس هفت ساله در حق سارق مقرر کرده اند از زبان بعضی اشخاص شنیده گفته بود که این
 امر موافق شریعت بعقوبه است زیرا که مفسرین در تحت آیه قالوا جزاوه من وجدنی رحله فهو جزاوه
 که لک بنجسی الظالمین همین معنی نوشته اند فرق نیست که دران شریعت تا هفت سال سارق را
 مروق مسروق منه میساختند و منافع خدمت او را به مسروق منه میدادند و این مردم بجای استراق
 جس میکنند همین کلام را شنوده بر غیر محل حمل نموده نقل کرده باشد - تمام شد
 سوال چه میفرمایند علماء دین و مفتیان شرع متین اندرین صورت که بعضی عرف متعارف در بلاد
 هندوستان فیما بین شرفاء اهل اسلام ایند بار از ابتدا تا الیوم جاری است و بحسب ظاهر تعارض
 با شرع دارد مگر بموجب رسم و رواج که فیما بین اعیان هر بلده مرسوم است بعل می آرند و عرف را بر
 شرع مقدم می دانند چنانچه استکراه و اجتناب از نکاح در اهل بزواج آخر تا اینکه اگر زن بیوه را رضی بر نکاح
 شود اولیاء او از غیرت شرافت مجوز این معنی زینهار نخواهند شد - دوم احتیاط از تکلم لفظی که دران شان
 طلاق باشد از زبان رجال در محاورات بازواج اگر بالفرض و التقدير کے از جهالت و بی غیرتی شکم
 این کلام شود و نزد هر کس مذموم و ملامت بلکه از مناسبت و قرابت فیما بین متردک و مجبور خواهد بود سیوم
 ترک طلب حصه خود از جانب اخوات از برادران عینی و علقاتی خویشش و ترک دعوی حصه خود از
 طرف عصبیات اخوات اعمامی در صورت نبودن ابن العم در ترک مورث از عصبیاء و عقار مملوکه الرقبه

کہ استفتاء در سنت نہ کہ ارضی معاشیہ کہ تقسیم آن مفوض بر رای حکام و الی ملک است چہارم عدم جریان محبت و جریان در حق اولاد پسر کے کہ رد بروے پدر و فوت نموده باشد۔ پس جمیع امور در میان شرفائے اکثرے از بلاد ہندوستان کہ در ایشان علماء دین دار بوده اند عرف متعارف است در کتب فقہ مسطور است العرف غیر معتبر فی المنصوص علیہ قال فی الظہیریۃ و کان محمد بن الفضل یقول السرة الی موضع نبات اشعر من العانة لیست بعورة لتعال العمال فی الاثیرا عن ذلک الموضع عند الاثر۔ و فی الشرع عند العادة الظاهرة نوع حرج و ہذا ضعیف و بعد لان التعال بخلاف النص لا یعتبر اہم۔

پس اجرامی امور مذکورہ در میان شرفاء و علماء این بلاد تا کہ وہی شرعی نہ اشتمتہ باشد نہایت موجب قباح و شناعت بر علماء این دیار است کہ در خانہ ایشان این عرف جاریست اجیبوار حکم اللہ فقط جواب قال فی الاشباہ و النظائر القاعدة السادسة العادة محكمة و صلہا قولہ علیہ السلام ماراہ المسلمون حناہو عند المدح ثم قال علم ان اعتبار العادة و العرف یرجع الیہ فی الفقہ مسائل كثيرة حتى جعلہ ذلک اصلا فقالوا فی الاصول فی باب یترک بہ الحقیقة بدلالة الاستعمال و العادة فاشتلف فی عطف العادة علی الاستعمال فقیل ہما مترادفان و ذکر الہدی فی شرح المعنی العادة عبارة عما یستقر فی النفوس من الامور المتكررة عند الطباع السلیمة ثم قال مافزع علی ہذہ القاعدة حد الجاری الاصح انہ ما یعد الناس جاریا منہا وقوع التغير الكثير فی بئر الاصح ان الكثير ما یتكثرہ الناظر و منہا حد الماء الكثير الملح بالجاری الاصح تفویضہ الی رای البیتلی بہ لا التقدير بشی من العشر فی العشر و نحوہ و منہا الحیض و النفاس قالوا لو زاد الدم علی اکثر الحیض و النفاس ترد الی عادتہا من ذلک العمل المفید للصلوة مفوض الی العرف بحیث لو راہ راہ یظن انہ خارج الصلوة و منہ تناول الثمار الساقطة و ممال ارض فیہ من الاموال الربویة یعتبر فیہ العرف فی کونہ کیلا او ذرنا و اما المنصور علی کیلہ او ذرنا فلا اعتبار فی العرف عند ابی حنیفة و محمد ظلالا ابی یوسف ثم قال البحت الثانی انما یتبرر العادة اذا غلبت و طرقت و لذا قالوا فی البیع لو باع بدرہم و ذنانیر و کانا فی بلد اختلف فیہا التقوید مع الاختلاف فی المالیة و الرواج التصرف البیع الی الاغلب قال فی الہدایة لانه ہو المتعارف فیصرف المطلق الیہ ثم قال فی تعارض العرف مع الشرع فاذا تعارضت عرف الاستعمال خصوصا فی الایمان فاذا حلف لا یحلف علی الفراش لو علی البساط او یتنضی السراج لم یحث بجلوسہ علی الارض و لا بالاستنضاء بالشمس و ان سمی اللہ تعالیٰ فی القرآن فراشا و بساطا و سمی الشمس سراجا و لو حلف و لا یاکل لہالم یحث باکل لحم السمک

وان سمي الله تعالى لحناني القرآن ولو لطف لا يركب دابة فرك مركب كما قال المحدث وان سمي الله تعالى دابة
 ولو لطف لا يجلس تحت السقف مجلس تحت السماء لم يجنث وان سمي الله تعالى سقفا ثم قال العادة المستمرة
 بل تنزل منزلة الشرط قال في الظهيرية والمعروف عرفا كما لشرط شرط انتهى قالوا في الاجارات لو دفع
 ثوبا الى خياط يخيط له ادا الى صباغ يصبغه له ولم تعين له اجر اثم اختلفا في الاجر وعدمه وقد جرت عادة بالعمل
 بالاجر قبل منزل منزلة شرط الاجرة فيه اختلاف قال الامام الاعظم لاجره وقال ابو يوسف ان كان الصانع
 حريفا ومعاملا له فلا اجر والا قال محمد ان كان الصانع معروفا بهذه الصبغة بالاجر وقيام حاله لها كان القول
 قوله والا فلا اعتبار للظاهر المعتاد وقال الربيعي الفتوي على قول محمد ولا خصوصية لصانع بل كل صانع نصب
 للعمل باجر فان السكوت كالاترابط - پس ميگویم بجهت عدم توفيقه - چون این مقدمه تهید یافت و معنی عرف
 و عادت ظاهر شد و حقیقت تفریح مسائل کثیره و کیفیت تقدیم عرف بر شرع معلوم شد پس معلوم باید نمود
 که جواب از صورت اول این است که نسا و ارامل که بقوت ایمان آنقدر صابر و جابر بر نفوس خود باشند که
 بمقتضای عزت از استمتاع طعن زبان کفار این دیار که تزوج بزوجه دیگر از خصائص از قوم ارامل
 خالص پندارند و منافی منزلت شرافت شمارند اجتناب کنند و نکاح دوم را بر خود روانه دارند از برای
 ایشان نزد خدا تعالی درجه عالی و منزلت رفیع خواهد بود و فی الجمله تشبیه اقتفا بحال ازواج مطهرات حضرت
 سرور کائنات بایشان حاصل تواند بود که علت امتناع مختلف است و بالفرض در صورت رضا مندی این امر
 از طرف احدی از ایشان اگر مانعی از جانب اولیا ایشان نبهوی پیوند و مخالفتی با شرع ندارد زیرا که بعضی
 مقام در بعض امور بمقتضای فرط غیرت و شرافت دستکراه از نسبت انصاف بدانهم عرفیه تجاوز از حد شرعی
 نمون سخون دانسته اند چنانکه از مضمون صدق مشخون این حدیث صحیح که در مسلم است مستنبط و مستقار
 میگردد و عن ابی هریره قال سعد بن عبادة لو وجدت مع ابی رجلا لمسه حتى آلی باربعة شهده اتقا
 رسول الله صلعم نعم قال كذا والله می بيشك باحق ان كنت اعاجله بالسيف قبل ذلك قال رسول الله صلعم
 اسمعالي يقول سيدكم انه ليعبور وانا اغير منه والله اغير مني و صحیح بخاری نیز این حدیث بتفاوت یسیرارد
 است پس اخبار قبل درین مقام از جهت فرط غیرت که متجاوز از حد شرعی است حضرت سعد رضی الله عنه
 بر زبان آورده و جناب رسالت مآب صلی الله علیه و آله وسلم آن را مدح فرمود و گفت که سعد مردی غیور
 است و من از سعد غیورترم و الله تعالی از من غیورتر است و من غیرت حرم الفواحش باظهر منها و ما بطن جنایم

در حدیث دیگر وارد است کہ تجویز مخالفت از طرف اولیا سارا اہل از اختیار نکاح دیگر کہ سخاوت
 مباح است سبب استیجاب و از حد شرعی زیادہ تر از اختیار قتل نخواہد بود و جواب از صورت دوم این است کہ احتیاط
 از تکلم طلاق از زبان رجال از ہمین جهت است کہ ہر گاہ تزویج بزواج آخر دین دیار فیما بین مشرفانہایت
 متکہرہ و بالکل متروک است پس اینچنین زنان از طلاق دادن فی الواقع ایشانرا ہلاک ساختن است طلاق
 ہر چند مباح است مگر بغض المباح است پس احتیاط از طلاق منجملہ جن اخلاق است عن ابن عمر عن النبی
 صلی اللہ علیہ وسلم قال بغض الحلال الی اللہ الطلاق رواہ ابو داؤد و عن معاذ بن جبل قال قال رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم یا معاذ ما خلق اللہ شیئاً علی وجه الارض احب الی اللہ من العتاق و لا خلق اللہ شیئاً علی وجه الارض
 ابغض الیہ من الطلاق رواہ الدارقطنی و جواب از صورت سوم این است کہ یناقتن بنات حصہ خود را و ترک
 پیدا با وجود بنات در اصول و اراضی مملو کہ الرقبہ صورت خود با ازین جهت نیست کہ بتعبیہ ملت کفار ہندوستان کہ
 بنات را حصہ نمیدہند مسلمانان ہم بر خلاف آیتہ سواریت العیاذ باللہ منہ این امر را اختیار ننمودہ اند کہ اگر
 چنین بودے با وجود عصبیات بنات کے مے یافتند کہ نزد ہندوستان دختر را در ہیج صورت نمیدہند اگر
 پسرباشد عصبیات میگیرند بلکہ وجہش نیست کہ چون اخوت اہل اسلام ہم و رواج ہندوان دیدند و شنیدند
 از فرط محبت کہ خواہران یا برادران میباشد ترک حصہ خود ننمودہ از رضا ہندی خود نگرفتہ اند و کلمات تبری
 از دعوی و استقاط حق خود از ابتدا تا ایوم بر زبان دارند و بالاتفاق میگویند کہ بریدہ زبان خواہرے کہ از برادر
 خود دعوی حصہ بر زبان آرد و این کلمہ بر زبان ہندی تمام اخوت شرف نامی این دیار مشہور و معروف شدہ است
 و بعد تو اتر رسیدہ پس این امر کہ عرف ستعارف و عادت ستمہ گردیدہ است خلاف منصوص نیست فی الاشیاء
 و النظائر ذکر الامام المعروف بہ خواہر زادہ ان الحق الموصی لہ و حق الوارث قبل القتمہ غیر متاکد کتمیل السقوط
 بالاستقاط انتہی دعوی این احسان کہ از طرف اخوت برای اخوان معلوم آمدہ است مواسات بسیار از طرف
 برادران خصوص در ولادت فرزندان و شادمی فرزندان اخوان موافق رسوم مشہورہ معروف برای اخوت
 مقرر و مجہود است و در اداسی آن حقوق ہرگز برادران را بقدر مقدور جامی عذر و انکار باقی نیست بلکہ کلمات
 تقاضای ایشان را نہایت موجب سرور و انبساط خاطر مے و مانند پس اگر کسی غور کند و این معنی محمول بر رضائے
 بالعوض نہاید مکن است کہ از کتب فقہ صورت آن نیز استخراج کنندہ اگر حصے از اخوات برات دعوی حصہ
 خود ننمودہ است برادران با او مصالح ننمودہ اند و رضی ننمودہ اند و این معنی بسیار کثر و نادر است و بنام

حکم نمی توان کرد آنها معتبر العادة اذا غلبت وطردت کما مر فتد که در کتاب سرقه در مواهب الرحمن مسطور
است که در جواب قول امام یوسف در اجرائی حد بر شخصی که با سلمه برای قطع طریق در مصر بار قریب طایفه سیان
در قریه بیرون آید قال بعض المتأخرین ان ابا حنیفة اجاب بذلك بناء علی عاده اهل زمانه فان الناس فی
المصر فیما بین القری کانوا یحلبون السلاح مع انفسهم فیتحقق بذلك دفع قاصد الطريق ولو تحقق کان باورا فظلا
یعنی حکم علیه همچنین عصبیات هم که اکثر برادران اعمامی هستند از اخوات اعمامی خوشتر در صورت نبودن
این اعمام حصه خود را از اخوات اعمامی نگرفته اند و اسقاط حق خود نموده اند بلکه این را قبیح پنداشته اند که
با خود حصه پدر خود را گرفته از حصه عم خود هم از بنات عم خویش بگیریم و این تغافل هم رسم و رواج این دیار گرد
این در هر بلده استمرار دارد و ظاهر است که این معنی مخالفتی با شریعت ندارد و الا اگر دعوی نمایند مخالفت
بکسی نمیرسد بلکه نمی نمایند فانهم باقی ماند صورت مسئله دیگر و آن این است که اگر خواهر موافق معتاد سکوت
در زبیره و کلمات دعوی و اسقاط را هیچ کس از زبان او نشنیده و ترک پدر خود را در قبض و تصرف پسزاده و خواهر
و برادر هر دو فوت نموند و اولاد خواهر علانی از اولاد برادر دعوی حصه مادر خود با جده خود نمایند و اولاد پسر جواب
می دهند که اخوات بموجب رسم و رواج دعوی متعارف این بلا حصه را نگرفته اند و ترک حق نمودند و همین
سبب و ادن حصه را با اولاد خواهر قبول نمی نمایند پس اجرائی عرف متعارف مذکور درین صورت اعتبار دارد
پس بیگویم که جواب صورت مسئله مذکور در ذیل جواب صورت چهارم بر آید و معلوم گردد و منتظر باید بود
و تامل باید نمود جواب از صورت چهارم این است که رسم و رواج در میان شرفا این دیار این است که
اولاد محجوب المیراث را مورث محروم نمی نمایند مثلاً شخصی دو پسر دارد یک پسر زوجه و اولاد را گذشته و بر وی
پدر فوت کرد رسم و رواج این است که در مین حیات خود اموال و املاک خود را تقسیم میکنند و بمقتضای
غیرت و شرافت زوجه و اولاد پسرتونی ما محروم و محجوب نمی نمایند و چون پدر مالک املاک خود است مملوک
خود بتجویز خود تقسیم می کند و ظاهر است که این رسم و رواج خلاف شریعت نیست چگونه این رسم در میان
شرفا این دیار جاری نباشد زیرا که نساء اراذل از غیرت شرافت از نکاح دیگر اجتناب دارند و خصم و شکیب
درین باب از لوازم شرافت شمارند اگر مورث آنها و اولاد آنها را محروم گزارد تکفل ایشان کدام کس کند و
عفت و عصمت ایشان چگونه بر جاس ماند تکفل و غمخواری اهل و ایتام از خصائل جلیله اهل اسلام است
السامی علی الارطه و المسکین کالمجاهد فی سبیل الله الحدیث بلکه این رسم را شرفای این دیار رواج داده اند

جلال خصائل بنی نوع انسان است شعر و قصیدہ ابی طالب عم رسول اللہ صلعم قبل از بعثت آنجناب کہ در مدح آنجناب انشا نموده و صحیح بخاری مذکور است باین صفت توصیف فرموده گفت

و ابيض لیستی الغمام بوجه شمال الیتامی عصمة للارال

و اگر احیانا کسی از مورثان رد بروی خود تقسیم ملکات خود نہ کرده و زوجہ و اولاد پسرتونی بکتابت و کتابت محرم ہم نہ نمود درین صورت ہم بعد از فوت پدر اولاد پسر محبوب حصہ خود را میگیرند اگر پسردوم یا اولاد پسردوم انکار نمایند و بمنزاعیت پیش آیند اعیان آن بلده اتفاق نموده موافق ہمان عرف متعارف کہ مورثان او بروی جاری داشته اند اولاد او پسرتونی را حصہ میدانند و در تمام شرفا را این دیار کہ اکثری از ایشان علماء دین و ارگزشتمہ اند خانہ بخانہ ہمین تعامل و تعارف موسوم است و سکوت مورث را موافق معتاد بمنزل تقسیم و اعطای مورث میدانند چرا کہ در بعضی مقام بعضی از مورثان کہ رد بروی خود تقسیم نہ کرده فوت نموده است خود بر حصہ مورث محبوب المیراث خود موافق رسم و رواج آن بلده متصرف بوده است پس سکوت بمنزل اشتراط اعطای تقسیم است قال فی الاشباہ و النظائر و ما یعرف علی ان المعروف کالمشروط لوجہ الالب بنیہ جہاز اود فہو الیہا ثم ادعی الیہ عاریۃ و لا بنیۃ فقیہ اختلاف و الفتوی انہ ان کان العرف مستمر بان الالب یدفع ذلک الجہاز لکالا عاریۃ لم یقبل قولہ فان کان العرف مشترکا فذ بقول الالب کذا فی شرح منظومہ ابن دیمان و قال قاضی خان و عندنا بن الالب ان کان من کرام الناس و اشرفہم لم یقبل قولہ وان کان من اوساط الناس کان القول قولہ و اہلنا فی الکبری للقاضی ان القول للزوج بعد موتہا علی الالب البینۃ لان الظاہر شاہد للزوج کمن دفع ثوبا الی القصار یتقصره و لم ینکر الاجر فانہ یجمل علی الاجارۃ بشہادۃ الظاہر پس ازینجا مفہوم میشود کہ سکوت بشہادت تعامل فیما بین اعیان آن بلده قائم مقام تقسیم و اعطای خواهد بود و التذہد علم بالعبواب اگر کسی گوید کہ سکوت بنات را بر رضای اسقاط حق بنات بموجب تعامل متعارف محمول نموده خلاف منصوص است

و جہہ دارد مگر در صورت دعوی اولاد بموجب المیراث حل این معنی مشکل است چرا کہ طالب ایشان اگر بر طریق وراثت است وراثت کجا است و اگر بر طریق توہب است شرط ہبہ مفقود است پس اجرای این تعامل در حق اولاد بموجب در صورت سکوت مورث موافق با شریعت دشوار است پس جواب آن این است حقیقت حال در اجرای این تعارف این است کہ اولاد بموجب المیراث جواب میدہند کہ ہر گاہ مورث

ما و تمام اعیان این بلده بموجب رسم و رواج مستمره بر حصه محبوب المیراث متصرف بوده اند پس سکوت
 او را بر رضا او که حصه مارا گوازا و بر و بر و خود از ملکیت خود بر آورده فوت کرده است اگر محمول
 نه نمایند قطع نظر ازین که موجب طعن بر مورث از خروج او از عادت مستمره فیما بین برادری است پس
 هر یک متصرف بر حصه محبوب المیراث است دست بردار نه شوند و این رسم مزین را با لکل موقوف سازند
 و اعیان آن بلده مجوز این معنی نمیشوند و میگویند که این معنی موجب خرج کثیر و وقوع منازعت و اختلاف
 و انتظام امور که از ابتدای الیوم فیما بین همه جاری است و ساری است میشود و متعارف است که مورث
 رو بروی خود خواه به تحریر در قرطاس خواه بتقریر فیما بین الناس اقرار میکند و همین میگوید که چنانچه این
 پس من بعد من مالک مشرک من است اولاد پس متوفی من هم مالک حصه خود هستند بعد من حصه خود را
 برابر چنانچه رسم است متصرف باشند و حجت حجب را رو بروی خود بتقریر یا به تقریر بر طرف میسازند پس
 سکوت یکی از آنها بسیار کمتر و نادر است معمول بر همین تعارف متعارف خواهد بود اگر کسی گوید که آنچه از
 ارث بسوی ورثه از اسباب ملکیت ضروری است بعد از فوت مورث تحریر و تقریر مذکور در دفع حجت و توثیق
 توہب مفید نخواهد شد۔ پس جواب اینست که تحریر و تقریر مورث را در توہب او بر اسباب اولاد معتبر و داشته
 اند و قول فقہار که اذا وہب الاب للطفل تتم بالعقد درین مقام تمام دانسته اند خصوص در اراضی مملوکه
 الرقبه خراجیه که قبض آن در اختیار حکام است تحریر مورث در توہب آن برای اولاد آن کافی خواهد بود
 و این است وجوه توافقی عرف با شرع که رسم و رواج ہندوستان است۔ و الله اعلم بالصواب۔

رو جواب از مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی۔ قولہ قال فی الاشباہ والنظائر
 فی القاعدة السابعة العادة محكمة الى آخره نقل قول تکلم العادة والعرف امر مسلم عند الفقہاء لکن الکلام
 فی محل تکلمها وظاہر ان العادة علی خلاف الشرع و کذا العرف لاحکم لها فان من یقتاد شرب الخمر لا یحیل له
 شرب الخمر قطعا و کذا اهل البلد ان اعتادوا امرای مخالف الشرع مثل ترک الصلوة و کشف العورة لایترکون
 بهطایل یومرون بترک تلك العادة بدلیل انکار العلماء من کدن زمن الصحابة الى زماننا هذا علی المتتادین
 باسئال تلك الامور فعلم ان محل تکلم العادة والعرف حیث یشتبه الامر لایسانی اطلاق الالفاظ و یقع
 التردد فی ان المراد بها المدلولات الشرعية او العرفیة العادیة کما فی الایمان و الاجارات و البیوع او لم یرد
 نص ناطق بحمل الالفاظ علی المدلولات الشرعیة فقط بخلاف نحو الطلاق و العتاق و النکاح حیث یحیل

صریحاً علی تملک المدلولات قطعاً حتی لو اراد بها غیر بالم یصدق دیانته ولا تضار اذا تمهد به انفساً
قول صاحب الاشباه فی حد الجاری الاصح انه ما بعد وجار یا لیس من محل النزاع کان الجاری
لم یجد فی الشرع فمحملة علی معناه العرفی امر متعین وکذا قوله ومنها وقوع التفرقة الكثير فی البعیر کان
لکثرة من الامور الاضافیة رب تلیل یكون کثیراً بالنسبة الی ما هو اقل منه وبالعکس ولم یرد فی الشرع
فی هذه المسئلة حد اکثر فمحملة علی المعنی العرفی متعین واما قوله الاصح تفویضه الی راس المبتلى بیالی
آخذه فهو تبادی علی اعتبار العادة صریحاً فان التفویض الی راسی المبتلى به فقط لا الی العادة وقوله لو زاد الدم
علی اکثر الخیض والنفاس ترد الی عاداتها لیس ایضاً من محل النزاع کان الشرع نفسه جعل العادة فی
امثالها مناطاً وکذا قوله ومن ذلك العمل المفصل للصلوة مفوض الی العرف بحيث لو رآه راسی یظن انه
خارج الصلوة لیس محل النزاع لان العمل الكثير لم یبین الشارع حده و هو امر اضانی فوجب رده الی العرف
وفیه تامل آخر وهو ان الانسداد للصلوات لیس مفوضاً الی العرف بل المفوض الی العرف ظن راسی انه
خارج الصلوة و بینهما بون بائن فلیتأمل وقوله من تناول الثمار السائطة اقول هذا من باب الاذن الاجمالي
الذی هو مناط اباحة التصرف فی مال الغير وقد ورد بنص فی ثمار المدينة کما فی الصحیحین وورد نحوه فی
قوله تعالی لا جناح علیکم ان تاکلوا من بیوتکم او من بیوت اباکم الی قوله او صدقکم فکان الشارع بنفسه
جعل ترک التعرض للمعتاد اذنا اجمالیا وقوله مما لا یصل له من اموال الربویة الی آخره صریح فی انه حیث
لم یرد بنص بکونه کیلاً او وزناً یعتبر فی العرف ولا یعتبر فی النصوص علیه وقوله قال البحت الثانی
الی آخره اقول اعتبار العادة اذا غلبت وطوت متعین فی امثال هذه الامور من البیوع والاجارات
اذ لم یرد فی الشرع تعین الدرهم والدنانیر واما قوله تعارض العرف مع الشرع فاذا تعارضت قدم عرف
الاستعمال اقول هذا فی الايمان والوصایا والتعلیقات ونحوها مسلم اذ لا یستبق الذهن من الالفاظ
المستعملة فیها الی معانیها الشرعیة بل الی معانیها العرفیة وباجملة محله استعمال الالفاظ الی تیرود فی
حکمها لانی الحلال والحرام علی ان قوله لا یجلس علی الفراش والبساط ولا یتضحی بالسریر لیس مطابقاً
للمثل له فان الكلام فی تعارض الحقائق الشرعیة والمعانی العرفیة لانا استعمال فی الشرع مجازاً وهذه الالفاظ
انما استعمال فی الشرع مجازاً وهذه الالفاظ انما استعمال فی کلام الله تعالی مجازاً واستعادة وقوله لو حلف لا
باکل مما الخ فیه ان خروج لحم السمک عن هذا الیمن لیس مینیا علی حکیم العادة والعرف بل علی ان حقیقة

اللحم لا یحقق فی لحم السمک اذا اللحم انما یتولد من الدم والدم موی لا یسکن فی المار فهو من باب حمل الهمین علی
 الحقیقة ولذا قالوا ان ما یرى فی السمک بصورة الدم لیس و ما حقیقة اذ هو بیض عند الجفاف والدم لیسود
 و کذا یشرب الارض الدم لا یشرب الارض وقوله لو حلف لا یرکب و ایه فلیس من باب تعارض العرف والشرع
 بل من باب تعارض الحقیقة والنقول الیه العرفی كما هو مصرح فی کتب المنطق وقوله العادة المستمرة بل ینزل
 منزلة الشرط انما قول بذانی محل متعین فیه البدل ولا یعینه صاحب العقد و ظاهراً السکوت فی امثال ذلك
 ینزل منزلة القول المصرح و چون این مقدمه معلوم شد حقیقت تفریح مسائل کثیره و کیفیت تقدیم عرف
 بر شرع معلوم شد که چه معنی دارد و کجاست پس نظر در جواب مجیب مفصلاً باید نمود و شبه نیست که نساء
 اراکل بشرطیکه اطفال صغار داشته باشند و خود را بر اس خدمت و تیمار واری آنها در نکاح جس نمایند
 مرتبه عالیه در بیست خواهند یافت چنانچه در حدیث صحیح وارد است در تعداد کسانی که آنجناب بمره خود
 بیست خواهند بود و امر آیه ایست من زوجهما نجست نفسها علی بناتها لیکن کلام سائل در حق آن اراکل
 نیست بلکه در حق اولیای آن اراکل است در صورتیکه آن بیوه با بر نکاح رضی شوند و اولیای آنها با کراهت
 نمایند و این معنی صریح مخالف نص است که در حق مطلقات وارد شده

قال الله تعالى و اذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن فلا تعضلوهن ان ینکحن ازواجهن اذا
 تراضا و انهم بالمعروف و ذلک یوعظ به من کان منکم یومنین باسود الیوم الآخر ذلکم ازکی لکم و اطهر و الله
 یعلم و انتم لا تعلمون و نیز مخالف نص صریح است قال الله تعالى و انکحوا الایامی منکم و الصالحین بناء
 علی القاعدة الاصولیة ان الامر بشیء منی عن ضده فالامر بالانکاح منی عن الفصل او الجس سوار للتحریم او للتشبه
 قوله فی الجملة تشبیه بحال ازواج مطهرات حضرت سرور کائنات بایشان حاصل تواند شد گویم تشبیه
 اقتفا در خصائص نمی باشد الا ایه را تشبیه در حال ما فوق الاربعة و امثال ذلک بجناب پیغمبر روا
 باشد و لیس فلیس و علی تقدیر التسلیم آن زنان اراکل که بخوشی و رضا مندی خود ترک نکاح ثانی نمایند
 بجهت این تشبیه معدوم با جور باشند اولیای آن اراکل را نمی رسد که با کراهت و جبر آنها محل تشبیه
 نمایند و کلام در همین است و مهند او ترک نکاح ثانی با افتخار این ترک اگر چه تشبیه با ازواج آنجناب
 بعد از زوجیه حاصل است اما مستندیم الحاق عدل بکنها قبل از زوجیت حاصل نیست زیرا که اکثر آنها مثل
 حضرت خدیجه کبری و ام سلمه و ام حبیبه و زینب بنت جحش و ام کلثوم و ام کلثوم بنت ابی طالب و ام کلثوم بنت ابی طالب
 حضرت خدیجه کبری و ام سلمه و ام حبیبه و زینب بنت جحش و ام کلثوم و ام کلثوم بنت ابی طالب و ام کلثوم بنت ابی طالب

عار با آنها لایما مشر و جان مع الرسول تامل باید که نوبت یکجا میرساند و همچنین بنات مکرمات حسین و دیگر صی
 کرام تشریح ثانی کرده اند و الحاق عار با آنها نیز لازم نیاید و تشبیهی که منجر بالحاق عار باین قسم بزرگواران
 گردد البته سبیل نخواهد بود چه جائے استحباب و استحسان قوله وبالقرض در صورت رضامندی این امری
 قوله مخالفی با شریع ندارد و صریح مخدوش است زیرا که نص قرآنی در باب عقد نکاح بعد از رضی جایز
 ناطق است قوله زیرا که در بعضی مقام در بعضی امور مقتضای فرط غیرت و شرافت و استکراه از نسبت
 انصاف بدمائم عرفیه تجاوز از حد شرعی این حدیث صحیح که در صحیح مسلم است مستنبط و مستفاد میگردد
 عن ابی هریره الخ درین کلام بدو وجه احتمال است اول آنکه در اینجا استکراه از نسبت انصاف بدمائم عرفیه
 ثابت نیست بلکه استکراه از نسبت انصاف بکبیره زنا که اکبر الکبائر بعد از شرک و قتل است واقع پس
 قیاس مع الفارق شد دوم آنکه تجاوز از حد شرعی هم واقع نشده چنانچه عنقریب بسین خواهد شد قوله
 پس اختیار قتل درین مقام از جهت فرط غیرت تجاوز از حد شرعی نیست گویم تجاوز از حد شرعی
 ممنوع است زیرا که اگر شخصی این قسم معامله را با دختر یا خواهر یا مادر خود بلکه سریره خود مشاهده نماید و ظن غالب او را
 حاصل شود که بدون قتل این شخص دفع نمیشود و او را قتل کردن درست است و عند المصلح ما خود نمیشود و اگر
 در وقت دعوی اگر آن شاهد ندارد بقصاص کشته خواهد شد و لهذا آنحضرت صلعم در جواب سعد فرمودند که نفم
 یعنی اگر تو چهار شاهد گذرانی در قصاص کشته خواهی شد پس برای حفظ نفس خود تعرض مکن تا وقتیکه شاهدان
 حاضر کنی که آنگاه از قصاص مأمون خواهی ماند و قدر دنی الحیث من قتل دون عرسه فهو شهید فاذا کان
 المقتول شهیدانی بذه الحاله کان القاتل ما خود التلازم لبین بین الامرین و همین است معنی مفاد کلام
 جناب سرور در حق سعد که اندلیغور یعنی از راه غیرت از کشته شدن خود در قصاص پروراند نمیکند و این
 کمال غیرت است قوله پس ظاهر است که تجویز ممانعت از طرف اولیا و رشتاد اراسل از اختیار نکاح
 دیگر که منع امر مباح است تجاوز از حد شرعی زیاد تر از اختیار قتل نخواهد بود گویم این سر اسر قیاس
 مع الفارق شد بچند وجه اول آنکه در اینجا ممانعت از کبیره بوده در اینجا ممانعت از امر مباح دوم آنکه در اینجا
 تجاوز از حد شرعی نبود و در اینجا تجاوز از حد شرعی تحقق است زیرا که حفظ مأموس خود با اختیار قتل در شریع
 جائز است بلا شبهه اگر چه منجر بحصول کشته شدن خود گردد بدلیل من قتل دون عرسه فهو شهید
 قاتل و مقتول شدن بنا بر فرط حمیت و تعصب حرام بلکه کبیره است بیوم انجام امریکه موجب غیرت باشد

مستحق بود شرعاً و هواد تکاب الزنا را لاسیما من الابل و در انجا اصلاً مستحق نیست بلکه غیرت درین مقام
 میفرض و مردود شرعی است کما در دنی الحدیث امی من الغیره ما یجبها المدوامی من الغیره ما یغضها التذایر
 التي یجبها المد ما یکون فی رقبته والغیره التي یغضها المد ما یکون فی غیر رقبته بالجمله کلام درین است که این
 غیرت غیرت محموده است یا مذمومه ظاهر است که چیزیکه المد تعالی مباح گردانیده باشد دو سبیل
 عفت و عفت باشد براس او غیرت نمودن از چه باب است قوله جواب از صورت دوم هرگاه تزوج
 بزوجه آخر درین دیار فیما بین شرفانهاست مستکره و بالکل الخ اقول این از قبیل بنا بر فاسد بر فاسد
 است ثبت العرش اولاً ثم الفرس تزوج بزوجه آخر اچرا مستکره باید داشت تا انسداد باب طلاق
 لازم آید پس این تقریر مانند ان تقریر شد که گویند که درین دیار بدون قبول ربو کسی قرض نمیدهد پس
 منع از گرفتن سود یا دادن آن گویا املات اموال یا املات نفوس است پس ربو اجازت باشد قوله الغض
 المباحات است پس احتیاط از طلاق منجمله احسن اخلاق است اقول این هم مسلم است لیکن استفسار در
 است اگر کسی مصدر این کلمه شود او را چه از مناسبت و قرابت فیما بین متروک و مہجور باید نمود زیرا که
 بجران مسلم و قطع رحم بلا وجه شرعی لازم می آید و از ارتکاب بغض المباحات مستحق اینقدر اہانت چرا
 باید کرد و در حدیث صحیح دارد است که احب البلاد الی المد مساجد با و لغض البلاد الی التدا سوا قہا
 حالانکہ در رفتن بسوق و مکث در انجا براس تجارت و دیگر امور اصلاً مستحق اہانت نیست قوله
 جواب از صورت بیوم اینست اقول درین جواب آنچه نوشته اند درست و صحیح است زیرا کہ گفته
 حصه از طرف بنات یا مطالبه نکردن عصبیات از اخوات اعمامی بترع و احسان است از طرف اہنا و داد
 اخوان اخوات را در رسوم تبرع از طرف اہنا و مکافات در تبرعات محمود است لیکن اگر کسی از نیہا
 دعوی حصه خود نماید او را میرسد کہ بگیرد او را مطعون کردن و ملام ساختن غیر جائز الاخیر فی التبرعات
 و آنچه درین جواب مرقوم شده کہ چون اخوات اہل اسلام رسم و رواج ہند و ان دیدند و شنیدند
 خالی از قباحت نیست زیرا کہ ازین تعلیل معلوم میشود کہ مانع از گرفتن حصه خود اخوات را از نسا ہنود است
 این حرف را موقوف باید نمود فقط۔

رسالة مولوي عبد الرحمن صاحب الكهنوي مع روان از جناب لانا شاه عبدالغفر نوري

بسم الله الرحمن الرحيم - بسم الله نحمده ونصلي على من لا اله الا الله غلطا فاشا من
 وجهين - الاول حملهم الله المنكور على الاشتراك المعنوي وادواتهم من المنكور المستحق او المعبود بحق او الواجب
 وليس الامر كذلك بل المنكور مشترك لفظي يطلق مرة على الله سبحانه بقرينة واخرى على المعبود الممكن بقرينة ولا
 يستعمل في كلي معنييه اصلا بقرينة ومن يدعي فعلية البيان والاستعمال بقرينة في كل دليل الاشتراك
 اللفظي فاطلاق المنكور على الله سبحانه كما في قوله تعالى شانه نعبده الهك والله اباك ابراهيم واسحق
 اليها واحد القرينة اضافته الى المخاطب النبي ولو وصفه بالوحدة كذا في قوله سبحانه وهو الذي في السماء الذي
 الارض الله وكذا في قوله قل اعوذ برب الناس تلك الناس الله الناس وقس واطلاق المنكور على المعبود
 الممكن كما في قوله سبحانه يا موسى جعل لنا الهنا كما لهم الهة وكذا في قوله لا تذرن الهتكم ولا تذرون وداو لا سواعا
 ولا نبوت ويعوق ونسراف المراد من المنكور مفردا او جمعا هو الصنم والاصنام والقرينة عليه في اول جية التشبيهية
 او الكثرة لا يوجد الا في المعبود الممكن كما يدل عليه قوله سبحانه قالوا على قوم يعكفون على اصنام لهم فقالوا يا موسى
 انهم في الثاني اضافة الجمع يدل على الكثرة والعموم والعموم لا يوجد الا في الممكن المعبود وكذا في قوله سبحانه جعل
 الالهة الهيا واحدا فالمنكور اجمع هم الاصنام والقرينة عليه هي الجمعية والمنكور الواحد هو الله سبحانه بقرينة توصيف
 بالوحدة كما في قول بني يعقوب عليه السلام نعبده الهك والله اباك الخ الوجه الثاني تقديرهم موجودا او ممكنا
 في خبر لا اله الا الله موجود وممكن الا الله وجه الخلط ان تقدير الافعال العامة من الوجود والامكان الثبوت
 والكون يختص بالظرف وشبهه وجه التحضير ان الظرف لو سعة يستحسن له وسعة ما يخلق به ولا وسعة الا في الافعال
 العامة وما يتوهم من تقدير موجود في قول لولا على هلك عمر فمد فوع باننا لانعلم ان تقديره لولا على موجود لهلك
 عمر بل لولا على حاضر الوقت هلك عمر في زعم القائل لولا على موجود عندي او عند عمر هلك عمر في زعمه اذ لو كان
 على موجود اني بيته او في مكان آخر ولا يكون موجودا عند عمر لهلك عمر في زعمه كما هو الظاهر فمن قدر موجود
 او ممكنا في غير الظرف وشبهه نحو لا خير الاخيرك ولا طير الا طيرك ولا فتى الا على ولا سيف الا ذو الفقار ولا اله
 الا الله ولا اله الا هو ولا اله الا انت ولا اله الا انا فهو بليد حمير ليس ببلخ خبير اذ البلخ الخبير ينظر في الحذف الى
 القرينة وصحة المعنى في الواقع ولا قرينة على موجودا او ممكن في جميع الامثلة المذكورة وقال البخاري قدس

السامى فى شرح قوله يحذف حذفاً كثيراً اذا كان الخبر عاماً كالوجود والحاصل لدلالة المنفى عليه نحو لا اله الا الله
 اى لا اله موجود الا الله انتهى باطل وجه بطلانه ان كلمة لا موضوعه لنفى خبرها عن اسمها كسائر كلمات النفى
 كليس وما ولا المشبهتين به وان فانها كلها موضوعه لنفى الثانى عن الاول سواء كان الخبر عاماً او خاصاً
 فذكر او محذوفاً او لا ما زاد عليه من عموم الخبر وخصوصه فمعموم الخبر المنفى او خصوصه ليس مدلولاً مطابقاً لها ولا جزء
 منها ودلالة زوالها ولا مدلولاً عقلياً ولا طبيعياً لها فلا معنى لدلالة كلمة لا على عموم المنفى او خصوصه نعم لو وضعت
 كلمة لا لنفى الوجود دللت عليه بلا قرينة وليس الامر كذلك وايضاً لو صح ما قاله الجامى من قوله لدلالة المنفى
 عليه لينبغى ان يقال ويحذف دائماً او ابداً اذ لو كان فى كلمة لا دلالة على المنفى كما يزعمه يكون ذكر الخبر بعد
 نحو انجب حذفه فالبلوغ الخبير تقدير فى لا خير الا خير ك لا خير خيران خير ك وخير غير ك الا خير ك ولا طير طيران
 طير ك وطير غير ك الا طير ك ولا نقتى رجلان على وغيره الا على ولا سيف سيفان ذو الفقار وغيره الا ذو الفقار
 ولا اله غير الله الا الله ولا اله غيره الا هو ولا اله غير ك الا انت ولا اله غير مى الا انا بقرينة زعم سابق للمخاطب
 اذ الامثلة المذكورة كلها من قبيل القصر والقصر بجميع اقسامه يدفع زعم سابقاً عن المخاطب الملحق القصر
 فالمخاطب فى الاول يزعم ان الخيران خير ك وخير غير ك والطيران طير ك وطير غير ك والفتى على وغيره
 والسيف ذو الفقار وغيره ويزعم ايضا ان الالهة غير الله فرد زعمه قصر فى الاول لا خير الا خير ك ولا طير الا طير ك
 ولا نقتى الا على ولا سيف الا ذو الفقار وفى الثانى لا اله الا الله ولا اله الا هو ولا اله الا انت ولا اله الا انا ومطل
 عند البلوغ الخبير تقدير موجود او ممكن فى جميع الامثلة المذكورة لعدم القرينة وفساد المعنى وان صح تقدير
 موجود وما يماثلة فى بادية راسى البليد الخبير فى بعض الامثلة نحو لا نقتى موجود الا على ولا سيف موجود الا
 ذو الفقار سبالة ولا خير موجود الا خير ك ولا طير موجود الا طير ك فلا عبرة لراسى البليد الخبير لعدم القرينة على
 الموجود والممكن وقوله ويحذف حذفاً كثيراً او وجه كثيرة حذفه قيام قرينة عليه وسد شئ مسدده وتحقيق المقام ان
 استعمال لا التى لنفى الجنس لا يوجد الا فى موضعين الاول الطرف وشبهه فالطرف نحو لا ريب فيه ولا ريب ولا
 فسوق ولا جدال فى الحجج والاشياء كثيرة من نحو بهم وقس وشبهه الطرف نحو لا علم لنا ولا طاقة لنا ولا ترتيب عليكم اليوم
 والثانى المفرغ كالا مثله المذكورة من لا خير الا خير ك الى لا اله الا انا فالمقدر فى الطرف وشبهه هو الموجود
 يمكن من الافعال العامة لدلالة الطرف عليه وقيامه مقامه لاستقرار الطرف والمقدر فى المفرغ ما هو المفعول
 للمخاطب الملحق القصر من امرين او مصنفين او احد هما فى قصر الافراد والتبيين ومن العكس فى قصر القلب فحديث لا

الى آخره والقول المعروف لافتي الاعلى من قصر الافراد اذا مخاطب بزعم الشركة وقوله سبحانه لا اله الا الله وما في سواه من
 قبيل قصر القلب بزعم المخاطب في ان الالهة الممكنة المعبودة غير الله واما قولنا لا حول ولا قوة الا بالله فالمقدر فيلزم ان الاله
 كائن من جهة تعلق شبهة الظرف به واستدعائه له والثاني هو المعتد اللفظي من بالله وغيره لقيام القرينة عليه هو الزعم
 من جهة التفريع كما في سائر المنفردات واما ذكر خير لا بدون المفرغ وبالظرف وشبهه فليقل نحو قوله عليه السلام لا اله غيرك
 وقوله سبحانه في الدعاء السراني لا شئ مثلي ونحو قول المارح في القصيدة لا طيب يعدل زرباصم عظيمة فلا يجوز ان يكون موجود
 وما يماثله في كلام سوى الظرف وشبهه من يدعي الجواز فعليه ان يخرج اداة من كلام الفصحى وقد رخصه بوجوده ويمكن في
 غير الظرف وشبهه بقوله لا اله الا الله المراد من المنكور المذكور فيه جميع الالهة الممكنة المعبودة من الاصنام وغيرهم
 بقرنية وتوقع المنكور في سياق النفي الذي يفيد العموم والكثرة ولا عموم الذي الممكنات المعبودات ولو اريد من
 المنكور المستحق او الموثر او المعبود بالحق وما يماثله بطريق عموم المجاز كما توهم الا كما برهوه مجاز لا بد له من القرينة عليه ايضا
 ارادة المستحق وما يماثله من المنكور كيد به صراحة لا اله غيرك وايضا لو اراد الله سبحانه من المنكور المستحق وما في سواه
 لو رد بدل لا اله الا الله لا غير باله مستحق وما يماثله دور بالكم من غيره اله بدل بالكم من اله غيره كما ورد في
 مواضع عديدة في الكتاب المجيد وقد ورد في الحديث لا اله الا الله وفيه لفظي القرينة عن الالهة الكثيرة لتوقع
 المنكور في سياق النفي دون نفي الالهية عن الغير كما توهم منه الا كما برهوه ايضا كيد ارادة المستحق وما يماثله
 من المنكور في لا اله الا الله لو كان فيها آلهة الا الله لفسد تاج التوحيد ان الآية المذكورة دليل لا اله الا الله
 ولمقصود منه نفي مغايرة الالهة الممكنة الموجودة ولزم الفساد على تقدير وجودها فيجب ان يراد من الجمع المنكور
 الغير المحصور المذكور فيها الاصنام الممكنة المعبودة كما اريد في المدلول القرنية الكثرة لينطبق الدليل على المدلول
 اذ لو اريد في المدلول المستحق او المعبود بحق من المنكور في المدلول والدليل كليهما يلزم دخول المستثنى
 في المستثنى منه فيصح الاستثناء في الدليل ايضا وهو خلاف ما ذهب الاكابر كلهم جميعا من ان الالهة في
 الدليل بمعنى غير الله عند سيم اتفاقا ولو كان المستحق مراد اني الدليل ولم ير في المدلول او بالعكس لا يصح
 التقريب بعدم الطباق الدليل على المدلول ولو لم ير في المستثنى في المدلول نقط فيلزم كذب لا اله الا الله
 على تقدير الموجود كما لا يخفى وخلاصة كلامنا ان تقدير موجود في لا اله الا الله اي لا اله الا الله يستلزم تحدد
 اما الكذب في كلام الله سبحانه او لغويته العباد بالله منها اولها تاويل المنكور بالمستحق او المعبود بالحق او الواجب
 في المطلوب وهو لا اله الا الله وويله وهو لو كان فيها آلهة الا الله لفسد تاج التوحيد في المطلوب ودليله ما

لوجود الالهة الممكنة المعبودة من اللات والمنات والعزى وغيرهم وايضا يلزم بطلان عليّة الفساد لعدم
التمايز بين الممكن والواجب تعالى وعلى التاويل يلزم لغوية لالي القيود في لو كان فيها آلهة لفسد تاما من فيها
واجب المنكور الغير المحصور والالتداد يعني على التاويل المذكور لو كان هذه الآلهة لفسد تاما فتاقل والنصف لا تعصب
ولا تعسف ومن شاء الاطلاع على تفصيل ما اجل وتوضيح ما اودى به التحقيق ما حقق من الحق في لاله الا اللد اولتها
فليرجع الى رسالتنا كلمة الحق - فقط

رسالة في رد هذه الرسالة من مولانا شاه عبد العزيز

بسم الله الرحمن الرحيم

قوله بل المنكور مشترك لفظي آه الاحتمالات بهما ثلثة الاول الا مشترك المعنوي بان يكون موضوعا لكل
معبود سواء كان واجبا او ممكنا حقا و باطلا وهو المختار عند كبار العلماء و الثاني ان يكون موضوعا بازا و ذات
الواجب تعالى شانه ويكون علما شخصيا ثم نقل بالتعميم الى كل معبود كما تم و رستم و الثالث ان يكون
لكل معبود ثم نقل بالتخصيص الى المعبود الحق جل شانه كالذات لذوات القوائم الاربع وعلى يدين الاحتمالين
ايضا هو مشترك معنوي في بدوله فان اعتبر لنقل ضعفا فليس بوضع ابتداء بل ثانيا و لهذا وقع في كتب
المنطق قيد الابتداء في الاشتراك اللفظي قال صاحب التهذيب بان وضع لكل ابتداء مشترك فمن
ادعى الاشتراك اللفظي فخلية ان ثبت ان هذا اللفظ موضوع في كل ابتداء بالنقل عن ائمة اللغة وقد
قالوا الاشتراك اللفظي خلاف الاصل ومعهذا فلفظ الالهة منكور يكون جملة علما شخصيا والاعلام لا يدخله
الالف واللام الادغام معهما كالحسن والعباس وبالجملة من ادعى الاشتراك اللفظي فخلية ان ثبت من ارباب
اللغة نفاصرا على ذلك قوله يطلع مرة على السد سجانه بقرنية النخ لا يدل على الاشتراك اللفظي بل المنقولات
المعرفية كذلك قوله ولا يتعل في كلامه صلح بلا قرنية النخ ان اراد به عموم المشترك بجملة معنوية فهو اختلاف فيه
علماء الاصول والشافعية وغيرهم يجوزون ذلك ويقولون بعموم المشترك وان اراد به انه لا يتصل في كلام
معنوية بلا قرنية فتح انه خلاف عبارة لا يدل على الاشتراك اللفظي لانه جائز في المنقولات العرفية العامة
قوله فمن يدعى فخلية البيان ان اراد بالادعاء ادعاء مشترك المعنوي فكاتب اللغة كلها شاهدة عليه
فليطأ لها والعيان لا يكتفح الى البيان وايضا البيان انما يجب على من يدعى خلاف الاصل منه على

الاشتراك اللفظي الذي هو خلاف الاصل هو المطالب بالبيان لا من يدعي الاشتراك المعنوي الذي هو
 الاصل قوله والاستعمال بالقرينة في كل دليل الاشتراك اللفظي قد تقدم ان المنقولات العرفية العامة
 كذلك بل الاصطلاحات ايضا قوله فاطلاق المنكور على المدسحانه الخ اعلم ان اضافة اسم الجنس الى شئ
 يدل على تخصيصه فالخصوص يستفاد من الاضافة مع بقا المضاف على معناه الاصل كما في غلام زيد فلما
 اضيف الاله ههنا الى المخاطب دل على تخصيصه بذات المدسحانه وتعالى الاله موضوع بازاءه سبحانه ابتداء
 الاكان الرب الخالق والمعبود والمقصود وامثال ذلك مما يضاف الى ضمير المتكلم او المخاطب وغير ذلك اشتراك
 لفظية في نحو قوله ربي وربك الله والذخايق كل شئ وغير ذلك اما قوله آلهاد احد فهو باق على نكارته وقع حلا من
 قوله الملك آله آباءك وانما وصفه واحد التلاويهم من تعدد المضاف اليه تعدد المضاف فكيف يدل على ان يستعمل
 في ذات الحق تعالى شأنه بطريق الاشتراك اللفظي قوله وكذا في قوله سبحانه وهو الذي في السماء والارض الخ
 لا يخفى ان لفظ الاله ههنا يستعمل في المعنى العام اى المعبود وانما حمل على المعرف الموصول في قوله هو الذي في
 السماء آله اى هو الذي في السماء معبود وفي الارض معبود لان غيره ان عبد فعلى الارض دون السماء
 في تخصيص انما يستفاد ههنا من الضمير الراجح الى الحق سبحانه اى وهو من الموصول مع الصلة لا من لفظ ال
 والاكان محل نحو اوصار الكلام في السماء هو في الارض هو قوله وكذا في قل اعوذ برب الناس ملك
 الناس آله الناس قد عرفت ان تخصيص في امثال هذه الاطلاقات انما يستفاد بالاضافة لا بوضع الخ
 ولول قوله آله الناس على انه موضوع لذات الحق سبحانه بالخصوص لدل على ان الرب ايضا كذلك والملك
 ايضا كذلك فعليه ان يقول باشتراك اللفظي لهذه الاسماء كلها قوله واطلاق المنكور على المعبود الممكن الخ تقييد المعبود
 بالممكن في مفهوم الاله المنكور غير مسلم وان كان ممكنا في الواقع اذ ربما يكون شئ موصوفا بصفة في الواقع ولا يدل
 عليه لفظ وان دل عليه المقام والدليل كما في جاء في رجل فانه لمعونة المقام يكون مفيدا بالذي يصح منه المحي
 حتى لا يكون الجاني صبيا صغيرا جدا ولا مثل غير متحرك فكذا لك التكله لهذا الكلام اذا كان في الهند مثلا فيهم
 بقرية المقام ان الجاني ليس برومي ولا زنجي فهذا العاقل شبه عليه وجود تقييد في الواقع لفظ الاله بالدليل او
 المقام لوجود القيد في مفهوم اللفظ وعند هذا يسقط استشاده بما ذكر من الامثلة قوله فالمراد من المنكور آله هذا مسلم
 لكن الكلام في مدلول لفظ الاله منكورا مفردا او جمالا في المراد بقرينة المقام او الدليل وههنا ما ذكر في قوله
 لا تدرن آلهتكم في امثلة المنكور غلظا فاحش لان آلهتكم مضاف الى ضمير المخاطبين والاضافة الى المعرف

Marfat.com

من اقوى اسباب التعريف فكيف يكون لفظ الالهة في التمسك منكورا قوله فالمنكور الجمع هو الاصنام
 فيه غلط ظاهر لان لفظ الالهة في قوله اجل الالهة معرنا بل اعم الخارجي فكيف يكون منكورا قوله فخصم
 بالظرف وشبهه هذا في خبر لا التي لنفي الجنس غير مسلم بل حذف الخبر فيها كثير مطرد سواء كان ظرفا
 او شبهه اولاد قد ورد في الحديث لصحح اللهم لا خير الاخير الاخرة وفي بعض الروايات لا عيش الا عيش
 الاخرة قال البخاري قدس سره في شرح الكافية ويحذف خبر لا هذه حذفنا كثيرا اذا كان الخبر عاما كالوجود والحال
 لدلالة النفي عليه نحو لا اله الا الله لا اله الا الله تعالى ووجه الاطراد في خبر لا هذه انما كان عاما انما هو
 البخاري لقبوله دلالة النفي عليه يعني لما كان مدلول هذه النفي بالجنس والنفي لا يتعلق بالماضية من حيث هي لا سيما عند
 ادقنا بل من اجل المولف كما هو مذموب الجمهور بل انما يتعلق بالوجود او بالغيرية عن الوجود كالكون والحصول قوله
 ما يتوهم لا يخفى ان لفعل العام لا يخرج بسبب تقيد به بظرف زمني او مكاني او غيره عن كونه فعلا
 عاما غاية انه ليس بطلق بل مقيد ولفعل الخاص ما يكون مدلوله نوعا خاصا من انواع الفعل كالقيام
 والقعود والاكل والشرب والنوم والصلوة والصوم سواء كان مطلقا او مقيدا بزمان او مكان وهذا
 القائل لم يفرق بين العام والمطلق وبين الخاص والمقيد فقوله بل لولا على حاضر الوقت دليل قرار فيما فرغ عنه
 فان الحضور ايضا فعل عام كالصوم والكون وان كان مقيدا في الوقت المجهود او في المكان المجهود او عند
 او عند عمره قوله اذ لو كان على موجود اني بيته هذا انما تقيد بالزمان والمكان ولا يقيد
 كون الفعل خاصا بالجملة لفعل العام كالوجود والحضور والحصول والكون والوقوع والتحقيق لا يكون بسبب
 التقيد فضلا خاصا بل لفعل الخاص ما دل على نوع من الفعل كالقيام والقعود ولو لا على قائم او
 قاعدا وناثم او اكل او شارب لكان المقدر فضلا خاصا قوله ينظر في الحذف الى القرنية وصحة المعنى
 في الواقع الاحتياج الى القرنية انما هو في تقدير الافعال الخاصة لاني الافعال العامة لان احتياج كلمة
 لا الى الخبر كمن في التقدير لفعل العام كمن في كونه خبر الوقت لفعل الخاص فلا بد من القرنية قوله ما زاد
 عليه قد عرفت ان تقدير خبر العام كمن في صحة المعنى فاستياج النفي الى الخبر يرفع بتقديره واحتياج الى القرنية
 الاخرى سوى النفي انما هو في تقدير لفعل الخاص لاني تقدير لفعل العام او مفهوم النفي يصارح بتقدير
 لفعل العام قوله ليس مدلولها سابقا لهما ان قد عرفت ان النفي يدل على المنفى دلالة التزامية كالضرب
 على مضروب ما دل كما قالوا في عمتك عنى عبدك انه يدل على التملك التزاما نعم لما كان النفي لا يتعلق الا

بالوجود وشبهه لا بالذات تعين تقدير لفظها للكلام فتقدير الوجود وشبهه من الافعال العامة بيان لذلك
المدلول الالتزامى صراحة قوله وضعت كلمة لا انحر لا يخفى ان كلمة لا موضوعة للمنفى فنفى ما لازم له وسبب
التقدير تعين ذلك المنفى كما ان كلمة ضربت يدل على مضروب بالترادف كزيد مثلا تعين لذلك المدلول
الالتزامى بل من ذكره كما فى ضربت مضروبا واكلت ماكولا او ضربت مضمرا وبانعم لو كان المقدر خاصا كان
من باب التعيين المدلول الالتزامى فيحتاج هناك الى القرينة قوله اذ لو كان فى كلمة لا دلالة على النفي لم قد عرفت ان
المدلول الالتزامى يذكر صريحا كثيرا فى كلامهم ولا يخفى بدلالة الالتزام فلا يكون لغوا بل تصرحا بما علم التزاما لا سيما
اذا كان فى ذكره تعيين احد المحتملات وههنا كذلك لان النفي يتعلق بالذات عند القائلين بالجمل البسيط فكلمة لا التى
لنفي الجنس يكون مبهمة فى نفي الذات ونفي الوجود عن الذات فلما قدر الفعل العام دل ذلك الاحتمال الاول وقد
يكون الغرض من ذكر الفعل العام ارادة تميمه كما فى اكلت ماكولا وقصد اخفائه عن المخاطب والحاصل ان هذا
الدليل لو خفى فى اثبات لغوية تقدير الفعل العام كان ذكر المفعول بعد ذكر الفعل لغوا محضاً كما فى ضربت مضروبا
نحو ذلك مع انه واقع فى كلام الفصحى بل فى كلام خالق الفصحى قوله لا خير خيران خيرك وخير غيرك الاخيرك
لا يخفى ان قوله الاخيرك حينئذ يكون مجموع الجملة اى الاسم والخبر فيكون المعنى لا خير خيران خيرك وخير غيرك
الاخيرك فانه خيران خيرك وخير غيرك وظاهر ان الحكم السابق على الاستثنا هو نفي تعدد الخبر فالحكم المخالف
لم يستثنى هو تعدد الخبر وهذا ضبط ظاهر فساده فيكون المعنى فى قوله الاخيرك فانه طيران طيرك وطير غيرك و
كذا فى قوله لافتى رجلان على وغيره الا على يكون المعنى على رجلان على وغيره وكذا اذ الفقار سيفان وذو الفقار
وغيره وهذا عند من يقول بان فى الاستثنى حكما مخالفا للحكم المستثنى منه ظاهر جدا وهو المذهب الراجح واما
من يقول بان ليس فى الاستثنى حكما يكون المعنى فى قوله الاخيرك انى ساكت عن الحكم فيه بالتعدد والوحدة وكذا
فى الاشارة التى بعده وهو فاسد ايضا قوله ولا اله غير الله الا الله فقوله الا الله يكون استثناء عن الحكم
السابق اعنى تعنى القرينة فيكون المعنى الا الله فانه غير الله وكذا انهما بعده ولا يخفى بطلانه وفساده على مذهب
الموحدة وغيره فان كون الشئ غير نفسه بهي البطلان لا يخفى بطلانه على الصبيان قوله سبحانه لا اله الا الله
لم لم يقدر ههنا ما قدره فى لا خير الاخيرك مع ان التركيب واحد فان قال انه لا يكون بح من قصر القلب
ولا من قصر الافراد قلنا حمله على قصر القلب ايضا فى كيتك فلا تجب تبوله على غيرك بل الصواب حمله
على نفي الافراد لان المشبه كين لم ينفوا كون الله معبودا بل غاية دعوتهم الشكرية قوله هو التسبب للفظى

فيه ان تقدير بالشد وغيره يجب فساد المعنى فان حكم المستثنى يخالف حكم المستثنى منه فيكون المعنى لا حول
 ولا قوة الا باللّه وغيره الا بالصدق انه ليس الا ولا غيره مثل قولنا لا رجل الا الرجل وغيره وهذا ظاهر الفساد
 يجري فيه تقدير قوله فقليل اذا كان ذكر الخبر قليلا فخذ كثير فيما اذا يجذف فيه سواء الناحية فتكلم عليه قوله ومن
 يدعى الجواز الخ من الامثال المشهورة في العرب لا هم الا هم الدين ولا دجج الا دجج العيين فان المقدر فيه
 موجود ونفى الوجود ارادة نفي الكمال فجاز متعارف في كلام العرب وغيرهم فان قال هذا القائل نحن لا نقدر
 الموجود بل الكمال ونحوه قلنا تقدير الفعل الخاص بدون قيام القرينة عليه مردود ومع ذلك لا يحصل المسبب
 المقصودة في مثل هذا الكلام الا بتقدير الموجود وشبهه ولا يحصل بتقدير الافعال الخاصة قوله فهو مجاز لابد
 القرينة عليه القرينة ههنا تحصيل اعتقاد توحيد المعبود بالحق لا تحصيل اعتقاد الغيبة ونحوها ولذلك اكتفى النبي
 صلى الله تعالى عليه وآله وسلم لمن اقر بتوحيد المعبود الحق بهذه الكلمة ولم يكلف بيان اعتقاد الغيبة فهو
 وان كان مجازا بحسب اللغة فهو حقيقة اصطلاحية في الشرع لهذه الكلمة كالصلوة والصوم والزكاة والشكاح
 والطلاق وغيره قوله تكذب صراحة لا اله غيرك هذا التكذيب انما يتوهم اذا كان لفظ اله في قوله لا اله غيرك مطلقا
 واما اذا وصف بوصف احوال كقولنا لا اله الا الله غيرك فلا تكذيب اصلا والقرينة على تقدير الوصف آيات
 كثيرة مثل قوله يعبدون من دون الله و قوله لا تسجدوا للشمس ولا للقمر وقوله ان الذين يتخذوا الجبل وقولنا
 لنا الهما كما لهم الهة الى غير ذلك قوله لورد بدل لا اله الا الله لا غير باله انما يكون بدلا عن قولنا لا اله الا الله لود
 قوله لا غير باله على اثبات معبودية الحق لله كما يدل عليه قولنا لا اله الا الله فانه ثبت معبودية الحق باله
 وينفيها عن غيره بخلاف قوله لا غير باله فانه يدل على نفي المعبودية الحق عن الغير ولا يدل على اثبات المعبودية
 الحق لله مع انه المقصد الاصل فكيف يكون بدلا عنه قوله ورد الهم من غيره اله ففيه خلل من وجهين الاول
 كلمة من الاستغراقية انما تزداد على النكرة في النفي لتأكيد الاستغراق المفهوم من النكرة وقوله غير معرفة
 لكونه مضافة الى الضمير فلا يزداد عليه كلمة من والثاني المقصود من هذا الكلام تقليل الامر لعبادة الله في
 قول كل رسول صين قال يا قوم ما لكم من اله غير فناسب تقديم نفي اله عن الغير وحصر المعبودية في ذات
 الله ولو قال ما لكم غير من اله كان الكلام مسوقا لنفي استحقاق العبادة عن الغير لا الاستحقاق المبادى
 له تعالى فزاد ان كان المودى في الحالين واحدا لكن رعاية مساق الكلام لانهم عند البلاغ قوله وفيه
 نفي القرينة عن الالهة الكثيرة لفظ غير في الحديث وقع خلفه لا اله والخبر مقدر اسي استحقاق العبادة والفرض

نفي استحقاق العبادة عن الغير واثبات استحقاق العبادة له تعالى خاصة وان جعل لفظ غير للاستثناء فبذلك
التركيب مثل ما سبق من قول الرب لا اله الا هو والحمد لله رب العالمين والمراد نفي الكمال قوله وجه التكذيب ان الآية
المذكورة الخ دليل بقوله ام اتخذوا الهة من الارض هم تمسرون بوقوع بلا فضل بعد هذا الكلام وكلمة لا اله الا هو
لم يذكر قبله ولا بعده فجملة دليلها تلك الكلمة بالشيء من عدم التماثل في سياق الكلام وسببها فالمتطور بهذا استدلال
ابطال زعم من قال بتعدد المديرات في السما والارض لان الفساد لازم عادة بتعدد الرؤسافي بلد واحد الا اذا كان
بعضهم تابعا لبعض فلا يكون رؤسا بالاطلاق وعلى هذا فيلغو كلامه الباقي لانه على ان مدلول هذه الآية هو كلمة لا اله الا هو
وليس الامر كذلك ومعنى التدبير والتصريف مستفاد من كلمة في في قوله فيما اذا عرفت اللغظة شاهد على فهم معنى التدبير
والتصرف في امثال هذه المقامات من قولهم ليس في البلد امير و فلان حاكم في بلدة كذا قوله والمقصود منه نفي
مغايرة الالهة الممكنة الموجودة الخ لو كان المقصود ما ذكره لورد لنقض على هذا الدليل فان الفساد على تقدير الغيبة ايضا
واقع لما يشاهد من يقابل الاعراب والملوك مع انهم ايضا ليسوا بمغائرين بالمد على زعم هذا القائل بل هم غيبة من
همين بحجج الفساد وان خص الغيبة بالاصنام دون غيرهما من الانس والجان فقد ترمدته قوله لوجود الالهة
الممكنة لمعبودة لا يضر الدليل ولا السهول مع تخصيص المنكوب بالمتحق للعبادة او لمعبود بحق او الواجب بان تلك
الالهة متعددة الممكنة ليست بواجبة ولا مستحقة للعبادة ولا معبودات بحق فمن اين يلزم الكذب قوله لعدم التماثل
بين الممكن والواجب في ان انتقار التماثل عند القائلين بالانحصار الموثر والمدبر في ذات الله تعالى مسلم اما من يقول
بان هناك مديرات وموثرات سواء كانت واجبة او ممكنة فلا والمقصود الزام من نفي الانحصار لا من يعترف
بالانحصار فلا يلزم اللغوية ايضا قوله يكفي على التاويل هذا الكفاية عند من نفي القيود المتعبرة عن غير ذات الله
واما المشركون الغالون فلا يقولون بنفي القيود المتعبرة عن غير ذاته تعالى ويقولون بالتاثير والتدبير بل في
الخلق والتقدير ايضا عند القائلين بيزدان واهر من قوله لو كان معه الهة لفسدنا ان قوله لو كان
الهة لفسدنا نفي الشرك لكن عند من يقول بالله واحد كالتاقلين بيزدان واهر من تمسك بلفظ المفرد واما
عند التحقيق فالمفرد والجمع في هذا المقام سميان الهة نكرة وهي تعم في الشرط فينفي المفرد والجمع معا لكن غالب
اهل الشرك قائلون بتعدد الالهة المدبرة الموثرة في السموات والاعراض وشيون لكل منها راجع او موثرا
فيما تحتها لذلك اورو المد تعالى لفظ الجمع في ابطال مذاهبهم واذ اقام الدليل على ابطال الجمع فباطل
المفرد ايضا يجرى ذلك الدليل باو في تامل تم الكتاب والله اعلم بالصواب **بتمام**

فہرست مضامین حصہ دوم مجموعہ فتاویٰ شاہ عبدالعزیز صاحب محدث دہلوی رحمہ اللہ

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۲	مسائل نماز وغیرہ	۱۱	(مسئلہ) امر ببیاح حرام میگردد ہر گاہ کہ وسیلہ فعل حرام
۳	اختلاف در سایہ یک مثل و دو مثل -	۱۲	بیان بیح بالوفا
۴	ذکر برداشتن انگشت سبابہ بر شہادتین -	۲۲	مسئلہ رہین
۵	شرائط صحت نماز جمعہ -	۲۳	مسئلہ اجارہ
۶	اقامت جمعہ حق سلطان و نائب اوست -	۲۴	صورت فاسدہ در بیح سلم
۷	صلوۃ التبیح -	۲۵	حکم اراضی مدد بجاش کہ آزاد ہیند ملک گویند -
۸	مد اوست سلام علیک بعد نماز بدعت است -		
۹	تعمیر وقت تہجد -		
۱۰	حکم نماز جنازہ و تکیہ بیک دفع چہار جنازہ آورده شوند و		
۱۱	بریک متفاوت باشد -		
۱۲	کراہت نماز جنازہ در گورستان -		
۱۳	اجابت دعا		
۱۴	تفاضل اجز و اعمال -		
۱۵	نکتہ در بیان اذکار -		
۱۶	رسالہ احکام حج		
۱۷	مسئلہ قربانی		
۱۸	بیان حرمتہ متعہ		
۱۹	عدم اطلاع ابن عباس رضی اللہ عنہما بحدیث متعہ -		
۲۰	استدلال بآیہ سورہ مؤمنون و سورہ معارج -		
۲۱	مسئلہ طلاق		
۲۲	مسائل بیح وغیرہ		
۲۳	آیات وحدانیت بارئ تعالیٰ -		
۲۴	سوال جواب متعلق قل لا اجد فیما اوحی الی محمد علی عالم علیہ السلام		
۲۵	بیان آنکہ خضر برود داخل بہیمۃ الانعام ست یا نیست -		
۲۶	در تفسیر آیہ انما ولکم اللہ الخ مر قوم شدہ کہ بروایت بخشش		
۲۷	حاکم ثعلبی منفرد است -		
۲۸	تحقیق متعلق آیہ محمد رسول اللہ الذین معہ الخ -		
۲۹	تحقیق متعلق آیہ انما ننصرہ سلنا و الذین آمنوا الخ		
۳۰	تفسیر آیہ و ان تصبہم حسنتہ لیقولوا ہذہ من عند اللہ الخ		
۳۱	تفسیر آیہ ما اصابکم من حسنتہ فمن اللہ الخ		
۳۲	تفسیر آیہ ثم انشانا من بعدہم قرنا آخرین الخ		
۳۳	توجیہ لطیف و آیہ و ما تسقط من ذرۃ الا یعلمہا ولا جنتہ فی ظلمت الارض		
۳۴	تحقیق متعلق آیہ کما فیضیۃ علیہم ہم مننا ہم علیہم الخ		

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۳۶	توجیہ در آیہ ولقد سبقتم کلمتنا الخ	۵۴	حال معراج
۳۷	سر لطیف در تحت آیہ ربنا اتنا فی الدنیا حسنة الخ	۶۰	حال شجرہ بیعة الرضوان -
۳۸	تائید قول صاحب مدارک در آیہ وانا ان شاعر اللہ لہتدون ووقع	۶۱	بیان فرقة ناجیہ -
	اعراض سائل	۶۲	شرح حدیث ثمران لا یفقدان رمضان و ذوالحجۃ - الخ
۳۹	تحقیق قرآۃ ہما یعمون محیط در آیہ - ان تسکم حسنة تسویہم و		شرح حدیث ثلثہ یوتون اجرہم مرتین الخ
	ان تصبکم سیتہ یفرحوا بہا الخ - موافق قرآۃ سبعمہ	۶۳	تفصیل اسباب ضلالت -
۴۰	تحقیق متعلق آیہ قل لا زواجک ان کنتمن تردن اللہ رسولہ الخ	۶۴	بیان استبراء من البول -
۴۱	رفع اشکال از آیہ ہو الذی خلق السموات والارض فی ستة ايام	۶۵	شرح حدیث نھی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن عشر الخ
۴۲	تحقیق در آیہ انما المشرکون نجس الخ		بیان حدیث ان المؤمن لا یجذب نجس - الخ
۴۳	توجیہ اقوی در آیہ ونحشرہ یوم القیامۃ اعلمی الخ	۶۶	سوال در فی شرح الصدور حدیث لایتمینن احدکم الموت الخ
۴۴	بطلان تخصیص طوفان قوم نوح ۴ - و فرق در بیان		جواب در حدیث لایتمینن احدکم الموت الخ
	بظنت و دعوت نوح علیہ السلام - و ہینا محمد صلی اللہ علیہ وسلم	۶۷	ترجمہ آن حدیث کہ مولانا مرحوم در بیان وفات
۴۵	تکتمہ و تفسیر لفظ (تثقیہ)		آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وعظ سیفر مروند -
	نکات عجیبہ در فرق لفظ ذی القربی بدون بای موحده کہ	۶۸	دیدن ابن عباس جبرئیل عرازو آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
	در سورہ بقرآۃ و (ذی القربی) بای موحده کہ در سورہ		فائزہ در بیان الصحابہ کلہم عدول -
	نساء آمدہ) و دیگر آیات -	۶۹	بیان حدیث ما منک ان تسب ابا تراب الخ
۴۶	تردید قول صاحب مدارک در حمل کردن لفظ جنت بر ملائکہ		ذکر ولادت و خلافت
	تفسیر آیہ انما عرضنا الامانۃ الخ	۷۰	روایت منقولہ از مدارک تحت قولہ تعالی دلالت کجا از واجہ الخ
۵۰	تکتمہ در تعدیہ لفظ وحی ہائے و علی	۷۱	قول شیخ ابن حجر عسقلانی در مباحلہ -
۵۱	احادیث		معنی حدیث من حسن اسلام المر الخ
	اعداد احادیث جامع صحیح بخاری	۷۲	تحقیق در حدیث اثنا عشر امیر اثنی عشر خلیفہ الخ
۵۲	تخریج جملہ روایات مرفوعہ بترتیب ابجد -	۷۸	نتیجہ در حدیث من مات ولم یعرف امام زمانہ الخ

صفحہ نمبر	مضمون	صفحہ نمبر	مضمون
۱۰۰	بیان آنکہ نفس انقیس آنجناب از اہل بیت درین	۱۰۰	قول فیصل در حدیث سن مات و لم یعرف امام زمانہ
"	آیت تطہر مخصص تخصیص عقل است الخ	"	بیان حدیث طیر
"	تجسس شیعی در قول قاتل الزہیر فی النار	"	بیان حدیث عن ابی رزین العقیلی انہ قال قلت یا
۱۰۱	مسائل متفرقہ	۱۰۱	رسول بعدین کان ربنا قبل ان یخلق الخلق الخ
۱۰۲	سئلہ وحدت وجود	۱۰۲	بیان حدیث الف شہر مملکھا بنو امیۃ الخ
۱۰۳	قول بوحثت وجود بوجہی کہ مخالف احکام شرع نباشد	۱۰۳	تکتمہ در تخصیص لفظ مصطفیٰ و القاب آن حضرت
"	بعض مسلمانانی است	"	صلی اللہ علیہ وسلم و لفظ تفضی و القاب حضرت علی کہم اللہ
"	تخصیص از اہل قبلہ باشد احکام کفر باوسی جاری سا	"	بیان آنکہ سیوطی در تقاضای حق خود رطب یا بس ساری آرد
"	خلاف طریق اہل اسلام است	فضائل شیخین	
"	مرید شدن از آنکس درست است کہ دران پنج شرط	"	رسالہ سر جلیل در فضیلت شیخین
"	متحقق باشد	"	جواب مسئلہ معرکہ الآراء و فضیلت شیخین
"	مرید شدن عهد بستن است بردست یکی از بندگان	"	بیان آنکہ منکر خلافت صدیق رض کافر است و فضیلت
"	کہ واسطہ در واسطہ نائب پیغمبر است و پیغمبر نائب خدا	"	دہندہ علی رض بر غیر آن از اصحاب بدعتی و امامت منکر خلافت
۱۰۴	طلوان قبور اولیاء و صلحاء بدعت است	"	ہر چہ از اصحاب جائز نیست
"	استمداد بارواح بزرگان دو قسم است	"	ہر کہ در مجلسی اصحاب را از ہدی یاد کند پس واجبست
"	ارواح را بجدہ موت فنا نیست بلکہ انقطاع تعلق	"	انکاب آن بقول یا از فضل اگر ہونند
"	ببدن است	"	فرق در سلاطین و ناکتین و قاسطین و مارقین
۱۰۵	عدم ثبوت نقل اموات	"	رفع توہمات شیعہ
"	فائدہ بناسہ طریقہ قادریہ بر تصنیف روح است	"	بیان بصایت کہ خلاف فہم است
۱۰۶	طعام المینت ہیبت القلب حدیث نیست	"	حدیثی کہ کابینی آورده دروغ بے بند و بست است
"	شیرینی و حلوا و غیرہ کہ مردم رو بروی تغزیہ و قبور	"	و اہل تصدقہ اند کہ در کتب اہل سنت وارد است اثبت الخ
"	و غیرہ نہند مکررہ است	"	قصہ ربانی کہ در باب مگانہ مر قوم است

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۱۰۶	وشتہ عبادت است از سجدہ کردن و دیگر مراسم شرک بجا آوردن	۱۰۷	دو ذمہ حکم جنبتی بودن نباید داد بلکہ تفویض بعلم علام الغیوب باید کرد۔
۱۰۸	حکم بر آن سبز یا گل خوشبو نهادن بر قبر۔	۱۰۸	حکم خوردن طعام بانصاری وغیرہ۔
۱۰۹	بطمان نذر کہ عوام بر مقابر صلیارفتہ میگویند کہ یا فلان اگر حاجت من رود کنی اینچنین خواہم کرد۔	۱۰۹	حکم خوردن طعام در ظرف مشرکین۔
۱۱۲	بیان آنکہ ہر مردہ چہ میگذرد و کجا میماند۔	۱۱۹	حقیقت برکت بردن اجتناب از جنس غلہ وغیرہ حکم مہاسی کہ در دریا بہیرو
۱۱۳	خیال جہاں کہ بعد مردن ادبیار اللہ حضرت جبرئیل برائے غسل دادن سے آیند غلط است۔	۱۲۰	حکم شرط نمودن لصاب و مسرۃ الخ حکم دگری انگریزان۔
۱۱۴	بیان آنکہ گنج مخفی کرا میگویند۔	۱۲۱	حرمت افیون۔
۱۱۵	بعضی گویند کہ خدا تعالیٰ را مکان نیست بعضی گویند ہست این چہ است	۱۲۲	معنی عبارت قانون شیخ کہ فیما بین حکما و لکھنؤ اختلاف واقع شدہ بود۔
۱۱۶	این تن خالی از کدام شخص است۔ و عبادت امیر و غریب یکسان است یا متفرق۔ و عبادت چند نوع است۔	۱۲۳	حال دیوار قہقہہ۔
۱۱۷	بیان حدوث عالم۔	۱۲۴	بیان وضع میزان در قیامت۔
۱۱۸	کتاب مجالس الابرار مقبر است۔	۱۲۵	احکام فرق ضالہ۔
۱۱۹	فصل سلمانان حتی الامکان بر سفاح و زنا محمول نمیشود	۱۲۶	احوال آفاق۔
۱۲۰	حکم طعام مجالس لہو و لعب۔	۱۲۷	حقیقت آسمان۔
۱۲۱	حکم اعتقاد نحوست بعضی چیز با۔	۱۲۸	حقیقت زلزله۔
۱۲۲	طریق سلام علیک۔	۱۲۹	حقیقت برد و برق۔
۱۲۳	فائز و محبت دینی دو معنی دارد۔	۱۳۰	حکم اعلام کلہا بر وز عقد نکاح۔
۱۲۴	سندیہین۔	۱۳۱	فائدہ و دعای مطالب داند فارغ بلاد مصائب
۱۲۵	شرح نایکفر بہ و مالایکفر بہ۔	۱۳۲	فتوادر بیان عمل بر روح۔
۱۲۶	ذمب علما حقیرین۔	۱۳۳	رد رسالہ مولوی عبدالرحمن صاحب لکھنوی۔
۱۲۷	سوائے کسیانیکہ آنحضرت بہ بختی بودن آنابشارت		

کاپی دست محفوظ محمد عبدالاحد مدبر مطبع مجتہبی دہلی

فتاویٰ عزیز مجتہانی

یہ وہ نایاب فتاویٰ امام العلماء قدوة لفضلہ او صدی محمدین عرب و عجم قطب سماء ہشون
والکرم ہادی الخلق الی سوار سبیل مصداق علمائے امتی کا نبیاری بنی سہراہیل مولانا
شاہ عبدالعزیز محدث دہلوی رحمہ اللہ کا ہر جسکی طلب و تلاش میں ایک عالم کو
گر مجبوسی اور شتیاق تھا اور ایک جان اسکی دید کا مشنق چونکہ بوجہ ضخامت اسکی
کئی حصے کر دیئے گئے تھے لہذا ایک حصہ تو پہلے چھپکر یہ ناظرین ہو چکا تھا
اب یہ دوسرا طبع کیا گیا ہے جس میں کثر نکات قرآن اور تطبیق احادیث اور
معانی احادیث اور تحقیق و تنقید احادیث اور احوال آفاق اور حقیقہ آسمان
و برق وزلزلا اور رفع شکوک شیعہ اور فضائل شیخین وغیرہ کے متعلق عمدہ
عمدہ مضمون ہیں۔ یہ حصہ علماء کے لئے عموماً اور محدثین و مفسرین و مفتیین اور ارباب
مناظرہ کے لئے خصوصاً زیادہ کار آمد ہے۔ شائقین جلد مطبع مجتہانی دہلی طلب فرمائیں

اعلان

کاپی رائٹ اس کتاب کا بذریعہ حبسٹری باضابطہ محفوظ کیا گیا ہے
کوئی شخص بلا اجازت احقر اسکے طبع کا مجاز نہیں ہے

محمد عبدالاحد عفا اللہ عنہ مدیر مطبع مجتہانی دہلی

۱۹۰۸ء